

Fig. 1. Kirken i landskabet, set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church in the landscape, seen from the north.*

KAUSLUNDE KIRKE

VENDS HERRED

Sognet («parochia Kauæslund») er tidligst nævnt 1295.¹ 1492 omtales Skt. Nikolaj som kirkens *vernehelgen*.² Ved landehjælpen 1524-26 svarede kirken middeltaksten 15 mark.³

Ejerforhold. Præsentationsbreve 1513 og o. 1520 indikerer, at kirken tilhørte kongen allerede før reformationen, hvilket også understøttes af anneksrelationen til Middelfart (ndf.).⁴ 1686 blev patronatsretten afhændet fra Kronen til Jørgen Rantzau og Marsille von Gabel, der samtidig fik 15 andre fynske kirker.⁵ Året efter solgte de Kauslunde Kirke til assessor ved admiraltetskollegiet, Hans Knudsen (†1696).⁶ Dennes søn Nicolai Windz afhændede 1698 kirken til rådmand og handelsmand i Middelfart, Hans Juul (†1702).⁷ Efter hans enke Karen Madsdatters død 1712 blev ejerskabet fordelt blandt arvingerne,⁸ men atter samlet, da Middelfartkøbmanden Johan Christopher Godsche (†1746) købte to halvparter henholdsvis 1740 og 1745.⁹ Godsches enke Sybille lod 1746 kirketien den forpagte

til Hindsgavls ejer, der samtidig sikrede sig en forkøbsret til kirken.¹⁰ Først 1785 blev patronatsretten solgt af Maria Bolt Godsche til Hindsgavls ejer Christian Holger von Adeler.¹¹ Kirken lå herefter til Hindsgavl, indtil den overgik til *selveje* 1. juli 1913.¹²

Kirkens jorder gav 1686 en landgilde på 12 tønder hartkorn, 4 skæpper og 3 fjerdingkar, mens tienden udgjorde 50 tønder og 2 skæpper.¹³

Anneksforhold. 1492 omtales Middelfart Kirke (s. 2225) som anneks til Kauslunde.² Der har muligvis været tale om en afspejling af ældre forhold, hvor landsognet var hovedsogn,¹⁴ men fra o. 1520 nævnes købstadskirken omvendt som hovedkirke og Kauslunde som anneks.¹⁵ Dette forhold blev justeret 1866, da der oprettedes et vicepastorat for Kauslunde, og sognet blev selvstændigt med egen præst 1896.¹⁶ Kauslunde indgår siden 1968 i pastorat med Gamborg (Vends Hrd.).

1549 fik sognepræsten lov at oppebære sognets kongetiende, en ordning, der blev opretholdt indtil 1672,

Fig. 2. Luftfoto af kirken set fra sydøst. Foto Sylvest Jensen Luftfoto 1939. I KB. – *Aerial photo of the church seen from the south east.*

da indtægten i stedet blev tillagt professoren i veltalenhed ved Odense Katedralskole.¹⁷

Efter Karl Gustav-krigene 1657–60 omtaltes sognet 1662 som ganske ruineret,¹⁸ og ifølge en mundtlig overlevering havde svenske tropper 1658 hovedkvarter i Kauslunde by.¹⁹ Ved de slesvigske krige 1848–50 og 1864 blev kirken overtaget af Krigsministeriet og anvendt som ammunitionsdepot.²⁰

Kirken er opført på en bakke, der har stærkt fald mod nord og øst. Den er beliggende med åbent land på vestsiden og midt i den nord-sydorienterede vejby Kauslunde (jf. fig. 3), der nu strækker sig fra hovedlandevejen ved den nordlige sognegrænse til stationsbyen i syd (delvist i Gamborg Sogn). Kauslunde ligger ca. 5 km fra Middelfart (jf. annekstforhold ovf.), og indtil vejreformerne 1793 løb hovedfærdselsåren fra Odense nordligt rundt om kirken (jf. fig. 3).²¹ Placeringen som gennemfartsby understøtter den tolkning, at stednavnet Kauslunde skulle være afledt af en træbro over mosen på landsbyens østside.²² Sognets andre landsbyer tæller Voldby (i nordøst) og

de større landsbyer Svenstrup og Skrillinge i vest. Sidstnævnte er nu vokset sammen med Middelfart.

Kirkegården har en uregelmæssig plan efter flere udvidelser og et areal på godt 13.000 m².²³ En smal stribe mod vest blev tilføjet 1882, da 22 af sognets ejendomme manglede gravsteder.²⁴ En større udvidelse i samme retning fandt sted 1925.¹² Senest er kirkegården udvidet mod syd 1996 med en 'skovkirkegård'.

Kirkegårdens *hegn* er et kampestensdige, der mod nord og øst følger kirkebakkens fod; mod nord dækkes digekronen af det græsklædte kirkegårdsterræn. Omkring det nyere vestlige afsnit står et lavere dige og en hæk af buksbom. Mod syd er diget bevaret som skel til det nyeste afsnit, der hegnes af bl.a. slåen, syren og hvidtjørn.

†*Hegn*. 1589 fandtes en teglhængt kirkegårdsmur i god tilstand (»Kirkegaardsmur god, met Tegel paa«).²⁵ Muren bestod i et vist omfang af teglsten, hvad der fremgik 1639, da den trængte til reparation 'med mursten og tagsten'.²⁶ I for-

bindelse med en ombygning af muren 1665-66 indsamlede man 'alle de mursten, som havde været tilforn i kirkegårds-muren', og oplagrede dem i våbenhuset. Et kort stykke af hegnet blev 1665 lukket med flethegn, mens en stensætter 1666 opsatte kirkegårds-muren med kampesten på vest-, nord- og østsiden. Ifølge kontrakten skulle han have 36 mark og 4 skilling for sit arbejde og hjælpes med at løfte store sten. Det sidste fik han hjælp til i 23 dage. I forbindelse med arbejdet var det nødvendigt at tilføre nye materialer i form af 18 læs kampesten, der blev hentet 'ved stranden', mens to karle desuden gravede tørv, der blev lagt på murkronen.²⁷ At tørv var tænkt som en midlertidig afdækning, fremgår 1672, da man efter reparationer på kirkegårds-muren lod knap 40 meter af den tække med teglsten.²⁷ 1674 blev der indkøbt yderligere 1.000 nye tagsten til den »brøstfaldne« kirkegårds-mur. Samtidig blev muren repareret af en murermester, der endvidere fik kontrakt på at opføre ca. 50 m af muren fra grunden.²⁷ Regnskabsposter de følgende år nævner også 'opmuring' i forbindelse med reparationer.²⁷ Murens teglaf-dækning synes at være forfaldet efter privatiseringen af kirketienden og

efterhånden sløjfet. 1699 anførte kirkeeejeren, at han havde fået sognemændene til at lægge tørv på den søndre mur.²⁷ Kirkegårds-muren, nu snarere et dige, blev 1803-09 anført at være forfalden. 1810 var den faldet ned flere steder. Herefter omtales ingen problemer med diget, som må være repareret.²⁸ Kirkegårds-diget blev 1921-22 omsat i en sådan grad, at det blev betegnet som 'nyopsat'.²⁹

Hovedindgangen i kirkegårdsens sydøsthjørne er fra 1954 og tegnet af arkitekt Axel Jacobsen, Odense. Den lukkes ved tre sortmalede smedjærnsfløje (udført af smedemester Chr. Mortensen, Kauslunde) hængt i slanke, rustikt huggede granitpiller med flad pyramideafslutning. Dens tidligere funktion som køreport er forsvundet 1966 ved anlæg af en trappe (bestående af chaussé- og kantsten).³⁰ I stedet er der, formentlig o. 1987, etableret en *køreport* mod nord.³¹ Den har hvide stakitfløje hængt i zinkklædte stolper. Der findes desuden en fodgængerindgang i nordøsthjørnet med trappe af chaussé- og kantsten samt sort jerngelænder. Den har ikke længere noget lukke. Denne indgang blev etableret 1672 til gavn for beboerne i Kauslunde og Voldby og blev da lukket med en egetræslåge.²⁷

†*Indgange*. Også i ældre tid har hovedindgangen formentlig været placeret i sydøsthjørnet, mens en anden større kirkeport mod vest var endemål for kirkestier fra Skrillinge og Svenstrup (jf. fig. 3). 1639 omtales således to porte,²⁶ og 1667 opsattes nye træporte i øst og vest, hvilket muligvis blot betegner nye fløje til portene.²⁷ Hovedindgangens fløje var aflåselige og fik 1675 ny nøgle.²⁷ Hovedindgangen må være ombygget o. 1800, hvorefter den bestod af to murede piller afdækket med pyramideformede monolitter.³² 1859 indrettedes en høj stente ved siden af porten, formentlig fordi porten selv på kirkedage ofte fandtes aflåst, som provstesyndet påtalte 1861.²⁸ Murpillerne blev pudset op med cement 1916,³³ og muligvis i den forbindelse erstattedes den ovennævnte stente af en låge.³² Vestportens to murede piller skulle 1862 repareres og kalkes.³³ Porten blev ved kirkegårdsudvidelsen 1882 formentlig erstattet af en mindre låge, der antagelig sløjfedes ved udvidelsen 1925.³³

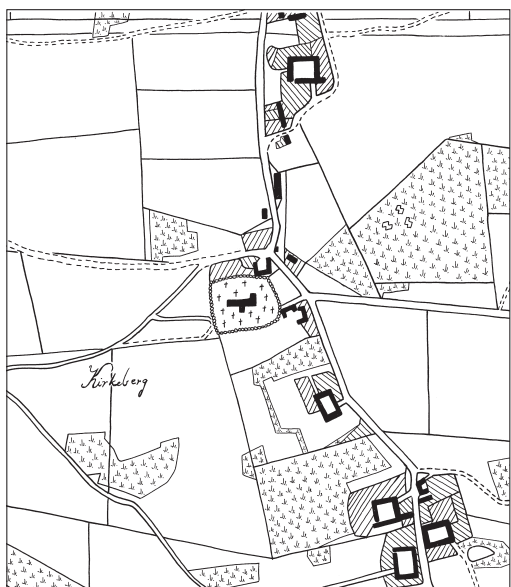

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Opmålt af Johan Fridrich Utke og tegnet 1805 af Nicolaus Banner. Tegnet af Freerk Oldenburger 2021. – Cadastral map.

†*Kirkeriste* behøvede 1639 reparation.²⁶ 1671 blev det specificeret, at nye kirkeriste skulle laves af 'godt tommer'; de var først på plads tre år senere.²⁷

Beplantning. Ved biskop Jacob Madsens visitats 1589 fandtes »Træ paa Kirkegorden«.²⁵ 1820 omtales asketræer, hvoraf to blev fældet i forbindelse med planering af kirkegården,³⁴ der 1826-27 omtales som beplantet og 'forskønnet ved nye anlæg'.²⁸

Bygninger på og ved kirkegården. Et nygotisk kapel vestligt på kirkegården er opført o. 1909.²⁹ Bygningen har sortmalet betonsokkel, hvidkalket teglmur og sadeltag med sortglaserede vingetegl. De kamtakkede gavle har rundbuede og cirkulære blændinger omkring en spidsbueblænding og derover korte savfriser. I østgavlen er en fladbuet, falset døråbning flankeret af savfriser; vestgavlen har et rundbuet, falset vindue ligesom langsiderne, hvis gesimsers prydes af tand- og sav-

frise. Et *graverkontor* (med toiletrum) i kirkegårdens nordvesthjørne er opført 1987 ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen som to sammenbyggede huse med forskudt plan og forskellig højde tilpasset terrænet. Hvidkalket murværk og sadeltag af sortglaserede vingetegl.³⁵ I tilknytning hertil er anlagt en asfalteret p-plads. Ud for kirkegårdens sydøsthjørne ligger byens tidligere skole, hvis nuværende bygning vistnok er fra 1874.³⁶ Skolens gymnastikplads²⁹ anvendes nu som p-plads. †*Redskabsskur*, 1946.³³

Fællesmonument, 1996, »Treenigheden«, udført i granit af stenhugger Flemming Lund, Fredericia, bestående af tre opretstående halvcirkler, der bærer en kugle. På det nyeste, søndre kirkegårds-afsnit.³⁷

Møntfund. Ved gravearbejde på kirkegården 1850 blev der fundet et ukendt antal skillemonter, muligvis fra begyndelsen af 1700-tallet.³⁸

Fig. 4. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The church seen from the north.*

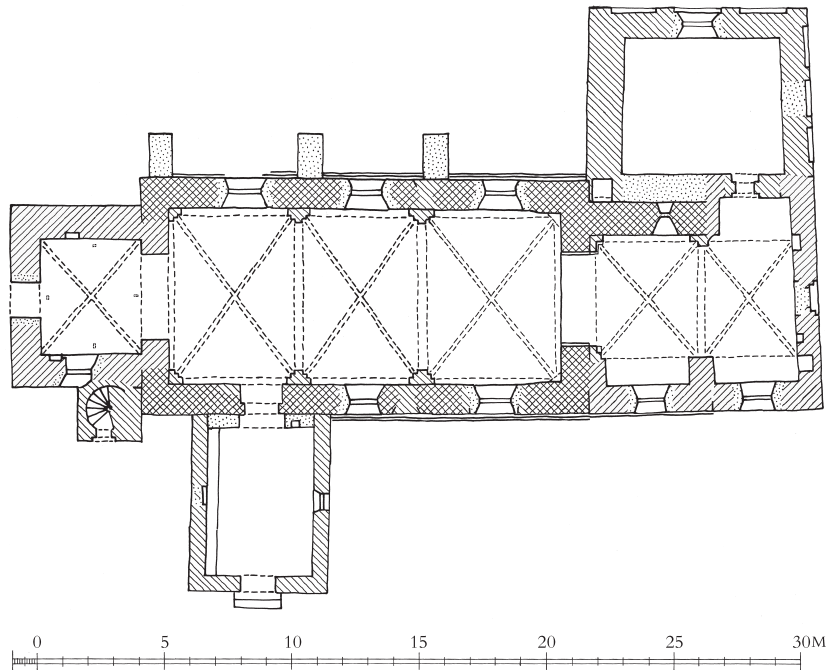

Fig. 5. Plan. 1:300. Målt af Lehn Petersens Tegnestue 1993, suppleret af Kirstin S. Eliassen og Mogens Vedsø 2021, tegnet af sidstnævnte 2023. Signaturforklaring s. 11. – Plan. Key on p. 11.

BYGNING

Den romanske kirke bestod af kor med \dagger apsis samt skib. Koret blev forhøjet og fik formentlig indbygget hvælv, og efterfølgende blev et \dagger sakristi føjet til korets nordside. I senmiddelalderen blev koret forlænget og ombygget, så det fik samme bredde som skibet. Et tårn opførtes i vest. Skibet fik indbygget hvælv og et våbenhus på skibets sydside, et trapphus tilføjedes på tårnets sydside, og endelig erstattedes det tidligere sakristi på det oprindelige kors nordside af et væsentligt større på hele det nye kors nordside. Kirkens orientering har en ret kraftig afvigelse mod nord.

Grundplan. Den romanske kirke bestod af et skib, der er ca. 17,5 m langt og ca. 9,4 m bredt og et væsentligt smallere (\dagger)kor med \dagger apsis.

Materiale og teknik. \dagger Apsis, kor og skib er opført af rå kamp over en dobbeltsokkel (s. 6306, fig. 1), der delvist er jorddækket; dog er hjørnerne af tilhugne kvadre, ligesom der findes en række kvadre over soklen på skibets nordside nærmest koret (jf. fig. 4). Soklen har et nedre led med skråkant og et øvre led med vulst over en hulkel.

Adskillige krumme sokkelkvadre fra apsis er genanvendt som sokkel under sakristiet (s. 6329, jf. fig. 40).

Døre og vinduer. Norddøren er tilmuret, men dens placering er synlig såvel ude som inde (jf. fig. 4 og 9). Ifølge Chr. Axel Jensen stod den østre dørvange på en profilsokkelkvader med en ca. 7 cm bred firkantet »hjørneknop«. En tilsvarende sokkelkvader fra vestre vange var flyttet og lå op mod den østre.³⁹ Den romanske syddør er bevaret, omend ombygget (jf. fig. 47 og 104 og s. 6338).⁴⁰ Et tympanon (jf. fig. 7), der nu er indmuret i våbenhusets vestvæg, stammer formentlig fra den romanske, nu ombyggede, syddør (jf. s. 6338).⁴¹ Dets mål er 159×57 cm, idet bueslaget måler 119×53 cm. Et romansk vindue, der er placeret usædvanlig langt mod øst i korets nordmur, står tilmuret i lysningen, hvor det er forhugget ved tilmuringen, iflg. Chr. A. Jensen, og er synligt indefra (fig. 11–12) og udefra i sakristiets loftsrum (fig. 8).³⁹ Der synes at være rester af et romansk vindue i nordmuren mellem den østre stræbepille

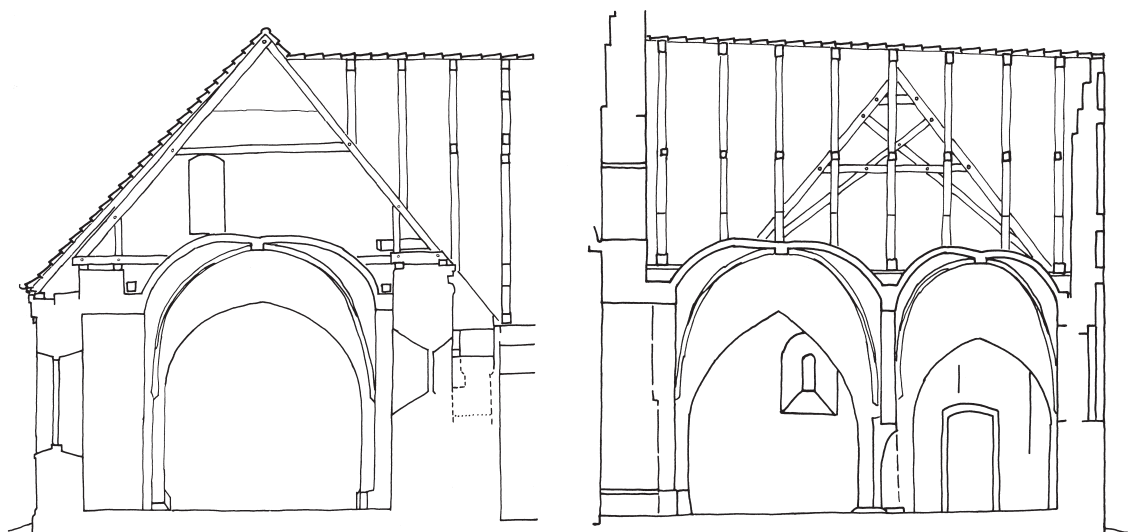

Fig. 6a-b. Opmåling af det udvidede kor (s. 6314). 1:150. a. Tværsnit gennem vestre fag set mod vest. b. Længdesnit set mod nord. Målt af Mogens Vedso og Christian E. Vedso 2022, tegnet af førstnævnte 2023. – Scale drawing of the extended chancel. a. Cross-section through western bay looking west. b. Longitudinal section looking north.

og det midterste vindue.⁴² Et tilsvarende vindue, nu tilmuret med munkesten, ses øst for det vestre vindue i skibet sydside.

Kirkens *indre* er af rå kamp. I skibets østre hjørner ses fremspringende murpartier, hvis øvre afslutninger stiger opad mod øst, nu især tydeligt i nordsiden. En beslægtet udformning ses i Ejlby (s. 5824), Melby (s. 5875) og Asperup (s. 6547); som dér kan årsagen være, at koret er opført først med

et par støttepillelignende partier op mod triumfmuren. Disse skulle så efterfølgende indfattes af skibets langmure. Såvel kor som skib havde oprindeligt fladt loft.

Den nedre del af triumfmurens vanger med profileret sokkel er bevaret, mens *korbu*en er ombygget i tegl (s. 6316).

Det oprindelige kors østgavl er helt forsvundet, formentlig i forbindelse med forlængelse af koret (s. 6410).

Taggavle. Triumfgavltrekanterens nedre del af rå kamp er formentlig delvist bevaret, men må være noget omsat i forbindelse med en af de senere middelalderlige ombygninger (jf. †tagværker, s. 6426). Skibets vestgavl af rå kamp er bevaret (fig. 10 og 100).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. I senmiddelalderen blev koret først forhøjet og fik indbygget hvælv; der blev efterfølgende tilføjet et †sakristi på det oprindelige kors nordside, koret fik en forlængelse mod øst, og det oprindelige kor blev ombygget; apsidens blev nedrevet, og det nye kor i to fag blev overhvælvet, samtidig med at triumfmuren blev delvist ombygget og gavlen delvist fornyet. Et våbenhus opførtes på skibets

Fig. 7. Tympanon (s. 6311), indmuret i våbenhusets vestmur. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Tympanum walled into the west wall of the porch.

Fig. 8. Det romanske kors nordside med †vindue (s. 6311) og med murforhøjelse set fra nord (s. 6312). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – North side of the Romanesque chancel with †window and with wall heightening seen from the north.

sydside og et tårn mod vest. Skibet blev overhælvvet, og endelig opførtes et stort kapellignende sakristi på hele det gotiske kors nordside.

Fig. 9. Den tilmurede, romanske norddør, inderside (s. 6311). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – The bricked-up, Romanesque north door, inside.

Overhælvning af kor. Næppe senere end o. 1400 er det romanske kor blevet forhøjet et par skifter og forsynet med en dobbelt falsgesims.⁴³ Forhøjelsen ligger en smule tilbage i forhold til den romanske murflugt og får derved karakter af en to skifter høj båndblænding (jf. fig. 8). Forhøjelsen er sandsynligvis sket i forbindelse med indbygning af et †hvælv. Af denne overhælvning er bevaret spidsbuede, helstensdybe skjoldbuer i nord og vest (jf. fig. 12); sidstnævnte med samme bredde som korbuen. Skjoldbuernes forsider er en hel sten høje. De to buer bæres i nordvest af en hjørnepille med en enkelt helstensdyb fals, mens de øvrige hjørnepiller er ændrede ved korets senere ombygning (jf. s. 6316).

†Sakristi. På det ombyggede romanske kors nordside (jf. ovf.) er et tagspor (fig. 13), der uden tvivl må stamme fra et †sakristi. Tilbygningen er tydeligvis yngre end korets ældste ombygning,

Fig. 10. Skibets vestgavl (s. 6312), set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *West gable of the nave, looking west.*

idet tagsporet fortsætter op over dets sekundære falsgesims. Sakristiet må være opretholdt, da koret i senmiddelalderen blev ombygget (jf. s. 6314). Det er ikke lykkedes at registrere en dør hertil fra koret.

Forlængelse og ombygning af kor. I senmiddelalderen, o. 1445 (jf. ndf.), gennemførtes en korombygning, hvis første del var en østforlængelse i skibets bredde. Det oprindelige kor med apsis må være bibeholdt i første omgang og først – delvist – nedrevet i forbindelse med næste fase, en udflytning af det oprindelige kors sydmur. Apsidens kvadre blev ikke anvendt i korets ombygning, men fandt først anvendelse senere (jf. s. 6329). Senest på dette tidspunkt har man besluttet at beholde korets nordmur og – ikke mindst – det relativt nye sakristi på dets nordside. Som følge heraf har man valgt den usædvanlige løsning med dybe skjoldbuenicher i sydsiden og ved det østre fag i nord (fig. 17). Denne udformning må være

Fig. 11. Romansk \uparrow vindue set fra nord (s. 6311). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Romanesque \uparrow window seen from the north.*

Fig. 13. Tagspor på det romanske kors forhøjede nordmur (s. 6313), set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Roof remains on the heightened north wall of the Romanesque chancel, seen from the north east.*

foranlediget af ønsket om at kunne disponere korets hvælvsystem symmetrisk omkring kirkens længdeakse med to lige brede hvælvfag.

Murværket er opført af tegl i munkeskifte over en sokkel af genanvendte granitkvadre. Sydmuren er, som ovenfor nævnt, opført i to faser (fig. 16). I den østre del såvel som i østgavlen ses adskillige glatte kvadre, der udgør en ikke-fremspringende, to skifter høj, sokkel. Sydsidens vestfag er opført over den udflyttede sokkel fra det romanske kors sydмур.⁴⁴ Sydsiden afsluttes foroven af en falsgesims, båret af tandsnit. Den er magen til skibets

Fig. 12. Det romanske kors nordvæg med oprindeligt \dagger vindue (s. 6311), samt skjoldbue fra ældre, sekundært \dagger hvælv i koret (s. 6313), set mod nord. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *North wall of the Romanesque chancel with original \dagger window, as well as wall rib from older, secondary \dagger vault in the chancel, looking north.*

gesims og rimeligvis samtidig med denne (jf. s. 6326).

Midt i østgavlen er et fladbuet, falset \uparrow vindue i et spidsbuet spejl (jf. fig. 15). Vinduet står i det ydre tilmuret midt i lysningen; indvendig i murflugten. På sydsiden ses spor af store, fladbuede vinduer over de nuværende (jf. fig. 16). I østfagets nordside ses på indersiden spor af et 132 cm bredt vindue, hvis bueform ikke kan erkendes (jf. fig. 17 og 81).

En ombygning af korbuen har med stor sandsynlighed fundet sted samtidig med korets ombygning. Ved denne ændring blev buen og den øverste del af vangerne ommuret i tegl, ligesom stikket blev gjort spidsbuet og tilpassedes den ældre skjoldbue på murens østside (jf. ovf.).

I korets østmur er tre nicher. Nord for alteret (jf. fig. 19) er en fladbuet niche, der er 88 cm

høj, 58 cm bred og 46 cm dyb; syd for \uparrow vinduet en lille niche (jf. fig. 84), der er med let trykket, rundbuet overdækning og er 46 cm høj, 34 cm bred og 30 cm dyb. Et vandret, lille fremspring i bagvæggen nær buetoppen lader sig ikke forklare. Den sydligste niche, der næsten er helt dækket af degnestolen (jf. fig. 84 og s. 6365), har ret overkant, er 70 cm høj, 65 cm bred og 60 cm dyb.

Det nyetablerede kor overdækkes af to fag rektangulære krydshvælv med retkantede halvstensribber. Hvælvene bæres dels af de ældre skjoldbuer i vestfagets vest- og nordside, dels af de dybe skjoldbuenicher i sydsiden og østfagets nordside.⁴⁵ I øst er et muret forlæg samtidigt med gavlmuren. Hvælvene adskilles af en spidsbuet, halvanden sten bred gjordbue, der i syd bæres af en aftrappet konsol (fig. 18), i nord af en falset pille, der nu præges stærkt af senere ændringer

Fig. 14. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The church seen from the south.*

Fig. 15. Korforlængelsens østgavl (s. 6317), samt sakristiets østmur (s. 6329). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The east gable of the chancel extension, as well as the east wall of the sacristy.*

(fig. 17).⁴⁶ Til at bære tagværket opførtes på loftet to strækmure. Den nordre i forlængelse af det romanske kors nordmur og båret af skjoldbuenichen i østfaget, og den søndre bæres på tilsvarende vis af de to dybe nicher her. Denne disposition er endnu et resultat af ønsket om symmetri i tagkonstruktionen (jf. s. 6315).

Den blændingsprydede korgavl (fig. 15) er nu uden kamme. Umiddelbart over vinduets spejl og i gavlspidsen er en cirkelblænding, mens gavlen i øvrigt er etagedelt og dekoreret med et system af hovedsagelig tvillingdelte højblændinger. Nedre række har fire blændinger. De inderste og højeste er tvillingdelte og med rundbuer, der bæres af profilerede konsoller, bestående af to bindere; den øvre med rundstav i underkanten og den nedre tilspidset. I de ydre, lidt lavere blændinger

Fig. 16. Korforlængelsens sydmur (s. 6314). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *South wall of lengthened chancel.*

er der i stedet for bueslag i den yderste en vandret afdækning. Øvre blændingsrække har i midten en tvillingdelt højblænding med rundbuer på en profilkonsol magen til de nedre. Blændingerne i begge sider er tvillingdelte med spidsbuede, stigende stik, båret af dobbeltkonsoller. Yderst i hver side er en lav, spidsbuet enkeltblænding, hvis sål ligger lavere end de øvrige.

Triumfgavltrekanter er for hovedpartens vedkommende ombygget i forbindelse med den se-

neste korombygning. På østsiden er den nedre del i kamp – sandsynligvis genanvendt fra den oprindelige gavltrekanter.⁴⁷ Vestsiden er af tegl med flere vandrette tilbagespring i murflugten. Noget syd for midteraksen er en fladbuet døråbning (jf. fig. 24) af tegl og med en fals på vestsiden.

Ved den dendrokronologiske undersøgelse af korets samlede tagværk (jf. s. 6340) kunne to af de fire udtagne prøver dateres til o. 1445, hvilket må angive korets store ombygning.

Fig. 17. Det udvidede kors nordvæg (s. 6314), set mod nordøst. Foto Arnold Mikelsen 2021. – *The north wall of the extended chancel, looking north east.*

Et *tårn*, der er smallere end skibet og med rektangulær grundplan opførtes i vest (fig. 4, 14 og 28-29). Det måler ca. 5 m øst-vest og ca. 6,8 m nord-syd. Tårnet er opført af munkesten i munkeskifte, rejser sig i fire stokværk og afsluttes foroven af en dobbelt falsgesims i nord og syd samt gavle i øst og vest. I vest (fig. 28 og s. 6338) har tårnet en dør, som må have erstattet den af biskop Jacob Madsen 1589 angivne dør (fig. 99). Dens spidsbue anes over døren (jf. fig. 28), og dens nordre vange

var endnu synlig 1923 (jf. fig. 43). I syd er et fladbuet vindue, der oprindeligt var falset såvel ude som inde (fig. 107 og fig. 34), men falsene er delvist borthuggede, da vinduets østre del blev dækket af det senere opførte trappehus (jf. s. 6324).

Tårnrummet, der åbner sig mod skibet med en lille, rundbuet åbning, har samtidigt krydshvælv med retkantede halvstensribber og helstens svære overribber med enkelte lave trinsten af bindere. Midt i hvælvkapperne er der i øst og syd hove-

Fig. 18. Det udvidede kors syd væg (s. 6314), set mod sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The south wall of the extended chancel, looking south east.*

Fig. 19–20. Nicher i korets østvæg (s. 6316), set mod øst. 19. I nord (jf. fig. 17). 20. I syd (jf. fig. 18). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Niches in the east wall of the chancel, looking east. 19. In the north (cf. fig. 17). 20. In the south (cf. fig. 18).

der af tegl, i nord og vest profilsten (fig. 30–33).⁴⁸ Vestligt i nord- og sydmuren er der små, fladbuede nicher (fig. 102) henholdsvis 139 og 134 cm over gulvniveau. De måler 65 og 64 cm i højden, 48 cm i bredden og er 28 cm dybe. Disse kan have skullet tjene liturgiske formål i forbindelse med dåbshandlinger (jf. s. 6347).

Det nedre mellemstokværks eneste åbning er den sekundære *overdør* i sydvæggen (jf. s. 6325); vest herfor ses i samme væg en oprindelig \dagger åbning nær hjørnet. Den relativt lave, fladbuede åbning, der er tilmuret i ydre murflugt, har en enkelt fals forinden. Den må tolkes som en ældre adgangsdør til tårnet, trods den usædvanlige placering. Loftet over stokværket lå oprindeligt ca. 1,2 m lavere end

Fig. 21. Sekundær dør mellem korets østre fag og sakristiet (s. 6331). Foroven spor af oprindeligt \dagger vindue i koreforlængelsen (s. 6316). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Secondary door between the east bay of the chancel and the sacristy. Above, traces of original \dagger window in the extension of the chancel.

nu (jf. s. 6325) og blev båret af et halvtstens tilbage-spring i murene mod nord, vest og syd.

Det øvre mellemstokværk og klokkestokværket prydes på ydersiden i nord, syd og vest af en kompleks blændingsdekoration (jf. fig. 4 og 28-29). Nord- og sydsidens dekoration, hvoraf sidstnævnte nu kun er delvist bevaret, er etagedelt. I midten af begge stokværk er en tvillingdelt, falset åbning med rundbuet spejl hvori en cirkelformet åbning, der forneden i nord og syd har dråbeform (fig. 4).⁴⁹ Disse åbninger flankeres af spidsbuede højblændinger, der for de nedres vedkommende er faldede. Vestsidens blændingsdekoration er næsten identisk udformet, blot mangler etagedelingen, idet de midterste åbninger er anbragt i en fælles højblænding med spejl foroven – også her med en cirkel

eller dråbeformet åbning ved begge. Tilsvarende er de flankerende blændinger, der har fals, gennemgående. Østsidens blændingsdekoration er en forenklet udgave heraf med et fladbuet, falset glamhul i midten ud for klokkestokværket. De flankerende højblændinger er spidsbuede med fals og er gennemgående over begge stokværk. Glamhullet dækkes nu delvist af skibets tagværk (jf. s. 6326). På indersiden er glamhullerne fladbuede med en halvtstensfals i indre murflugt. I øvre mellemstokværk er glamhullerne nu tilmurede undtagen de små åbninger i spejlene – etagens eneste lyskilde. Sydsidens dekoration er omtrent helt forsvundet ved senere skalmuring (jf. fig. 29 og 103).⁵⁰

Den østre gavltrekant (jf. fig. 44-45) har glatte kamme med slanke fodtinder og en toptinde,

Fig. 22-23. 22. Triumfbuens nordre vange set fra syd, samt det ældre \dagger korhvælvs nordvestre hjørnepille (s. 6313). 23. Det udvidede kors sydvestre hjørne med hvælvpille og korbuens søndre vange (s. 6313). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – 22. Northern side member of the chancel arch, seen from the south, as well as the north west corner pier of the older \dagger vault. 23. The south-west corner of the extended chancel with a vault pier and the southern side member of the chancel arch.

Fig. 24. Triumfgavlen med gavlspar og med dør (s. 6318) set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Chancel arch gable with gable rafters and with door looking west.*

Fig. 25. Korets søndre strækmurs murkrone set mod sydøst (s. 6317). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Top course of the southern stretch wall of the chancel looking south east.*

Fig. 26. Sakristiets tagværk (s. 6339) og korets nordmur set mod syd (s. 6314). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Roofing of sacristy and north wall of chancel looking south.*

der har form af en, formentlig noget nedskåret, diagonalstillet pinakel.⁵¹ Gavlen prydes af tre stigende højblændinger, af hvilke den midterste er bredest. Blændingerne overdækkes af let uregelmæssige spærstik. I den midterste blænding er en seks skifter høj og en sten bred lysåbning.

Den vestre gavltrekant (jf. fig. 28) har fod- og toptinde som i øst og prydes udelukkende af en blænding, formet som et ligearmet kors. Den er asymmetrisk placeret og er næppe bevaret i sin oprindelige form. Ved gavlfoden i såvel øst som vest er bjælkehuller til hængestilladser og tilsvarende ses i gesimsen i nord og syd; alle nu tilmuret nær ydre murflugt.

På biskop Jacob Madsen skitse (fig. 99) angiver han, at tårngavlene havde pinakler.

Fig. 27. Rest af halvgavl på korforlængelsens frem-springende nordfacade, set mod sydøst (s. 6314). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Remains of half-gable on projecting north facade of lengthened chancel, looking south east.*

Et *trappehus* (jf. fig. 29) er sekundært tilføjet tårnets sydside og er placeret langt mod øst. Trappehuset har pulntag. På sydsiden nær vesthjørnet er en fladbuet dør, hvis fals er bevaret i stikket, men

er forsvundet i siderne ved en senere udvidelse i bredden. Trappeløbet har fornedet en rund spindel og en overdækning af fladbuede halvstensstik, mens det omtrent halvvejs oppe går over i et sti-

Fig. 28. Tårnet set fra vest (s. 6319). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The tower seen from the west.*

gende, fladbuet tøndehvælv og her har en kantet spindel. Den fladbuede overdør er brudt igennem tårnets sydmur, der her er ommuret hen til tårnets sydøsthjørne (fig. 36). Samtidig hævedes

loftet over det nedre mellemstokværk med ca. 1,2 meter. Det bæres af halvstenstykke skalmure af munkesten i munkeskifte ovenpå tilbagespringet i nord- og sydmuren (jf. s. 6321).

Fig. 29. Tårn (s. 6319) med trappehus (s. 6324) set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Tower with stairwell seen from the south.

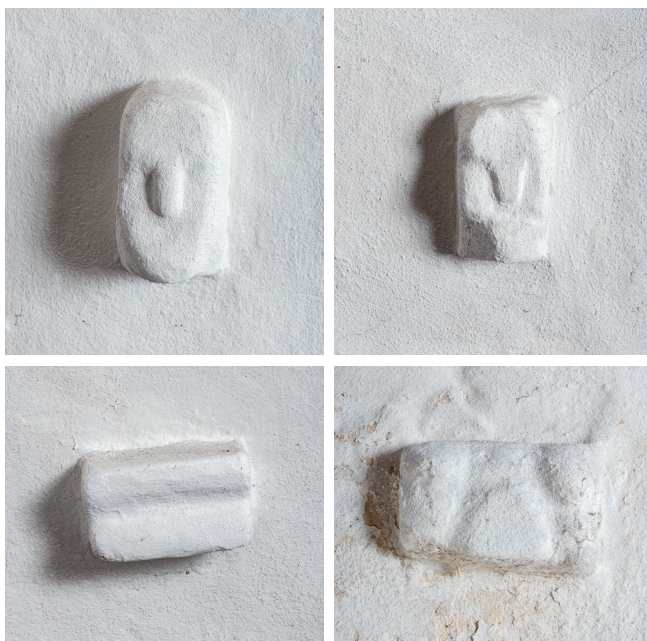

Fig. 30–33. Dekorative elementer i form af hoveder og formsten i tårnhvælvets kapper (s. 6320) mod hhv. øst, syd, nord og vest. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Decorative elements of heads and moulded bricks in the severies of the tower vault looking east, south, north and west.*

Skibets hvælv. Skibet fik i senmiddelalderen indbygget hvælv. I den forbindelse blev langmurene forhøjede en smule og forsynet med en gesims med en enkelt fals, der bæres af et tandsnit.⁵² En stump af gesimsen er synlig fra våbenhuset loft (jf. fig. 106), hvilket må betyde, at forhøjelsen af langmurene og dermed overhvælvningen af skibet er ældre end våbenhuset (jf. ndf.). Ligeledes må konstateres, at overhvælvningen og dermed langmurenes forhøjelse er senere end tårnets opførelse, idet skibets nye tag kom til at dække for tårnets østre glamhul (jf. s. 6321). Triumfgavltre-kantens kontur (jf. fig. 17 og s. 6409) er samtidig forhøjet i tegl; forhøjelsen er tyndere end den øvrige mur. Skibets tre hvælvfag er krydshvælv med rektantede halvstensribber. Hvælvene hviler på spidsbuede skjoldbuer, der bæres af dob-

Fig. 34. Vindue i tårnrummet (s. 6319), set mod syd. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Window in the tower, looking south.*

beltfalsede hvælpiller; dog er der fladbuede, falsede tromber i de østre hjørner (fig. 37), hvilket kan skyldes hensyn til \uparrow sidealtre. På det østre vægpillepar er vederlagene på såvel skjold- som gjordbue markeret af lave, på undersiden affasede kragbånd, der hen over pillefalsene forbindes af et to skifter højt vederlagsbånd (fig. 38). Materialet kan ikke bestemmes i den nuværende stærkt overkalkede tilstand. Kragbåndet, der synes delvist formet ved behugning, kan være af genanvendt materiale andetsteds fra.⁵³ Vestre pillepar prydes kun af et skråt forløbende, et skifte højt, vederlagsbånd. Den vestre gjordbue, der nu fremtræder kurvehanksbuet, er formentlig om-muret. Hvælvkapperne er noget bukledede, og der er halvtstens overribber af løbere på fladen med fremspringende bindertænder.

Et *våbenhus* (fig. 39) opførtes i senmiddelalderen ud for den romanske syddør. Bygningen er opført af munkesten i munkeskifte, og begge flankemure afsluttes af en dobbelt falsgesims over

Fig. 36. Trappehusets overdør set fra nedre mellemstokværk (s. 6325). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The upper door of the stairwell seen from the lower intermediate floor.*

Fig. 35. Trappehusets spindeltrappe set nedefra (s. 6324). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The stairwell's spiral staircase seen from below.*

et savskifte. I sydgavlen er en oprindeligt fladbuet dør i et spidsbuet spejl, hvor vangernes false er borthugget (jf. fig. 46). Chr. Axel Jensen nævner sporet af to smalle lyssprækker omtrent midt i vestmuren.³⁹ De må på indersiden have udmundet i en nu tilmuret, fladbuet niche (jf. fig. 101).⁵⁴ I den østre flankemur er et lille kurvehanksbuet, nyere vindue. Våbenhusets indre har fladt brædeloft. Loftet er senere hævet ca. 90 cm i forhold til den oprindelige placering. Langs den vestre flankemur er en nyere, muret bänk (jf. s. 6334). En nyere, ca. 50 cm tyk, mur dækker her hele skibets sydside med en udsparet, fladbuet åbning omkring døren (jf. fig. 104). Muren må være opført o. 1938 i forbindelse med anlæggelse af en fyrkælder og skjuler en skorsten i vest (jf. s. 6344).

Fig. 37. Skibets sydøsthjørne med trombe (s. 6327). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *South east corner of the nave, with squinch.*

Et mindre skab i murens østre del indeholder kir-
kens eltavle.

Den kamtakkede, blændingsprydede gavl (fig. 39) har over døren tre savskifter og herover en to skifter høj båndblænding. Gavltrekanten med fire kamtakker i hver side samt en toptinde er udsmykket med fem højblændinger, hvoraf de tre midterste er jævnhøje. Den midterste er fladbuget, mens de to flankerende på begge sider er spids-

Fig. 38. Østligste hvælpille i skibets nordside (s. 6327), set mod nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Easternmost vault pier in the north side of the nave, looking north east.*

buede, et par af dem med antydning af knæk i vederlaget. I den midterste blænding er en fladbuget \uparrow glug, der er tilmuret i ydre murflugt (fig. 51). På begge sider af højblændingerne er der forneden et savskifte, ligesom der er fire savskifter af forskellig længde over højblændingerne.

Våbenhuset »lå øde« efter svenskekrigene (jf. s. 6332).

Det lykkedes ikke at få dateret de udtagne prøver til dendrokronologi (jf. s. 6340), men våbenhuset må være opført senere end anskaffelsen af den jernbundne dør (jf. fig. 89 og s. 6370), der bærer årstallet 1489.

Et *sakristi* (fig. 40, jf. fig. 4 og 15) opførtes i senmiddelalderen, formentlig o. 1518 (jf. ndf.), ud for hele det forlængede kors nordside. Det er opført af munkesten i munkeskifte. Senest ved denne

lejlighed må det tidligere \dagger sakristi (s. 6312) være nedrevet. Bygningen har karakter og størrelse af et kapel, men der var kun adgang hertil ad en dør i den østlige del af korets nordmur (jf. ndf.) og ikke ad en arkade, hvilket man ville forvente, hvis rummet var planlagt som kapel. I sakristiets sokkel indgår nogle kvadre fra \dagger apsis, og bygningen afsluttes foroven af et savskifte, hvorover en dobbelt falsgesims. Østmuren har tre halvstensdybe højblændinger, adskilt af halvanden sten brede lisener, hver blænding med tvedelt, flad-

buet overdækning, båret af en konsol, der er tilspidset over en binder, der ligeledes er tilspidset. I den midterste højblænding er spor af et \dagger fladbuet oprindeligt vindue, hvis nedre del er ødelagt ved indsættelse af en dør til gravkapellet (jf. s. 6336). Nordmuren har tre højblændinger med tredelt, fladbuet overdækning men i øvrigt med samme udformning som østsiden. I den midterste blænding er et nyere vindue, der formentlig har afløst et oprindeligt vindue her.⁵⁵ Blændingsudsmykningen af øst- og nordmuren er nært beslæg-

Fig. 39. Våbenhuset set fra syd (s. 6327). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The porch seen from the south.*

tet med nordkapperne ved Skovby og Hårslev kirker (s. 5647 og 6016) samt våbenhuset ved Roerslev Kirke (Vends Hrd.). Vestmuren, der er markant tykkere end de andre, er helt uden udsmykning – på nær ovennævnte gesims – hvilket kan være forårsaget af, at der her indgår rester af det tidligere \dagger sakristi, og at vestmuren derfor er skalmuret på ydersiden. Dette fremgår tydeligt af, at nordgavlen er disponeret under hensyntagen til vestmurens nuværende yderflugt.

Sakristiets indre præges stærkt af rummets senere anvendelse til gravkapel (jf. s. 6336) med

glatte vægge og fladt loft. Rummet må som sakristi formodes at have haft et oprindeligt hvælv, hvilket der har været rigelig plads til. Et vandret tilbagespring i murtykkelsen i øst-, nord- og vestvæggen ca. 60 cm under nuværende loft kan være afrettede forlæg til et hvælv, og i sydvæggen antyder revnedannelser tilstedeværelsen af en skjoldbue udspændt mellem den fremspringende del af korets nordmur og rummets vestvæg. En sådan skjoldbue, der har haft til formål at skabe et regelmæssigt, rektangulært rum til overhvelvningen, har sandsynligvis haft en dybde svarende til

Fig. 40. Sakristiets nordgavl (s. 6332), set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The north gable of the sacristy, seen from the north.*

Fig. 41. Muret skakt (s. 6331) i sakristiets sydvsthjørne, set fra sakristiets loftsrum. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Masonry shaft in the south west corner of the sacristy, seen from the loft of the sacristy.*

fremspringet af den østligste del af korforlængelens nordmur; dvs. at det romanske kors nordmur har været synlig i bagvæggen.⁵⁶ Tagkonstruktionen (s. 6339), der må være samtidig med bygningsens opførelse og er dendrokronologisk dateret til o. 1518 (s. 6340), har en sådan form og højde (jf. fig. 53), at der rigeligt er plads til et krydshvælv. Et eventuelt hvælv er forsvundet senest ved indretning af rummet til gravkapel (s. 6336).

En enkeltfaset, fladbuet dør (fig. 12) giver adgang til sakristiet fra korets østre fag. Døren blev tilmuret, da sakristiet inddrogtes til gravkapel (jf. s. 6336) og blev først genåbnet i 1958 (jf. s. 6337).

Fra loftsrummet ses i sydvestre hjørne – mellem det romanske kors nordmur og den fremspringende del af skibets østgavl – en meget usædvanlig, lodret muret skakt (fig. 41-42), der foroven udgår fra et niveau svarende til murkronen af sakristiets vestmur. Den omtrent kvadratiske skakt, der foroven måler ca. 72×77 cm, er delvist skabt ved en skalmuring af ovennævnte romanske murstrækninger. Mod syd, mod koret, bæres skalmuren i en dybde af ca. 1,2 m under murkronen af et fladbuet halvstensstik, hvorun-

Fig. 42. Det romanske kors nordside og den murede skakt (jf. fig. 41, s. 6331) set mod vest i sakristiets loftsrum. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *North side of the Romanesque chancel and the masonry shaft in the south west corner looking west in the loft of the sacristy.*

der den romanske korfacade er synlig. Ca. 25 cm over toppen af dette stik indskrænkes skaktbred- den i både nord- og sydvæggen ved smalle frem- spring, der nu fremtræder stærkt nedbrudte, men stedvis har karakter af et vederlag til bueslag; dvs. at skakten i dette niveau kan have været helt eller delvist dækket af et lille, formentlig fladt, tøndehvælv. Skakten er registreret til en dybde af ca. 1,8 m under murkronen, men kan have været adskil- ligt dybere.⁵⁷ Et formål med denne skakt lader sig vanskeligt fastslå, men der er ingen antydning af åbninger i den synlige del af nord- eller østvæg- gen, hvorfor den næppe har indgået i et trappear- rangement i murtykkelsen. En anden mulighed er et 'skjulested', der kan have været tilgængeligt gennem et hul i ovennævnte overdækning eller gennem en lem nede i sakristirummet.⁵⁸

Den blændingsprydede, kantakkede nordgavl (fig. 40) har en to skifter høj båndblænding mel- lem to savskifter. Gavltrekanten har i hver side

samt i toppen en cirkelblænding. Derudover fem stigende højblændinger; hver blænding med tvedelt, spærstikformet overdækning, båret af en konsol af en binder hvorunder en to skifter høj hængestav af bindere på kant. I kamtakkerne yderligere korte savskifter og båndblændinger.

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Der er næppe tvivl om, at kirkens tilstand efter Karl Gustav-krigene 1657-60 var dårlig (jf. s. 6308). I al fald nævnes i kirkens regnskabsbog 1682, at våbenhuset havde været »øde«, siden de svenske var der i landet (jf. s. 3228).²⁷ 1669 fik Knud muremester betaling for at forfærdige den pille, som trappen går op i til tårnet, altså trappe- huset, samt at reparere våbenhus og kapel.²⁷ Ti år senere fremgår det af kirkens regnskabsbog, at der var store reparationer som følge af kirkens brøst- fældighed. Tårnets søndre og vestre mure var del- vist nedfaldne og blev genopmuret, ligesom tin- derne på tårnet blev færdiggjort, og tårnet var

Fig. 43. Kirken set fra nordvest. Foto Chr. Axel Jensen 1923. I NM. – *The church seen from the north west.*

Fig. 44. Kirken set fra nordøst. Foto Chr. Axel Jensen 1923. I NM. – *The church seen from the north east.*

repareret fra øverst til nederst. Sokkelsten på skibets nordside var udfaldne og genopsat. Trappehuset havde løsnet sig fra tårnmuren og blev »gandske« opmuret igen. Trappehuset »uden till« blev færdiggjort, og der blev lagt tagsten over.²⁷ En bæk i våbenhuset (s. 6327) blev færdiggjort med brug af 200 mursten.²⁷ Efter at Hans Juul 1698 havde købt kirken (jf. s. 6307), som han betegnede som meget brøstfældig, lod han den straks »forsyne« med bly og deller og tømmer. Og formentlig året efter indgik han en kontrakt med murermesteren om at forfærdige to piller og at spække kirken, hvor det var nødvendigt.²⁷ 1720 leveredes en række materialer og redskaber til kirkens reparation, men det fremgår ikke, hvad de skulle bruges til.²⁷ Ved provstesynet 1803 betegnedes kirken generelt i god stand; dog oplystes der, at trappen til tårnet var brøstfældig, hvilket gentoges de kommende år.²⁸ Ved synet 1815 betegnedes kirken imidlertid som meget brøstfældig, og at der forventedes en snarlig hovedreparation.²⁸ Da det imidlertid var nået langt ud på året,

accepterede man kammerjunker Fønss' ønske om to måneders udsættelse med den fulde istandsættelse af kirken, men kirkeejeren skulle under trussel om mulkering fortsætte arbejdet til foråret.³⁴ Året efter noteres, at en del af brøstfældighederne fra forrige syn var udbedret og andre var ved at blive det, og i 1818 karakteriseres kirkens tilstand som ypperlig efter en hovedreparation »forrige Aar«.²⁸ 1823 oplystes, at kirken 1822 blev repareret på mur og tag, mens den igen 1825 stod under reparation efter »sidste Vinters Storme«.²⁸ 1832 var den under reparation; året efter oplystes bl.a., at taget var forfaldent, og at vinduerne var under reparation, mens der 1834 oplystes, at nogle af forrige års mangler var afhjulpne.²⁸ Allerede 1836 var den igen under reparation, hvad bly- og murerarbejde angik. Dette arbejde pågik de følgende år, og 1840 synes den stadig at være under reparation.²⁸ 1842 oplystes, at et stykke med kampesten på sydsiden var sunket og havde skudt sig ud fra muren.²⁸ Året efter var manglen endnu ikke udbedret, idet årsagen til skaden skulle un-

Fig. 45. Kirken set fra sydøst. Foto Chr. Axel Jensen 1923. I NM. – *The church seen from the south east.*

dersøges nærmere.²⁸ 1845 og det følgende år var en større disput mellem kirkeejeren, provsten, sogneforstanderskabet og menigheden, hvor der var klaget over kirkens dårlige tilstand. Menigheden skrev bl.a., at den ønskede at høre pastor Leth prædike, »men sandelig vi kan nu ikke betrede dette Huus uden Ængstelse, saalænge Bygningen ikke bliver istandsadt« og specificerede: 'Grundstenene er på flere steder helt løsnede, muren på den nordre side hælder næsten en alen uden for den lige flugt. Tårnet er revnet, og når der ringes, falder flere og flere mursten og kalk ned af muren, blytaget er mange steder fordærvet og åbent, så både regn og slud ødelægger træværket. Alle disse mangler er nu i flere år ved provstesynene blevet udsat, men der er ikke foretaget noget til kirkens forbedring, selvom menigheden yder ca. 900 rbd. i tiende hvert år'. De ønskede kirken istandsat.³⁴ Da kirken under de slesvigske krige 1848–50 og 1864 blev overtaget af Krigsministeriet og anvendt som ammunitionsdepot

(jf. s. 6308),²⁰ begrænsede det aktiviteterne ved kirken i disse år. 1852 var kirken under reparation, og året efter oplystes, at kirke og tårn nu var i forsvarlig stand.²⁸ Dog var den igen under reparation 1856.²⁸ 1861 var der ønske om enten at fjerne den murede bænk i våbenhuset (jf. s. 6333) eller at forsyne den med brædder.²⁸ 1862 oplystes, at den nordre mur hældede udad, og at menigheden var bekymret for kirkens sikkerhed. Derfor burde en bjælke, fastholdt med seks jernankre, placeres over hvælvingen og den nordre mur støttes med to udenfor opmurede støttepiller. Ved undersøgelsen befandttes, at de på den anden side værende tre bjælker med jernankre, som fra gammel tid var anbragt under hvælvingen inde i kirken for at holde på sidemurene, var forrådnede og slet ikke ydede nogen støtte. Disse bjælker måtte snarest muligt erstattes med nye forsvarlige bjælker forsynede med nye jernankre.³⁴ Året efter meddeltes, at forrige års mangler var afhjulpne.³³ 1864 blev der ikke afholdt syn

pga. krigsbestyrelsens beslaglæggelse af kirken (jf. s. 6308).³³ Den søndre del af våbenhuset blev o. 1878 afskilt fra resten som et vindfang, og der opførtes en skillevæg nord for den i våbenhusets sydøsthjørne allerede etablerede faste trappe til våbenhusloftet. Skillevæggen skulle opføres af dobbelte brædder, bejdses og pudses på begge sider. Vindfanget fjernedes 1994.⁵⁹ 1881 skulle muren ved indgangen til gravkapellet (s. 6336) udhugges foruden og formures. Trappen skulle

istandsættes og et nyt dørtrin lægges.³³ Ved synet 1898 noteredes, at to af de tre bjælker midt i kirken skulle borttages. Indgangsdøren til våbenhuset (jf. s. 6327) og skibet (jf. s. 6338) skulle dette år vendes, så de kunne åbne udad.³³ Året efter blev nævnt, at opgangen fra våbenhusloftet til hvælvingerne måtte gøres fremkommelig, og 1906 præciseredes dette, således at en ny trappe på otte trin og en alen bred skulle anbringes fra våbenhusets loft til hvælvingerne. Samme år

Fig. 46. Våbenhuset set fra sydøst. Foto Chr. Axel Jensen 1923. I NM. – *The porch seen from the south east.*

skulle de to piller på skibets nordside (jf. s. 6345) understøbes af cement, og den øverste del af dem ommures i cement og forsynes med tagrender.³³ I kommissionsforretningen i årene op til kirkens overgang til selveje (1. juli 1913) var der mange overvejelser om nødvendige reparationer og ændringer; ved synet 1908 nævnes bl.a. fornyelse af vinduer, korets og våbenhusets tagværk, kirkegulvets omlægning, fortov om kirken m.m.³³ 1910 nævnes, at kirken skulle underkastes en hovedreparation.³³ 1912 noteredes, at i forbindelse med planerne om kirkens overgang til selveje havde stamhuset Hindsgavl forbeholdt sig ret til selv at vedligeholde det ved kirkens side opførte begravelseskapel.⁶⁰ I januar 1913, i forbindelse med forberedelserne til kirkens overgang til selveje, nævntes følgende forhold, der skulle udbedres, hvoraf flere var gentagelser fra 1908: fornyelse af vinduerne, reparation af korets tagværk, forankring af en revne i koret, udbedring af revner i våbenhusets mur, omlægning af kirkegulvet, regulering af gulvets hældning fra indgangsdøren til kirkens vestre gavl, omlægning af gulvet i våbenhuset, 'forstørring' af vinduet i våbenhuset, og fortov skulle lægges omkring kirken.²⁹ Ved det ekstraordinære syn i august samme år nævntes et par nye mangler, nemlig ommuring af 4 sålbænke ved vinduerne i sydsiden, og at kirken skulle hvidtes og repareres udvendig.³³ 1914 vedtog menighedsrådet, at formanden og kirkeværgen skulle »sørge for Kirkens Restaurering til Sommer«. ²⁹ 1917 var der en henvendelse til Kirkeministeriet med meddelelse om, at rådet fandt det rimeligt at få kirken restaureret. Der var foretaget en indsamling i sognet til formålet, og man ville gerne have den kongelige bygningsinspektør til at se på forholdene, og senere samme år vedtog rådet at kontakte den kongelige bygningsinspektør i Odense for at få ham til at udarbejde tegning og overslag til kirkens restaurering. Restaureringen var planlagt til sommeren 1917. For at fremme sagen ville man gerne have tegninger og overslag klar til det kommende provstesyn 7. juni.²⁹ Vedrørende bygningen foreslog han, at gulvene og vinduerne blev fornyet (jf. s. 6337 og 6338), den vestlige del af koret, der havde været brugt som en del af skibet, skulle inddrages i kor-

rummet, og et trin mellem de to korafsnit skulle i stedet lægges ved korbuen (jf. s. 6337).²⁹ Af en henvendelse til Kirkeministeriet om finansieringen af restaureringen anføres det, at man forestillede sig, at arbejdet påbegyndtes, når det var passende eller ultimo april eller primo maj 1918.¹² Allerede i juni 1918 noteredes ved et kirkesyn, at kirken i foråret 1918 var blevet fuldstændig restaureret indvendig,³³ og der fremsendtes en attest fra provstesynet for, at kirkens restaurering var godt og forsvarligt udført.²⁹ 1923 kom der henvendelse fra højesteretssagfører Frits Bülow, der bestyrede hofjægermester F. N. Basse Fønss' dødsbo, med et ønske om, at kirken skulle overtage begravelseskapellet for medlemmerne af slægten Basse-Fønss, da stamhuset 'Hindsgavl' var overgået til fri ejendom efter lensafløsningen.²⁹ Menighedsrådet afviste i første omgang forslaget om overtagelse af kapellet, da det trængte til nyt loft og tagværk i nærmeste fremtid.²⁹ Frits Bülow tilbød at istandsætte kapellet før overdragelsen, så der kun ville være tale om fremtidig almindelig vedligeholdelse. Kongelig bygningsinspektør J. Vilh. Petersen synede bygningen, og efter forhandlinger enedes man om, at kirken skulle have 5.000 kr. årligt til vedligehold af gravkapellet.⁶¹ Ved kirkesynet 1935 var der en henstilling til menighedsrådet om at opsætte tympanon over indgangen til kirken.³³

Et *gravkapel* for slægten Basse Fønss, stamhuset Hindsgavl (jf. s. 6377), indrettedes 1808-16 i det tidligere sakristi (s. 6328). Den fladbuede dør fra koret (s. 6329) tilmurede ved denne lejlighed, og i stedet blev der i den midterste højblænding i østmuren gennembrudt en døråbning til en dobbeltdør (s. 6329).⁶² En udvendig stentrappe blev etableret hertil. Ifølge den første indførelse i kirkeprotokollen 1862 var gulvet i gravkapellet da lagt med mursten.³³ Gravkapellets gulvniveau kendes ikke, men må have været noget lavere end det nuværende (jf. s. 6337). Ved kirkesynet 1866 påtalt, at det var vanskeligt at undersøge taget 'over den hindgavlske begravelse', da der ikke var noget loft over det, men kun en forskalling.³⁴ Kapellet forblev i Hindsgavls eje efter kirkens overgang til selveje 1913, men 1925 overlod ejerne ejendomsretten til kirken sammen med en

kapital til vedligeholdelse.⁶³ 1958 blev dobbeltdøren i østmuren tilmuret, og den dertilhørende stentrappe blev fjernet, ligesom den oprindelige dør fra koret til sakristiet blev genåbnet (jf. 6331). Rummet blev dog først tømt 1983, da kisterne blev nedsat på kirkegården (jf. s. 6378), og 1995 blev rummet indrettet til præsteværelse, mødelokale mm.⁶⁴ Rummets indre er nu glatpudset, og der er fladt loft, der er sænket 2002 (jf. s. 6337).³³ Det nuværende bræddegulv, hvorved gulvet blev betragteligt forhøjet, er etableret o. 1994 (jf. s. 6337).³⁵

Gulve. Det nuværende gulv i koret, der siden 1918 (jf. ndf.) er hævet et lavt trin over skibets og er af granit, er af gule teglsten på fladen, lagt i rummets breddeakse, dog med en frise af sten på fladen langs ydermurene, i skibet er gule teglsten, lagt på fladen og skiftevis i rummets længde og bredderetning. I stolestaderne er bræddegulv, ligesom sakristiet har bræddegulv. I våbenhuset og i sakristiet er kvadratiske, gule fliser.

†*Gulve.* Gulvet i tårnrummet omtaltes 1809 og 1811 som brøstfældigt og ujævnt, og 1829 bemærkedes, at gulvet visse steder burde omlægges, hvilket må forstås således, at det drejede sig om stengulve.²⁸ I den første indførsel i kirkeprotokollen 1862 nævntes, at bræddegulv burde anbringes over hele rummet inden for knæfaldet, hvor det endnu manglede, og at der var bræddegulv i midtergangen fra indgangsdøren til koret. Gulvene under stolestaderne i skibet og tårnet var af teglsten.⁶⁵ 1866 gentoges opfordringen om at lægge bræddegulv over hele rummet inden for knæfaldet.³⁴ I synsprotokollen for 1876 oplystes, at gulvet i våbenhuset trængte til reparation, og at det var ønskværdigt, at det blev belagt med fliser.⁶⁶ Året efter oplystes, at ældre mangler var afhjulpne.³³ Ved synet 1898 ønskedes, at gulvet under stolestaderne skulle pudses med et lag cement, og at gulvet 'under tårnet og den lille gang til våbenhuset' skulle omlægges, helst med fliser.³³ Ved et ekstraordinært syn over kirken 1908 ønskede menighedsrådet at få lagt fliser i midtergangen og omkring alteret.²⁹ Året efter oplystes, at i forbindelse med knæfaldets fornyelse skulle gulvet omlægges med fliser i samme højde uden for og inden for altersranken.³³ I 1913 i forbin-

delse med forberedelserne til kirkens overgang til selveje nævntes blandt andet, der ønskedes udbedret en omlægning af kirkegulvet, regulering af gulvets hældning fra indgangsdøren til kirkens vestre gavl samt omlægning af gulvet i våbenhuset.²⁹ Ved forberedelsen til den store hovedindsættelse 1918 (s. 6336) beskrev J. Villh. Petersen 1917 den aktuelle situation, nemlig at gulvet i midtergangen for størstedelens vedkommende var af brædder, i tårnrummet og i gangen til våbenhuset var gulvet af gule mursten. Korgulvet var lagt af 'Ehranger'-fliser, og våbenhusgulvet var af større, gule fliser.²⁹ Et kortrin var da op til den østlige del af koret. Det nye kortrin af smukt hugget granit skulle i stedet lægges i korbuken. Det eksisterende flisegulv i koret skulle udvides hen til det nye trin og lægges med samme slags fliser som de gamle. Det kedelige og upraktiske bræddegulv i midtergangen burde fjernes, og gulvet i alle gangene omlægges af gode mursten eller helst efterpressede bornholmske fortovsklinker lagt i mønster. Det store fald fra vest mod øst, som gulvet i tårnrummet udviste, burde hæves og gøres plant. Betongulvet i stolestaderne skulle fjernes og jorden bortkøres, midtergangen skulle gøres bredere, og herefter skulle et nyt, tykkere betongulv lægges under stolestaderne, hvorpå et bræddegulv skulle lægges. Et fodstykke skulle anbringes til at stille stolens endestykker i. I midtergangen og i gangen til våbenhuset skulle der også lægges nyt gulv af gode, efterpressede bornholmske fortovsklinker, lagt i cementmørtel og fuget med cement. Klinkerne skulle lægges i mønster.⁶¹ I forbindelse med istandsættelse af det tidligere gravkapel (jf. s. 6337) blev gulvniveauet hævet, og der blev lagt et bræddegulv.³⁵

Lofter. Ved kirkesynet 1866 påtaltes, at der ikke var noget loft over den hindsgavlske begravelse, men kun forskalling, hvilket bevirkede, at det var vanskeligt for synet at undersøge tagets tilstand. Selvom begravelsen med hensyn til sit indre ikke kunne betragtes som henhørende under synet, da den ikke stod i forbindelse med kirken, måtte man dog for tagets undersøgelses skyld forlange et forsvarligt loft lagt.⁶⁵

Sakristiets flade loft er sænket og akustisk reguleret 2002.⁶⁷

†*Lofter*. I kirkens regnskabsbog 1682 nævnes, at der var lagt et loft af træ over våbenhuset, der havde været »øde«, siden de svenske var der i landet.²⁷ 1803 manglede loftet i våbenhuset nogle fjælle, og 1807 omtaltes det som brøstfældigt og 1809 som »afrådnnet«, og de følgende år brøstfældigt, stærkt forrådnnet, råddent osv.,²⁸ men der er ikke nogen oplysning om dets udbedring før omtalen i den første indførsel i kirkeprotokollen 1862, hvor der blot oplyses, at der er fjælleloft.³³ Ved synet 1876 ønskedes loftet i våbenhuset gipset.⁶⁶ Ønsket gentoges de følgende år,⁶⁶ men må være gennemført på et tidspunkt, da der ved synet i 1900 oplystes, at gipsloftet i våbenhuset var faldet ned og skulle genanbringes.³³ Ved synet 1964 oplystes, at det skulle omgipses, og året efter, at pudsen skulle afhugges og fornyes.³³

Fig. 47. Den romanske syddørs inderside (s. 6311); ombygget ved anskaffelse af ny dørføj 1489 (s. 6370). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Interior of the Romanesque south door; rebuilt with the acquisition of a new door leaf in 1489.*

Døre. Kirkens romanske syddør må være ombygget 1489 ved opsætning af ny dørføj (jf. fig. 47 og s. 6370).⁶⁸ Dørens ydre er senere ændret (jf. s. 6327). Den overdækkes i det indre af et fladbuet stik af tegl, mens vangerne er noget uregelmæssige.⁶⁹ Dørens lysning må have været vandret og dermed tilpasset dørflojen. I østre vange er indmuret en træklods til låseriglen. I forbindelse med våbenhusets opførelse (s. 6327) blev der i dørens lysning indsat et laveresiddende fladbuestik, der var tilpasset våbenhusets oprindelige loft. Døren i tårnets vestside blev udvidet i bredden 1945 ved et projekt ved arkitekt Axel Jacobsen, Odense.³⁵

Vinduer. Kirkens nuværende trævinduer – to i korets sydside, to i skibets sydside og tre i nordsiden – er i hovedsagen indsat ved en restaurering ved J. Vilh. Petersen 1918: syv nye vinduer med karm af 2 tommers planker af 1½ tommers planker, poste af 2½ tommers planker og med kehlede træsprusser. De gamle vinduer skulle tages ud, og mellemrummet mellem karm og mur stoppes med fæhår.⁶¹ Man havde da siden 1908 haft et ønske om at få nye vinduer, der 'svarede til kirkens stil', og da man 1913 forberedte overgangen til selveje, var et af ønskerne nye vinduer.²⁹ I provstiets protokol 1829 fremsattes et ønske om at indsatte et vindue i våbenhusets østmur.²⁸ Ønsket genfremsattes 1847.²⁸ Hvornår det er indsat, vides ikke, men ved den første indførsel i kirkeprotokollen 1862 var der et lille trævindue i våbenhusets østre vangemur.³³ 1830 ytrede der et ønske om indsættelse af et nyt vindue i den nordre side af kirken.²⁸ Ønsket gentoges året efter, hvor det præciseredes, at det skulle være vis-à-vis indgangsdøren til kirken.²⁸ Det vides ikke, hvornår det er indsat, men det er indsat inden 1862.³³ I kirkeprotokollen 1833 oplystes, at vinduerne var under reparation.²⁸

†*Vinduer*. Ved det østre vindue på skibets sydside er et stik af et stort rundbuet, formentlig senmiddelalderligt vindue (jf. fig. 48), og ved det vestre vindue er et stik fra et væsentlig større, fladbuet vindue samme sted. Også dette må være senmiddelalderligt og formentlig ældre end skibets overhvelvning (s. 6326), idet dets indvendige stik må være delvist dækket af skibets midterste skjoldbue. I kirkens regnskabsbog for 1662 er der en udgift til et vindue med stænger ved

alteret, og to år senere udgifter til indsættelse af nye vinduer.²⁷ 1680 angives udgifter til forfærdigelse af et vindue ved prædikestolen.²⁷ På skibets nordside er der omkring alle tre vinduer store gennembrydninger (jf. fig. 4). Det kan derfor ikke udelukkes, at de nuværende vinduer har afløst ældre på samme sted.

Tagværker. Korets tagværk (fig. 49, jf. fig. 24-25) er et sammenhængende system og består af otte spærfag med et hanebånd og korte, lodrette spærstivere, alt samlet med tappe. Tagværket er disponeret i forhold til den romanske nordmur og udspændt mellem denne og en tilsvarende placeret strækmur i syd. Fra hvert spær er ført stikspær ud til korets søndre murkrone samt tidligere til den tilsvarende, fremspringende del af nordmuren; sidstnævnte er fjernet efter opførelsen af det nuværende sakristi. Der er bindbjælker i 1., 5. og 8. spærfag fra vest; den midterste hen over jordbuen mellem korets to hvælvfag. Tagværket er nummereret på vestsiden fra vest mod øst med streger i syd (fig. 52) og firkantstik i nord (fig. 50).

Det kunne ved de dendrokronologiske undersøgelser (jf. s. 6340) dateres til o. 1445.

Tårnets tagværk af eg består af fem fag, det vestligste dog fornyet. Der er to hanebånd og korte, lodrette spærstivere. Der er kun numre på to, 4 og 5 i sydsiden, med stregnumre fra vest mod øst, og de står rigtigt. De udtagne prøver til dendrokronologiske undersøgelser (jf. s. 6340) kunne ikke dateres.

Våbenhusets tagværk (fig. 51) består af fem fag, hvoraf et er udskiftet. Der er et hanebånd og ganske korte, lodrette spærstivere. Tagværket er nummereret fra syd mod nord med stregnumre fra østsiden, hanebåndene er bladet med hageblad fra sydsiden. De udtagne prøver til dendrokronologiske undersøgelser (jf. s. 6340) kunne ikke dateres.

Sakristiets tagværk (fig. 53-54, jf. fig. 26) består af seks fag, to hanebånd, højtsiddende krydsbånd og korte, lodrette spærstivere. Det hele er bladet på nordsiden; krydsbåndene med fint svungne hageblade. Tagværket er nummereret fra nord mod syd med stregnumre i øst og firkantstik i

Fig. 48. Skibets sydside med spor af ældre \dagger vinduer (s. 6338). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The south side of the nave with traces of older \dagger windows.*

Fig. 49. Korets tagværk med stikspær i sydsiden (s. 6339), set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Roofing of the chancel with side rafters on the south side, looking east.*

vest. Tagværket kunne ved de dendrokronologiske undersøgelser (jf. s. 6340) dateres til o. 1518.

Skibets tagværk er nyere, af fyr.

Fig. 50. Nummerering af korets tagværk, nordsiden (s. 6339). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Numbering of the chancel roofing, the north side.*

†*Tagværker.* På den bevarede del af skibets oprindelige østgavl (jf. s. 6312) ses en spærsko, på hvis indre ende er spor efter en tappet, let skråtstillet spærstiver tæt inden for murflugten (jf. fig. 24). Det må dreje sig om en spærstiver fra skibets ældre, muligvis romanske, tagværk.

Dendrokronologiske undersøgelser. Der er i 2020 udtaget i alt 14 boreprøver af egetømmer i tagværkerne over kor, sakristi, våbenhus og tårn.⁷⁰ Prøverne fra våbenhusets og tårnets tagværker kunne ikke dateres, på trods af at der var splintved bevaret på en af prøverne fra tårnets tagværk. Af de fire prøver fra korets tagværk (jf. s. 6339) kunne de to dateres til o. 1445. Af de fire prøver fra sakristiets tagværk (jf. s. 6339) kunne de tre dateres til o. 1518.

Klokkestol, af fyr, antagelig fra 1882, da klokkestolen ifølge synsprotokollen burde fornyes.³³ Ved synet 1934 trængte den til afstivning.³³

Fig. 51. Våbenhusets tagværk (s. 6339) og gavl med tglug (s. 6328), set mod syd. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Roofing and gable of porch with tpeephole, looking south.

Kirkens nuværende tagbeklædning er overalt af sortglaseret tegl siden 1996, tårnet dog lidt tidligere; for våbenhusets, tårnets og trappehusets vedkommende i al fald siden 1862.

Fig. 52. Nummerering af korets tagværk, sydsiden (s. 6339). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Numbering of the chancel roofing, the south side.

† Tagbeklædning. Biskop Jacob Madsen oplyste ved sin visitats i kirken 1. dec. 1589, at kirken da var »tagt alt med Bly vden Sacrastiet ved norder Side med Tegel«. ²⁵ Ifølge kirkens regnskabsbog for 1664 var der bl.a. indkøbt lægter, 1.700 tagsten, 2 læster kalk og 300 lægtesom, og mureren betalte 40 mark, hvilket sandsynligvis alt var til sakristiets tag. ²⁷ I revisionen af regnskabet for 1666 nævntes det, at kirken af sine indtægter 'nu strax' skulle bruge 102 mark 5 skilling som følge af »sin større brøstfeldighed« på kirkens tag, og hvilket ansås for stærkt nødvendigt. ²⁷ Året efter betalte blytækkeren for at lægge bly op og for at udbedre nordsidens tag, som var beskadiget efter en stormskade. Ved årets slutning havde kirken 50 mark 3 skilling til hjælp til at få kirken under 'tør tag'. ²⁷ Regnskabet for 1668 havde en udgift til 10 fyrredeller, hvor da blyet var »affstaalen«. ²⁷ 1670 var blyet over koret og tårnet blæst af, og

Fig. 53. Sakristiets tagværk set mod nord (s. 6339). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Roofing of the sacristy looking north.*

blytækkeren blev betalt for genoplægning.²⁷ Fyrredellerne, der var oplagt i stedet for det 1668 stjålne bly, skulle 1671 efterses og repareres.²⁷ 1673 fik man murermesteren til at lægge nye lægter og oplægge nye tagsten i stedet for 'noget bly', som blev nedtaget af kapellet, der senere i samme kilde benævnes sakristiet. Herefter indgik man kontrakt med blytækkeren om at forfærdige tårnet med det nedtagne bly fra sakristiet.²⁷ 1676 reparerede blytækkeren blytaget på korets søndre side, der var blæst af, og 1682 var nogle tavler bly på tårnets sydside så tynde og sønderflækkede, at de blev optaget og omlagt.²⁷ 1702 blev Rasmus Blytækker betalt for at aftage og genoplægge blytaget på den søndre side af kirken.²⁷ Taget over såvel kirke som tårn betegnedes 1803 som værende godt,²⁸ og 1807 oplystes, at kirken til dels var forsynet med blytag.³⁴ 1812 var taget på såvel kirkens som tårnets sydside så dårligt, at det regnede på prædikestolen og ned i kirken.²⁸

Året efter noteredes, at det trængte til øjeblikkelig reparation, hvilket kunne bevises af de forrådne stole, og det følgende år var taget blevet så brøstfældigt, at præsten ikke turde stå på prædikestolen, når det regnede. For at bjælker og stole ikke skulle rådne, skulle skaden udbedres hurtigst muligt.²⁸ Beklagelserne fortsatte imidlertid de følgende år, bl.a. noteredes 1817, at taget på den søndre side fortsat var utæt, og at blyet på den nordre side delvist var erstattet af brædder.²⁸ 1833 oplystes, at blytaget på kirken selv var hullet, og at stentaget var forfaldent på den østre ende, men året efter var manglerne afhjulpet, og også 1837 var der reparationer på blytagene.²⁸ 1846 klages der over blytaget over kirken og tegltaget over kapellet, der begge skulle trængte til udbedring.⁷¹ 1862 ansås blytaget at være i så dårlig stand, idet vand trængte ind og dermed kunne skade tagværket og hvælvingen. Taget skønnedes ikke at kunne repareres, så man burde snarest oplægge

et nyt blytag eller efter den eksisterende kongelige bevilling et tag af blå, glaserede sten.⁶⁵ I den første indførsel i kirkeprotokollen 1862 anførtes, at koret og kapellet var tækket med tegl, skibet med bly, våbenhuset og tårnet med glaserede tagsten.³³ I synsprotokollen for 1886 anføres, at taget over koret omlægges med glaserede tagsten.³³ Ved synet 1981 nævnes, at der trænger nyt tag på våbenhus, kor og kapel, og denne oplysning gentoges ved de årlige syn indtil 1987, og fra 1988 var skibets tag også medtaget, indtil der ved synet 1990 oplyses, at ældre mangler er afhjulpne.³³

Messeklokkespir. Biskop Jacob Madsen skrev ved sin visitats i kirken den 1. dec. 1589, at kirken havde »1 lidet Spir«, hvori der var to klokker (jf. s. 6358), og han tegnede et messeklokkespir på skibets østlige del (fig. 99).²⁵ Spiret fandtes tilsyneladende stadig 1667, da nordre side i spiret og loftet i spiret ifølge kirkens regnskabsbog blev »forfærdiget«. Der blev i samme anledning indkøbt jern til at fastgøre fløjstangen, der var blæst ned.²⁷ I regnskabet for 1673 nævnes, at kirkens spir var blæst ned om vinteren, og at blytækkeren

reparerede det med fem ruller bly.²⁷ 1720 anmodes der om tilladelse til at nedtage kirkens spir, da det ville være til gavn for kirken, da spiret ellers er til mere skade end til nytte.⁷²

Kirkens nuværende *opvarmning* er siden 1994 naturgas.³³

†*Opvarmning.* Det er ikke oplyst, hvornår kirken fik kakkelovn. En kakkelovn optræder første gang ved kirkesynet 1883, da den skulle efterses.³³ 1898 nævntes, at kakkelovnen ikke kunne bringe temperaturen i kirken tilstrækkeligt op, hvorfor den enten skulle forbedres eller en ny anbringes.³³ Året efter klagedes over, at kakkelovnen endnu ikke virkede tilfredsstillende.³³ Senere samme år oplystes, at skorstenen skulle flyttes til den østlige side af den vestligste hvælving i skibet, føres gennem hvælvingen, derfra på en stol, om fornødent ind gennem tårnets gavl, og derfra videre på en stol til det øverste bjælkelag og videre op til tagrygningen (jf. fig. 2, 43–45 og 107). Skorstenspi-ben skulle opmures langs gavlkammens side og i højde med denne. Kakkelovnen anbragtes umiddelbart øst for hvælpillen mellem midterste og

Fig. 54. Detalje af sakristiets tagværk med hagebladssamlinger, set mod syd (s. 6339). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Detail of sacristy roofing with oblique scarf joints, looking south.*

vestligste fag, og røgrøret førtes igennem murpilen.³³ Efter klager igen i 1904 besluttedes året efter, at kakkellovnen måtte nedtages og grundigt efterses og om fornødent erstattes af en ny af en anden konstruktion.³³ De følgende mange år helt til 1932 er der kun oplysninger om, at kakkellovnsrøret skulle fornyes, kakkellovnskærmen males, skorstenen reparerer m.v.³³ Der installeredes et koksfyret lavtryksdampanlæg 1938 i en fyrkælder under den nordre del af våbenhuset. Anlæggelsen af fyrkælderen foranledigede opførelsen af en 50 cm tyk mur, der dækker hele skibets sydside inde i våbenhuset og i nordvesthjørnet indeslutter skorstenen. Denne blev videreført op til skibet og videre på en stol frem til skibets vestgavl, hvor den blev forbundet med den ældre skorsten bag tårnets østre gavltrekant (jf. ovf.).³⁵ Fyrkedlen blev

repareret 1957³³ og udskiftet 1958 og 1964 ændret til et oliefyret anlæg.³⁵ Varmeanlægget blev 1968 fornyet til et vandanlæg med oliefyret kedel i den eksisterende kælder under våbenhuset, 1979 blev oliefyret udskiftet.³³ Fyrrummet under våbenhuset blev taget ud af brug i forbindelse med en restaurering 1996.

Elektricitet. Menighedsrådet modtog i januar 1917 en beretning om indsamling af midler til indlægning af elektrisk lys i kirken, men før beslutningen blev taget, ville menighedsrådet besigtige en række af herredets kirker og indhente tilbud.²⁹ Det er imidlertid gået hurtigt, da elinstallationen allerede var gennemført og afleveret til kirken 26. febr. samme år.²⁹

Murbehandling. Kirken fremtræder med hvidkalkede mure.

Fig. 55. Kalkevogn på våbenhusets loft (s. 6345). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Limewashing carriage in the loft of the porch.*

Kalkevogn (evt. *vindevogn* eller *murervogn*),⁷³ næppe yngre end o. 1900, men sandsynligvis noget ældre (fig. 55–56). Den har tjent som arbejdsplatform ved især kalkning – men også mindre murreparationer – af høje bygningsafsnit; ved kirkerne primært tårne. Vognen er et hejsestillads, der er let at samle og adskille; alle samlinger er tappede og sikrede med lange trænegler. De to gavle har hver en vinde, der i den ene ende har et stort hjul med eger. Hjulet er udstyret med modhager, der korresponderer med en hængslet spærhage på gavlens overligger (jf. fig. 56).⁷⁴ Mellem de to gavle er forveden monteret to bjælker – med en tværbjælke ved midten – til at bære et stilladsgulv og foroven to ‘håndlister’. Mål 285×115×160 cm; diameter på hjulene 87 cm.⁷⁵

Ved brug stikkes to bjælker ud fra tårnets indre gennem de hyppigt sete, gennemgående bjælkehuller i murkrone- eller gavlfodshøjde (jf. s. 6323). Heri ophænges to reb, et i hver, og rebene fastgøres til hver sin vinde på vognen. Ved at dreje hjulene strammes rebene, og vognen hales op langs facaden; ved at frigøre spærhagerne kan vognen sænkes ned igen.⁷⁶ Ved de højest liggende murpartier har platformen været suppleret med stiger (jf. fig. 107). Omhyggeligt henlagt adskilt på våbenhusloftet (jf. fig. 106).⁷⁷

Støttepiller. Ifølge oplysninger i bispearkivet 1862 hældede kirkens nordmur da så meget udad, at menigheden var bekymret for kirkens sikkerhed. Derfor ønskede man at få en bjælke, fastholdt med seks jernankre, placeret over hvælvingen samt opført to støttepiller her.³⁴ Pillerne repareredes 1893 og o. 1905.³³ Disse, der er placeret omtrent ud for skibets to gjordbuer (jf. fig. 4), er opført af små, gule sten, er ret kraftige med en hældning indad, afsluttes foroven af en dobbelt falsgesims og overdækkes af et pulntag, der er tækket med sorte, glaserede tagsten. Ved kirkesynet 1949 noteredes, at der var behov for en tredje støttepille på skibets nordside, og året efter oplystes, at den var opført.³³ Denne, der har omtrent samme form og størrelse som de andre, er placeret tæt på skibets nordvesthjørne (jf. fig. 4).

†*Brandredskaber*. I den første indførsel i kirkeprotokollen 1862 oplystes, at en brandstige

og en brandhage hang på kirkemuren, men der oplyses ikke om hvor.³³ Ved kirkesynet samme år påpegedes, at brandsprøjten, sand og deslige skulle fjernes fra våbenhuset.³³ På et fotografi fra 1923 (jf. fig. 45) hænger brandstigen og -hagen på korets østmur. Ved kirkesynet 1932 oplystes, at brandredskaberne skulle repareres og flyttes, men ikke hvorhen.³³

†*Fortov*. I forbindelse med forberedelserne til kirkens overgang til selveje nævnes blandt forholdene, der skal udbedres, at der skal lægges fortov omkring kirken.²⁹ Ved kirkesynet 1935 omtales, at fortovet omkring kirken sænkes og planeres.³³

†*Kalkmaleri*. Et kalkmalet draperi på korets østvæg, der tjente som baggrund for altertavlen, blev overkalket 1872.³³ Det hidrørte formentlig fra 1600- eller 1700-tallet.

Fig. 56. Kalkevogn. Detalje med hjul og spærhage (s. 6345). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Limewashing carriage. Detail with wheel and ratchet.*

Fig. 57. Kirkens indre set mod øst før istandsættelsen 1918. Foto i Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. – Interior of church looking east before repairs of 1918.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste genstand er den romanske døbefont, der tilhører Højbytypen. Fra den senere del af middelalderen stammer en klokke (nr. 1) og en af Vestfyns udbredte jernbundne, skriftprydede dørfloje. Førstnævnte er fra 1438 og tilskrevet den antagelig nederlandske støber 'Kort', mens sidstnævnte har datering 1489, Mariainskrift (englehilsen) og signatur for dens ophavsmand Anders Smed. Fra renæssancen hidrører to arbejder af Knud Snedker i Middelfart, dels signerede paneler fra en (†)præstestol 1581 (genanvendt i nyere præste- og degnestole), dels den ham tilskrevne prædikestol fra 1590. En pengeblok er fra 1500- eller 1600-tallet. Altersættet er et ustempelt arbejde fra o. 1625. Altærtavlen fra 1650'erne (med nyere storfeltsmaleri, ndf.) har en pendant i Balslev og skyldes et Middelfartværksted; den har været foreslået tilskrevet billedskæreren Hans Nielsen Bang. Fra omtrent samme tid stammer prædikestolens bruskarokke lydthimmel, som sikkert kan tilskrives Hans Nielsen Bang. Sygesættet fra 1772 er udført i Fredericia af Jens Nielsen Theilgaard og bærer kopi af indskriften fra et ældre †sygesæt fra 1618. Fra 1800-tallet findes en

kirkestævnetavle fra 1857, hvis bagside meddeler om introduktion af barselskoner. Et tidligere alterbillede fra o. 1862 har Bjergprædikenen som motiv. De ældste af salmenummertavlerne er opsat 1871. Porcelænsfabrikken Bing & Grøndahl har leveret en oblatæske, to alterkander og en alterskål. Den yngste klokke (nr. 2) er støbt 1881 af M. P. Allerup, Odense. Den ældste lysekrone er leveret 1892 af kobbersmed P. Groth, Middelfart (de to øvrige kroner er fra 1927 og 1945). Det murede alterbord er formentlig opført 1898. Altersranken, stolestaderne og to bænke er opsat 1918 efter tegning af kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen, mens en syvstage må være anskaffet få år senere. Et løst maleri, Jesu fristelse i ørkenen, fra o. 1950 er signeret af Niels Holmer Trier. Altærtavlen har nonfigurativt maleri fra 1968 af Lisbeth Andersen. Guldsmed Bent Exner har 1986 udført et lille alterbordskrucifiks med emaljebilleder og desuden alterstager, et sæt syvstager, dåbsfad og -kande. Orglet med ti stemmer er bygget 2002 af Carsten Lund, Birkerød, og opsat på et samtidigt pulpitur.

Farvesætning. Jens Johansens farvesætning fra 1997 er præget af gråtoner, der brydes af de blå stolestadegavl og forgyldning på altersranken. Altærtavle og prædi-

Fig. 58. Indre set mod nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Interior looking north east.

kestol står siden 1898 i blankt træ med yderst sparsom staffering.

Indretning af kirkerummet og istandsættelser. Om kirkerummet i den sidste katolske tid vides, at inventaret har omfattet en trefløjet \ddagger altertavle med en Rosenkransmadonna i midtfeltet og et \ddagger korbuekrucifiks med to \ddagger sidefigurer. Det har været foreslået, at døbefonten efter tårnets opførelse blev flyttet til tårnrummet, hvor to gemmenicher muligvis vidner om liturgiske handlinger (s. 6320).⁷⁸ 1581 opsattes en (\ddagger)præstestol og 1590 den nuværende prædikestol. Den førnævnte katolske \ddagger altertavle var formentlig i brug indtil den nuværende blev opsat i 1650'erne. Barokaltertavlen havde muligvis allerede fra første færd et \ddagger storfeltsmaleri af Nadverens indstiftelse (omtalt 1755). Det kan udledes, at der før Karl Gustav-krigene 1657-60 fandtes et \ddagger pulpitur i skibets vestende; det stod ubenyttet fra krigsårene og indtil 1682, da det grundet befolkningstilvækst atter måtte tages i brug. Det førnævnte \ddagger korbuekrucifiks var endnu ophængt foran korbuen 1755. Ved provstesynd 1812-14 anførtes, at det regnede på bl.a. prædikestolen på grund af utæthed i taget, og stolestaderne blev af samme årsag betegnet som 'forrådnende'.²⁸ I forbindelse med den militære beslag-

læggelse af kirken 1848 (jf. s. 6308) blev kirkerummet ryddet for en del inventar. 1848 anførtes, at det drejede sig om 'træværket', mens det året efter kun var stolene, der blev omtalt.²⁸ 1851 var kirken endnu lager, men 1852 var den underkastet en sikkert højst nødvendig reparation, hvorved der bl.a. blev opsat nye \ddagger stole, som fik bemaling med egetræsådring.⁷⁹ Efter endnu en beslaglæggelse 1864 var kirken atter i brug i juli 1865 efter en istandsættelse af mindre omfang end ved den forrige krig.³³ 1870 blev \ddagger stolestader og \ddagger alterskranke på ny malet med egetræfarve.³³ 1873 fik altertavlen en mørk egetræsådring med bronzerede detaljer i overensstemmelse med præste- og degnestolene. Et \star orgel blev 1895 opsat på et nyt \ddagger pulpitur i kirkens vestende. Samme år blev inventarets farveholdning betegnet som 'græsgul', hvad der nok må forstås som en lys egetræsådring.⁸⁰ Ved en istandsættelse 1898 blev altertavlen og prædikestolen renset for alle ældre farvelag.⁶⁰ Samtidig blev det øvrige træværk nymalet, antagelig med bibeholdelse af den hidtidige farveholdning.³³ Kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen forestod 1918 en hovedistandsættelse.²⁹ Korets vestfag, der hidtil havde fungeret som skibets østfag, blev ændret, så korets to fag fik karakter af et sammenhængende kor, og der

opsattes ny alterskranke og nye stolestader. Ifølge arkitektens projektbeskrivelse 1917 skulle stolestader og bænke males med en 'kraftig farvetone (rød, blå eller grøn) og gives en staffing med andre farver'.⁸¹ Ved en istandsættelse 1968 under ledelse af arkitekt Ebbe Lehn Petersen blev inventaret nymalet efter farvesætning af Lisbeth Andersen, der samtidig malede det nuværende alterbillede.⁸² Stoleværket fik grå og blå farver.⁸³ Ebbe Lehn Petersen forestod atter en istandsættelse 1997, da inventaret blev nymalet af Jens Johansen.⁸²

Muret *alterbord*, helt eller delvist fra 1898, da alterbordet blev 'fornyset og sænket ca. 11 tommer'.³³ Bordet, ca. 185×70 cm, 95 cm højt,⁸⁴ kan ikke umiddelbart undersøges nærmere, da det er indkapslet af et skab på bagsiden og en nyere, brunmalet bræddebeklædning på de tre andre sider, der tjener som underlag for et *alterklæde* af grøn uld fra 1997 (jf. fig. 58).⁸²

†*Sidealtræ*(?) ved skibets østhjørner (jf. s. 6327).

†*Alterklæder*. 1) Omtalt 1840 som 'usømmeligt'; fjernet 1846.²⁸ 2) 1847,²⁸ af sort fløj med forgyldt »Garnitur« (dvs. pyntebånd).³³ 3) 1869, formentlig af rødt plys.³³ 4) Af (rødt) fløj, omtalt 1923.⁸⁴ 5) 1968, grønt med forgyldt eller gult chi rho midtpå.⁸⁵

Alterdug, o. 1968(?), et hvidt kniplingsarbejde med palmegrene foran et kors. Blandt kirkens ældre †*alterdug*e kan nævnes: 1) 1665, en drejlsdug købt for 10 mark og farvet 1666 for en udgift af 6 mark.²⁷ Allerede 1673 omtales den som 'gammel'.²⁷ 2) 1682, med kniplinger, kostede 16 mark.²⁷ 3) 1872, med blondekant.³³

†*Altertæppe*, 1948, halvcirkulært med korsstingsbroderi, der viste liljeprydede medaljoner mellem stjerner og rosetter, overvejende i blå, hvidt og gult.⁸⁶ Kasseret 1997.³⁵

Knæleskammel til præsten, antagelig fra 1931,³³ gråmalet med grønt uldbetræk (jf. alterskranke).³⁵ †*Knæleskammel*, havde 1862 betræk af sort læder, der 1869 blev udskiftet med rødt plys.³³

Altertavle (fig. 59), et Middelfartarbejde fra 1650'erne med en af gode grunde omstridt tilskrivning til Hans Nielsen Bang (se ndf.). Storfeltmaleriet fra 1968 er udført af Lisbeth Andersen.

Tavlen har en enkel arkitektonisk opbygning med postament, storstykke og frise, udsmykket med barokke vrængemasker og frifigurer med søj-

lefunktion; alle flader og profiler er glatte.⁸⁷ Postamentet har et svagt fordybet felt med halvcirkulære kortsider. Dets fremspring bærer vrængemasker på forsiden (fig. 65) og et fliget, barokt 'foldeværksornament' på siderne.⁸⁸ Storstykket indrammes af to store evangelistfigurer, der tjener som søjler. De er begge vist med opslået bog og identificeret ved deres symbolvæsener som Lukas (tv.) og Johannes. Kroppene er vist i kontrapost, iklædt fyldig dragt med talrige, dybt skårne foldekast. Lukas er skåret med halvlængde, lokket hår samt detaljeret moustache og hageskæg (fig. 62). Øjenlågene er kraftige, næsten opsvulmede, og der er skåret øjenrynker samt brede, parallelle rynker over panden. Johannes har lidt mere kødfuldt ansigt, langt hår og skæg af samme type, men kortere (fig. 63). Hænderne er sekundære og stammer antagelig fra en reparation o. 1862 (jf. ndf.). Figurernes isser bærer bøjlekronelignende kapitæler.⁸⁹ Frisen, der hviler herpå, har fremspring prydet af bøjler med nedadvendte kerubhoveder (fig. 64). Over gesimsen står evangelistfigurer i mindre format end de ovennævnte: tv. Mattæus (fig. 60) og Markus (fig. 61). Begge har fuldskæg og halvlængde hår, der viger ved tindingerne. Markus' hår er noget fyldigere og Mattæus' skæg længere. Mellem figurerne står et kors, der er tilføjet o. 1862 eller 1898.

Tavlen står afrenset for ældre bemaling, men har sparsom staffing og indskrifter fra 1968. Stafferingsfarverne er gul, orange, rød og dodenkop samt forgyldning. *Indskrifterne* med forgyldt fraktur, på en bund af blankt træ, citerer Joh. 8,12 begyndende på frisen: »Jeg er Verdens Lys« og fortsat på postamentet: »Den som følger mig skal aldrig vandre i Mørket, men have Livets Lys. Johs. Ev. 8.12«. Skriftstedet knytter an til det samtidige *alterbillede* (fig. 59) af Lisbeth Andersen (1916-96). Det er udført 1968 i olie på træ, 123×93 cm, og viser et abstrakt malet Kristussymbol i form af en mandorla.⁹⁰ Maleriet er struktureret som en mosaik i overvejende gule, blå og rosa felter, hvis inddeling har et gitterværk og koncentriske ellipser som styrende principper. Maleriet er signeret på bagsiden: »Lisbeth Andersen 1968«.⁹¹

Tilblivelse og istandsættelser. Tavlen er utvivlsomt udført af samme værksted som altertavlen i Balslev (Vends Hrd.), der med sikkerhed er da-

Fig. 59. Altertavle, et Middelfart-arbejde fra 1650'erne (s. 6348), med alterbillede fra 1968 af Lisbeth Andersen (s. 6348). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Altarpiece, a Middelfart work from the 1650s, with an altar painting from 1968 by Lisbeth Andersen.

Fig. 60-61. Detaljer af evangelistfigurerne på altertavlens gesims (s. 6348, jf. fig. 59). 60. Mattæus. 61. Markus. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Details of the evangelist figures on the cornice of the altarpiece (cf. fig. 59). 60. Matthew. 61. Mark.*

teret til 1653.⁹² En datering af Kauslundetavlen til 1650'erne stemmer da også overens med såvel tavlens stiltræk og formodede inspirationskilder (ndf.) som kirkens regnskaber. Regnskaberne fra perioden 1662-85 rummer specificerede udgiftsposter, og her ses ingen udgifter til en ny alter-

tavle, hvilket peger på et anskaffelsestidspunkt før 1662.²⁷ Samtidig antyder en udgiftspost 1675 vedrørende fornyelse af nogle 'udslidte' bogstaver på altertavlen også, at tavlen da må have stået i kirken en årrække.²⁷ Fra årene 1645-61 foreligger summariske regnskaber, der ikke giver klar besked

Fig. 62-63. Detaljer af evangelistfigurerne på altertavlens storstykke (s. 6348, jf. fig. 59). 62. Lukas. 63. Johannes. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Details of the evangelist figures on the main panel of the altarpiece (cf. fig. 59). 62. Luke. 63. John.*

Fig. 64. Kerubhoved på altertavlens nordre frise-frem-spring (s. 6348, jf. fig. 59). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Cherub head on the northern frieze projection of the altarpiece (cf. fig. 59).*

om større nyanskaffelser, men hvor der kan registreres større indhug i kirkens bygningsfond, der giver et fingerpeg om et muligt tilblivelsestidspunkt. Her er der særlig grund til at hæfte sig ved året 1656, da kirkens kapital formindskedes med over 600 mark, og kirkeværgerne Jørgen Hyllegaard og Morten Andersen desuden havde penge til gode.²⁷ Dels ligger dette årstal tæt på Balslevstavlens datering 1653, dels er det foreneligt med den åbenlyse inspiration fra Odensebilledskæreren Anders Mortensen, både hvad angår rammeværkets form og storstykkets figurer, sml. f.eks. Mortensens altertavle fra 1649 i Odense Skt. Knuds Kirke (s. 539)⁹³ og desuden Agedrup (s. 4281) og Asperup (s. 6580). De noget kluntede frifigurer er dog et stykke fra Anders Mortensens mere sikre sans for anatomiske proportioner, ligesom kerubhoveder og vrængemasker ikke har hans præg. Tavlen er af Mogens Bencard blevet tilskrevet Middelfartbilledskæreren Hans Nielsen Bang (-1645-83/84).⁹⁴ Sven Arnvig stillede sig afvisende over for tilskrivningen, dels på et stilistisk grundlag, hvor han fremhævede 'den afskårne nakke' og hårets skæring som særlige kendetegn for Bang, dels med det 'udslagsgivende', men uholdbare argument vedrørende Balslevtavlen (og dermed Kauslundetavlen), at Bang ikke kunne have udført Balslevtavlen fra 1653, idet

han skulle have været beskæftiget på Koldinghus dette år.⁹⁵ Bencard har overbevisende præciseret forholdene omkring Bangs engagement på Koldinghus og konkluderet, at det ikke udelukkede en levering af Balslevtavlen.⁹⁶ Dette er dog uden betydning for Arnvigs pointer vedrørende væsentlige stilforskelle mellem de værker Bencard har tilskrevet Bang, forskelle, som Arnvig underbyggede ved arkivundersøgelser, der viste, at flere andre snedkere og billedskærere var virksomme i Middelfart (og desuden i Odense) samtidig med Hans Nielsen Bang fra slutningen af 1640'erne og frem.⁹⁷ I forlængelse af denne erkendelse lancerede Bencard betegnelsen 'Middelfartskolen' om værker med tilknytning til Hans Nielsen Bang, men af ubestemmeligt ophav.⁹⁸ Trods dette, og Arnvigs fraskrivning, fastholdt Bencard senere sin

Fig. 65. Bruskarok vrængemaske på altertavlens søndre postamentfrem-spring (s. 6348, jf. fig. 59). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Auricular grimacing mask on the southern pedestal projection of the altarpiece (cf. fig. 59).*

Fig. 66. Bjergprædikenen, tidligere alterbillede fra o. 1862 (s. 6533, jf. fig. 57). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The Sermon on the Mount. Former altar painting from c. 1862 (cf. fig. 57).*

tilskrivning af Kauslundetavlen til Hans Nielsen Bang.⁹⁹ Denne tilskrivning forekommer dog ikke indlysende. Kauslundetavlens figurer har meget lidt tilfælles med Hans Nielsen Bangs sikre værker, prædikestolen fra 1649 i Nørre Åby (Vends Hrd.) og prædikestolsopgangen fra 1675 i Middelfart (s. 2312). Ud over de af Arnvig fremhævede særlige kendetegn for Bang (ovf.) kan der peges på forskelle i hovedformer, rynker og øjne.¹⁰⁰ På den baggrund forekommer det mest holdbart at opfatte det som et anonymt Middelfartarbejde.

Tavlens oprindelige billedprogram fulgte det udbredte lutherske tema Lov og evangelium, idet de fire evangelister indrammede et formentlig oprindeligt storfeltsmaleri af Nadverens indstiftelse (jf. †alterbillede ndf.), og tavlen flankeredes ifølge en præsteindberetning 1755 af to store †figurer af henholdsvis Moses med lovens tavler i hånden (nord) og den præsteklædte Aron med røgelseskarret. Figureerne, der var 'i næsten fuldkommen menneskelig størrelse' stod på separate postamenter ('på pæle'), der hævdede dem ca. en

alen over gulvet.¹⁰¹ Figurerne omtales ikke 1863 og var da rimeligvis allerede forsvundet.¹⁰²

Det vides ikke, om tavlen oprindeligt har været bemalt udover den (sikkert forgyldte) indskrift, der blev repareret 1675.²⁷ Det er muligt, at en nystaffering fandt sted 1691.¹⁰³ Tavlen stod 1872 med en hvid bemaling, der muligvis kan hidrøre fra første halvdel af 1800-tallet (jf. den 1843 hvidmalede altertavle i hovedsognet Midelfart, s. 2299).¹⁰⁴ Den kan eventuelt være udført samtidig med, at der på østvæggen blev malet et indrammende draperi (jf. †kalkmaleri s. 6345). O. 1862 blev der udført en reparation på billedskærerarbejdet, idet nogle manglende 'lemmer' på evangelistfigurerne, uden tvivl hænderne, blev afhjulpet ved en 'kyndig træskærer'.³³ Desuden blev der indsat et nyt alterbillede med Bjergprædiken som motiv (jf. ndf.). 1873, samtidig med at det førnævnte draperi blev overkalket, fik tavlens rammeværk en mørk egetræsådring (med bronzering) svarende til præste- og degnestolens farveholdning, og figurerne blev strøget med en lysere egetræsfarve. Arbejdet blev udført af maleren Jørgen Christian Schröder.⁶⁶ Ved en istandsættelse 1898 blev tavlen rensed for al bemaling.¹⁰⁵ 1968 indsattes det nuværende alterbillede som nævnt. 1997 udførte konservator Jens Johansen nye storvinger og et cirkulært topstykke med Jahveindskrift i en trekant (tetragrammaton);¹⁰⁶ tilføjelserne er siden fjernet.

Et tidligere *alterbillede* (fig. 66) fra o. 1862 viser *Bjergprædiken*. Det er udført i olie på lærred, lysmål 123×96,5 cm, og bærer ingen signatur. I et bjerglandskab med palmer og cypresser står Jesus mellem fire tilhørere. Med sin højre hånd henleder han opmærksomheden på forgrundens lilje, mens han peger mod himlen med venstre hånd. Scenen kan dermed identificeres som Bjergprædikenens tale om bekymringer (Matt. 6,28). Billedet er ophængt på tårnummets nordvæg i en nyere profilramme med forgyldning og ådring. 1876 udtalte synet, at maleriet (benævnt 'altertavlen', idet tavlen benævntes 'indfatning') ikke var gammelt, men at det var uegnet, og at et nyt burde anskaffes. Billedet forblev dog i brug indtil 1968.³³

†*Alterbillede*, et maleri af *Nadverens Indstiftelse*, omtalt 1755: 'På altertavlen er malet, hvorledes

frelseren æder påskelammet med sine disciple'.¹⁰¹ Maleriet kan muligvis have været altertavlens oprindelige storfeltsmaleri og det samme, som 1862 blev betegnet som et 'meget ringe' maleri på revnede brædder, og som skulle udskiftes.³³

Senmiddelalderlig †*altertavle*, en trefløjet skabsaltertavle. Midtskabet viste en udskåret Rosenkransmadonna i strålekrans flankeret af apostlen Andreas (syd) og muligvis Johannes Døberen (nord), mens sidefløjene hver havde seks apostelfigurer (og antagelig malerier på bagsiden).¹⁰⁷ Tavlen er tidligst omtalt ved biskop Madsens visitats 1589, da den endnu stod på alteret: »Tafflen: Jomfrue Maria 1 Solgiszel oc 1 Paternoster Bond omkring; S. Hans oc S. Anders paa den anden Side.«²⁵ De to sidefigurer må have stået i selve midtskabet, idet en detaljeret beskrivelse i en præsteindberetning 1755 nævner sidefløjene med apostelrækker.¹⁰¹ Jacob Madsens bestemmelse af den ene sidefigur som Andreas korresponderer med den nævnte præsteindberetning, der beskriver ham som 'en af lærefædrene, barbenet med en bog i hånden og med X for sig som når ham lige fra fødderne og til hagen', dvs. apostlens korsattribut. Derimod har præsteindberetningen en afvigende tolkning af den anden figur, der omtales som 'en af paverne'.¹⁰¹ 1755 stod såvel figurerne klædedragt som sidefløjenes baggrund med forgyldning, og figurerne var alle (fra værkstedets side) belagt med lærred under den kriderede malegrund. Dens tre fløje ('trætavler') var 1755 ophængt hver for sig på skibets nordvæg. Rosenkransens tilstand var da noget bedrøvelig, idet de fleste træperler var faldet af.¹⁰⁸

Altersæt (fig. 67), et ustempelt arbejde fra o. 1625. *Kalken* er 21,5 cm høj og har seksstunget fod på en fodplade med frynselignende gravering og en standkant med tandsnit. Tungerne har indgraverede cirkelmedaljoner, hvoraf to rummer henholdsvis granatæble (jf. fig. 68) og roset, mens resten viser evangelisternes symbolvæsener i helfigur under skriftbånd med navne i versaler: »Sante Mathevs«, »Sante Marcvs«, »Sante Lvcas« og »Sante Iohannes« (jf. fig. 68). Foden rejser sig som en (svagt konkav) pyramidestub mod det sekskantede skaft, hvis nedre led har tandsnitprofil over en udkragende godronning. Den

Fig. 67. Altersæt o. 1625 (s. 6353). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Communion set, c. 1625.*

fladovale knop har seks rudebasser prydet af kerubhovedrelieffer og derimellem runde bladtunger med graverede rosetblade. Det øvre skaftled har vulst ved overgangen til det glatte bæger fra 1865, der har udkraget munding og hældetud.

Disken, 15 cm i diameter, har fire diametralt stillede cirkelkors indgraveret på fanen. Fanen har

reparation ved lodning hele vejen rundt. Bagsiden har nyere sikkerhedsmærkning med skrift.

Sættet er formentlig det samme, der omtales i et inventarium 1644.²⁷ Det blev 1673 betegnet som 'forgylt, gammelt arbejde' med en vægt på 44 lod.²⁷ Sættet var 1680 »noget Brecheligt« og

Fig. 68. Johannesørnen (tv.) og granatæble, indgraveret udsmykning på alterkalk o. 1625 (s. 6353, jf. fig. 67). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Eagle of St. John (left) and pomegranate, engraved decoration on chalice, c. 1625 (cf. fig. 67).*

gennemgik en reparation, der at dømme ud fra udgiften (1 mark) dog må have været meget begrænset.²⁷ Sættet er detaljeret beskrevet i præstebindberetningen 1755.¹⁰¹ Kalken var 1865 brøstfældig, og dens bæger blev udskiftet med 'et nyt og meget større', dvs. det nuværende.³³ Kalken blev atter repareret 1921, og disken 1957.³³

†*Altersæt*. 1589 omtalte Jacob Madsen en forgyldt kalk (»1 skøn forgylt Kalck«).²⁵

†*Kalkklæder*. Der blev købt lærred til nye 'håndduge over kalk og disk' 1675, 1680 og 1683, i alle tilfælde af samme stof som messeskjorterne.²⁷

Oblatæsker. 1) 1857, en lille sortlakeret papæske, skænket af tidligere skolelærer Junius Hansteen Blumensaadt;¹⁰⁹ omtalt i inventariet 1862.³³ 2) (Jf. fig. 109), 1897,³³ af sortmalet porcelæn fra Bing & Grøndahl, København. Den runde æske, 14 cm i diameter og 7 cm høj, har forgyldte kanter og kors på låget.

Alterkander (jf. fig. 109). 1) 1856, af sortmalet porcelæn, fra Bing & Grøndahl, København.²⁸ Den 31 cm høje kande har urneformet korpus med forgyldt trekloverkors, slank hals og let svungen hank. 2) 1877, af sortmalet porcelæn, fra Bing & Grøndahl.³³ Den 27 cm høje kande har

korpus som nr. 1, men kortere hals, større munding og stærkere svunget hank; desuden et fladt låg. Den blev anskaffet som supplement til nr. 1.³³

Alterskål (jf. fig. 109), nævnt 1918, af sortmalet porcelæn, fra Bing & Grøndahl, København, af form som en omvendt keglestub, 18,5 cm i diameter og 9,5 cm høj, med forgyldt kors.³³

†*Vinskummeske*, o. 1900, omtalt o. 1918 som 'en gennemhullet sølvske'.³³

Sygesæt (fig. 69), 1772, udført af Jens Nielsen Theilgaard, Fredericia, på grundlag af materiale fra et ældre sæt (ndf.). Den 14 cm høje *kalk* har rund fod med afrundet standkant og fladtunget fodplade med guldsmedens stempel: »IT« (fig. 110).¹¹⁰ Foden deles af seks furer, som løber op mod det cylindriske skaft, der har glat knop. Bægeret er halvkugleformet og under den forgyldte mundings dobbelte stik løber en indgraveret kursivindskrift i to linjer: »af Borgem(e)ster H(ans) N(ielsen) Bang og Hustrue MJD giuet Kanerslundt (sic) Sogne Kirke A(nn)o 1618/ af Hualsøe og Frue M(aria) B(olt) Godske Repareret til Causlund Sogne Kirke. A(nn)o 1772«. ¹¹¹ Den første del af giverindskriften må formodes at være kopieret efter et ældre †sygesæt (s.d.).¹¹²

Fig. 69. Sygesæt, 1772, udført af Jens Nielsen Theilgaard, Fredericia (s. 6355) på grundlag af et †sygesæt skænket 1618 (s. 6356). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Communion set, 1772, made by Jens Nielsen Theilgaard, Fredericia based on a †Communion set donated in 1618.*

Fig. 70. Alterstager 1986, udført af Bent Exner (s. 6356). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Altar candlesticks 1986, made by Bent Exner.*

Under fodpladen ses prikgraveret vægtangivelse: »19 lod 2 q(uin)t(in)«. Den forgyldte *disk*, 9 cm i diameter, har oblatgemme på bagsiden (diameter 3,5 cm). Fanen har indgraveret cirkelkors og på bagsiden samme mestermærke som kalken samt en prikgraveret giverindskrift med kursiv: »H(ans) J(ørgen) J(acobsen) Hualsøe Cancellieraad og Strumme-Tolder (dvs. strømtoolder) i Fridericia A(nn)o 1772«. Som anført bekostede kirkeejeren Maria Bolt Godske og hendes mand, toolder Hans Jørgen Jacobsen Hvalsøe i Fredericia, sættets fornyelse 1772. Det tilhørende træfuttel med brunt skindbetræk og for af rødt fløj er muligvis fra 1916/17.⁸¹

†*Sygesæt*, skænket 1618 af Middelfarts borgmester Hans Nielsen Bang (†1629)¹¹³ og hustru, jf. sygesæt (ovf.). Sygesættet blev omtalt 1644 (»1 liden Kalch och Disch aff Söllff at besørge de Siuge med«) og 1673 med tilføjelsen 'gammelt arbejde' og vægtangivelsen 21 lod.²⁷

†*Vinflasker*. 1) Omtalt 1644, af tin.²⁷ 2) 1666, af tin, købt for 4 mark og 8 skilling.²⁷ Ifølge inventariet 1673 kunne den rumme knap 1 liter.²⁷

3) 1682, en lille tinflaske til sygebesøg, købt for 2 mark.²⁷

Alterstager (fig. 70), 1986, udført af Bent Exner, Aabybro. De 32 cm høje stager, med forbillede i renæssancestager fra tiden o. 1590 (sml. f.eks. Marslev s. 4339), har rund fod med tre afsæt, balusterskaft med kugle-, skive- og pæreled samt lav, rund lyseskål.

†*Alterstager* (jf. fig. 57), antagelig fra 1500-tallet, 34 cm høje. Stagerne havde rund fod med hulet profil og tre huller til (forsvundne) poter. Skaftet var cylindrisk med skarprygget skiveled midtpå samt rundstav foroven og forneden. Lyseskaflens profil bestod af hulkel over karnis, og der var lysetorne af jern. Ingen mærker eller indskrifter.¹¹⁴ Stagerne er tidligst nævnt i et inventarium 1644 og omtalt 1673 som 'to messinglysestager'.²⁷ De blev stjålet 1985 (jf. †syvstage, †dåbsfad nr. 2).³⁵

Trestage, o. 1900, 36 cm høj, af sortmalet støbejern, med rund, hvælvet fod og arme med gennembrudt akantusværk.

Syvstager. 1) O. 1925, titusstage af messing, 35,5 cm høj, med ottekantet fod i tre afsæt, skaft med ringled og arme med indknebnede led. 2-3) (Jf. fig. 108), 1986, to ens syvstager udført af Bent Exner, Aabybro. De 56 cm høje messingstager har rund, hvælvet fod på tre småfodder og et slankt cylinderskaft med spiralformet skiveled og en krans af seks vandrette arme. Foden har samme indskrift som dåbsfadet og en af småfodderne samme stempel som dette (jf. s. 6359).

†*Syvstage*, 1927, skænket af fru Sanne Jensen.³³ Stagen, der var af samme type som bl.a. Stenstrup Kirkes (*DK Svendborg* 2155), havde ottekantet fod og tilsvarende facetteret skaft. De kvartcirkulære arme af firkantet gods havde facetterede pynteled og pokalformede lysepiber.¹¹⁵ Stagen blev stjålet 1985 (jf. †alterstager, †dåbsfad nr. 2).¹¹⁶

†*Bøger*. 1) Et graduale købt 1638,²⁶ men 1644 betegnet 'gammelt'.²⁷ 2) En alterbog (dvs. en ritual- eller håndbog) købt 1638.²⁶ 3) Luthers postil, omtalt 1644.²⁷ 4) Hans Thomesens salmebog (1569), omtalt 1644.²⁷ 5) Christian IV's bibel i folioformat, dvs. 1632-33-udgaven; omtalt 1644 og 1673.²⁷ 6) Hans Svanings bibel (1647) i oktavformat og fire bind, anskaffet 1664 for 27 mark.²⁷ 7)

1664, en ny alterbog købt for 6 mark.²⁷ 8) 1671, et nyt eksemplar af Hans Thomesens salmebog.²⁷

Alterbordskrucifiks (fig. 71-72), 1986, et sølv- og emaljarbejde udført af guldsmed Bent Exner, Aabybro.³⁵ Det 46,5 cm høje krucifiks består af et gennembrudt, ligearmet kors (19,5×19,5 cm) med brede, afrundede ender; monteret på en stav i en krydsfod. I korsskæringen sidder et lille triptyk, 7,5×3,5 cm i åben tilstand, med tre emaljebilleder overvejende i blå, orange, hvidt og brunt (fig. 72). I midtfeltet en medaljon med *Korsfæstelsen* blandt hvis bifigurer den segnede Maria og Stefaton med eddikesvampen skiller sig ud. I de hængslede sidefløje ses *Jesu Fødsel* (tv.) og *Opstandelsen*. Korsets bagside har mestermærke (med versaler): »Exner« og lodighedsmærke for sterling sølv.

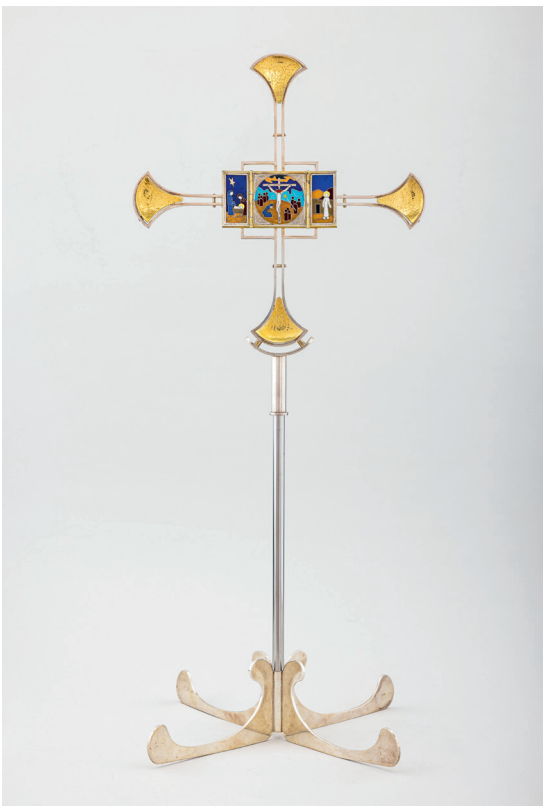

Fig. 71. Alterbordskrucifiks med lille, trefløjet emaljetavle, udført 1986 af Bent Exner, Aabybro (s. 6357). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Communion table crucifix with small, three-winged enamel image made in 1986 by Bent Exner, Aabybro.*

Fig. 72. Lille triptyk med emaljebilleder: I midten Korsfæstelsen, flankeret af Jesu fødsel (tv.) og Opstandelsen (th.). Detalje af Bent Exners alterbordskrucifiks fra 1986 (s. 6357, jf. fig. 71). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Small triptych with enamel images. In the middle, The Crucifixion, flanked by The Nativity (left) and The Resurrection (right). Detail of Bent Exner's Communion table crucifix from 1986 (cf. fig. 71).*

†*Alterbordskrucifiks* (jf. fig. 57), antagelig o. 1850-1900. Det blev o. 1900 omtalt som 'et lille marmorkrucifiks', men var måske snarere et billedskærerarbejde i træ eller ben, hvis ikke en støbt massevare.¹¹⁷ Stjålet 1985.³⁵

†*Ildkar*. 1665 købte man for 3 mark et nyt ildkar til at tænde lysene med.¹¹⁸

Messehagel, o. 1925, af rødt fløjls med kant af guldgalonier. †*Messehagler*. 1) Af sort fløjls, omtalt som 'skøn' af Jacob Madsen 1589.²⁵ 2) Af rødt fløjls, omtalt 1644.²⁷ 3) 1673 brugte man en gammel brun hagel, som var lånt fra Middelfart Kirke.¹¹⁹ 4) 1677 anskaffede man til at sy en erstatning for den 'gamle, slidte messehagel' (antagelig nr. 3) følgende materialer: seks alen glat flos (silke og kamelhår), fem lod guld- og sølvkniplinger til beklædning og tre alen kattun (bomuldstøj) til for.²⁷ 5) 1764, af rødt fløjls med broderet udsmykning; nævnt i en sen tilføjelse til et inventarium 1673.²⁷ 6) 1772, af rødt fløjls, med guldbroderet krucifiks og datering »1772«. ⁶⁷ Den blev kasseret 1906, men broderierne genbrugt. 7) 1906, med genanvendt broderi fra nr. 6; stjålet 1985.³⁵

†*Messeskjorter*. 1644 fandtes to messesærke.²⁷ 1665 købtes en ny messesærk for 21 mark.²⁷ Sidstnævnte blev 1673 betegnet som ‘noget slidt’ og blev to år senere udskiftet med en ny lavet af samme lærredsstof som to †kalkklæder (jf. s. 6355).²⁷ 1680 fornyedes messesærken, igen samtidig med †kalkklæderne.²⁷ I årene 1826–33 måtte præsten tage til takke med en messeskjorte, der var ‘hullet og uanstændig’, før kirkeejeren endelig anskaffede en ny 1834.²⁸

To †*messeklodder* hang 1589 i †messekloddesporet (s. 6343).²⁵ De blev afleveret ved klokkeskatten 1601 sammen med †klokke nr. 2 (s. 6376), og vejede tilsammen 64 kg.¹²⁰

Altersranke (jf. fig. 58), 1918, halvcirkulær med drejede, forgyldte balustre samt håndliste og hylde i blankt træ. Knæfaldet er gråmalet og har hynder med mørklilla uldbetræk; begge dele fra 1997.⁸²

†*Altersranke*, (jf. fig. 57), antagelig o. 1800, men løbende ombygget. Skranken havde udsavede balustre med gennembrudte hjerter, og var femsided,

Fig. 73. Romansk døbefont (s. 6358). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Romanesque font*.

Fig. 74. Rester af rød og grågrøn bemalinger på kummens overside. Detalje af romansk døbefont (s. 6358, jf. fig. 73). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Remains of red and greyish-green paintwork on the upper surface of the basin. Detail of Romanesque font (cf. fig. 73).*

hvilket den muligvis var fra første færd.¹²¹ 1844 var knæfaldet belagt med sivmætter, der efterfølgende blev ombyttet med udstoppede læderpuder.⁷⁹ Knæfaldet blev 1862 beskrevet som ‘forfaldent’, og skranken blev formentlig ombygget, idet der samtidig var behov for at gøre den større.³³ Hjørnerne måtte 1873 ændres, da de var for høje og i vejen ved nadveruddelingen.³³ Blot tre år senere blev skranken hævet nogle tommer, og 1880 blev en låge flyttet fra kirkens midtakse til nordsiden, hvor prærestolen står.³³ Det blev 1908 bemærket, at skranken var skrøbelig og ikke ville kunne holde mange år.²⁹ Skranken blev repareret, men kasseredes ved kirkens hovedstandsættelse 1918.¹²²

Den romanske *døbefont* (fig. 73) består af tre stykker lysegrå granit og er 95,5 cm høj. Foden, hvis form omtrent er et omvendt terningkaptel, har tovstavskantede rundbueslag på siderne og tovstav ved overgangen til det høje, cylindriske skaft, der bærer et lille indhugget græsk kors. En tovstav løber også på undersiden af kummen, der har glatte, lodrette sider og en diameter på 71 cm. Der er en del rester af formentlig eftermiddelalderlige bemalinger. Mest udbredt er en tidligere dækkende olivengrøn farve, som dels synes at ligge over et ældre, mere hvidligt lag og dels på kummens overside ses overmalet med en

ynge mørkerød farve (fig. 74).¹²³ Ca. 5 cm under munden ses desuden rustrede spor, formentlig efter et jernbånd til et \dagger fontelåg. Døbefonten er ifølge Hugo Johannsen udført af samme stenhugger som fonten i Vejlbj (s. 6455).⁷⁸ Den blev af M. Mackeprang regnet for en variant af den såkaldte Højbytype.¹²⁴

Fonten stod 1862 med et »vanzirende, ved mangearig hvidtning opstaaet Kalklag«, som skulle fjernes.³³ 1882 blev den endvidere rensat for oliemaling (jf. ovf.).³³ Fonten blev 1918 flyttet fra nordsiden af korets vestfag til den nuværende plads nordligt under korbuen.¹²⁵ Der blev 1951 foretaget en reparation, dog uvist af hvilken karakter.³³

Dåbsfad (fig. 75), 1986, udført af Bent Exner, Aabybro.³⁵ Den glatte messingskål har form af et kugleudsnit uden fane, 28,5 cm i diameter. Bagsiden har mestermærke (med versaler): »Exner« og indgraveret kursivskrift: »Kauslunde Kirke 30 Marts 1986«. Det lille fad står på et trebenet messingstativ i fonten.

\dagger *Dåbsfade*. 1) Kasseret 1677, da det var hullet og ikke kunne bruges 'uden fare' (dvs. for at spille).²⁷ 2) (Fig. 111), 1500-tallet, et drevet og punslet messingarbejde fra Nürnberg, 47 cm i diameter.⁸⁴ Bunden var prydet af *Bebudelsen* kantet af en fem gange gentaget minuskelindskrift af en velkendt type. Præsteindberetningen 1755 meddeler om denne indskrift, at 'Nogle vil mene, at disse bog-

staver skulle sige: Maria var en Hellig Jomfru'.¹²⁶ Denne udlægning, der måske endda udtrykker en egentlig erindring om bogstavremens opløsning og ikke 1700-talsantikvarers grublerier, er snublende nær senere forsøg på tolkning og må derfor opfattes som et vigtigt kildeudsagn.¹²⁷ Fanen havde en bort af stemplede liljer. Her fandtes desuden en sekundært indgraveret ejerindskrift med versaler: »Clavs Lvde van Bremen«, muligvis tilhørende den tyske fiskekøbmand Claus Lüde van Bremen (\dagger 1585).¹²⁸ Dernæst fandtes tre sæt uidentificerede initialer »FG«, »SP« og »CL«, tilhørende senere ejere.⁸⁴ Fadet blev 1677 købt til kirken for 12 mark.²⁷ Stjålet 1985 (jf. \dagger alterstager, \dagger syvstage).³⁵

Dåbskande (fig. 75), 1986, af messing, udført af Bent Exner, Aabybro.³⁵ Den 19,5 cm høje kande er udformet som en cylinder med rundbuet hank. Under bunden ses samme stempel og indskrift som på dåbsfadet (jf. ovf.).

\dagger *Dåbskander*. 1) Nævnt 1862, af tin.³³ Kanden havde flad, rund fod, urneformet korpus, svungen hank og låg med profilknop.¹²⁹ Der var formentlig tale om et Odensearbejde, idet bymærke ses på tilsvarende kander i Fangel (s. 3186), Beterslev (s. 5323) og Nørre Næra (s. 5296). Stjålet 1985.³⁵ 2) 1914,²⁹ af tin. Kanden havde rund fod, kugleformet korpus med høj, cylinderformet hals, svungen hank og æselrygbuet låg med korsformet knop. Stjålet 1985.³⁵

Fig. 75. Dåbsfad og dåbskande, 1986, udført af Bent Exner, Aabybro (s. 6359). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Baptismal dish and baptismal jug, 1986, made by Bent Exner, Aabybro.*

Fig. 76. Prædikestol, 1590, tilskrevet Knud Snedker i Middelfart (s. 6361). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Pulpit, 1590, ascribed to Knud Snedker in Middelfart.*

Et †*korbuekrucifiks* blev omtalt 1755, da 'vor herre på korset' hang foran triumfbuen ('hvor der skulle være skillerum mellem koret og kirken'). Korstræets ender viste evangelistsymboler. Krucifiksets to sidefigurer af Maria og Johannes blev beskrevet som 'to kvinder'.¹⁰¹ Krucifiksgruppen er ikke omtalt efter 1755.

Prædikestol (fig. 76), 1590, et arbejde med ungerenæssancepræg tilskrevet Knud Snedker i Middelfart, med lydhimmel fra o. 1650.

Stolen har fem fag, hvoraf fire rummer arkadefelter med ornamentale udsmykning i højt relief, mens det femte mod sydturen tilsyneladende har glatte felter. Storfelternes arkader består af kannelerede pilastre, profilkapitæler og tandsnit-skantede bueslag med treblad i sviklerne. Såvel bueslag som felternes nedre, fasede kant har små, indslåede rosetter.¹³⁰ Arkadefelterne udfyldes af såkaldte montanter, oprejste fantasigevækster, i forskellig udformning. Dog kan andet fag omtrent karakteriseres som en liljekronet maureske. I bueslaget på det fjerde fag er desuden en medaljon med et frontalt kerubhoved, hvis vinger ligner blade. Konturerne af tilsvarende kerubhoveder (eller anden medaljonprydelse) anes i de tre øvrige fag, hvor de er blevet fjernet med et stemmejern. Ved samme proces er også borthugget en datering i andet fag, hvor der tydeligvis har stået »1590«.¹³¹ På hjørnernes svage fremspring står halvøjler med kannelerede skafter og indknebnede, runde kapitæler samt prydbælter med indskårne vrængemasker (fig. 77), på hvilke der igen ses indslåede rosetter (jf. ovf.). Frise- og postamentfelter har alle haft reliefindskrifter, der imidlertid senere er blevet fjernet (sammen med de ovennævnte kerubhoveder). I frisens fjerde fag findes dog endnu reliefversaler: »anno domini 1590« (fig. 78). De smalle postament- og frise-fremspring udfyldes næsten helt af listeværk og har et smiget gab imellem sig. Stolens vandrette lister er rigt profilerede og har tungefriser på postament og frise, hvor der også er savfrise med

tætstillede tænder. Den oprindelige dækplade har nyere, beskyttende indklædning med en tynd plade; fodlisten under postamentet er ligeledes ny.

Prædikestolen står afrenset for bemaling, men er forsynet med nyere, forgyldte frakturindskrifter på frise og postament. På frisen er anført: »Taler nogen han tale som Guds Ord« (1 Pet 4,11) og på postamentet: »vorder Ordets Gører ikke alene« (Jak 1,22). Indskrifterne er antagelig fra 1935, men opmalet 1968.¹³²

Prædikestolen er opstillet i skibets sydøsthjørne på en muret (eller muligvis betonstøbt¹³³), hvidkalket sokkel af afrundet form. Opgangen fra koret er en kvartsvingstrappe fra 1997 med åbent, gråmalet gelænder.³⁵

Prædikestolen med den skårne datering »1590« er med stor sikkerhed tilskrevet Knud Snedker i Middelfart, der også har signeret (†)skriftestolen

Fig. 77. Indskårne vrængemasker på prædikestolen fra 1590 (s. 6361, jf. fig. 76). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Carved grimacing masks on the pulpit from 1590 (cf. fig. 76).*

fra 1581 (s. 6366).¹³⁴ Knud Snedker har udført flere prædikestole til kirker på egnen omkring Middelfart, nemlig en signeret stol fra 1580 i Asperup (s. 6598) og tilskrevne stole i Roerslev (1590) og Føns. Af disse tre er kun Roerslevs bevaret i sin oprindelige skikkelse, idet Føns' har fornyet ud-

smykning i storfelterne og Asperups er ombygget i en sådan grad, at der kun er få reminiscenser af Knud Snedkers værk. Asperupstolens femte fag er dog nogenlunde intakt og tillader sammenligning med de tilskrevne stole,¹³⁵ ligesom dens prædikestolsdør også tydeligt viser værkstedsfællesska-

Fig. 78. Prædikestolens fjerde fag med bevaret kerubhoved i storfelt og daterende reliefindskrift: »anno domini 1590« (s. 6361, jf. fig. 76). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Fourth bay of pulpit with preserved cherub head in large panel and dated relief inscription: "anno domini 1590" (cf. fig. 76).*

Fig. 79. Lydhimmel, o. 1650, formentlig udført af Hans Nielsen Bang, Middelfart (s. 6363). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Sound canopy c. 1650, probably made by Hans Nielsen Bang, Middelfart.*

bet. Her ses bl.a. de samme indslåede smårosetter som på Kauslundestolen, og som må være lavet med det samme stykke værktøj. De tre tilskrevne stole i Kauslunde, Roerslev og Føns har som fællesmængde de svagt fremspringende hjørner, halvsøjlerne med de karakteristiske indskårne vrængemasker og cylindriske kapitæler og arkaderne. Hvad angår arkadefelternes udsmykning, er Kauslundestolens første og andet fag svarende til Roerslevstolens andet og fjerde fag.

Prædikestolen nævnes første gang 1676, da der blev gjort en ny skammel til den.²⁷ Idet alle ældre farvelag blev fjernet 1898, vides det ikke, om stolen oprindeligt har stået malet, eventuelt blot med en såkaldt snedkerstaffering i form af sorte og forgyldte detaljer på blankt træ. En nystaffering har måske fundet sted 1690, idet Danske Atlas anfører, at prædikestolen var 'opsat' dette år.¹³⁶ Det kan da muligvis være i den forbindelse, at man har udraderet de oprindelige reliefindskrifter i frise og postament samt kerubhovederne i arkadefelterne. 1867 blev prædikestolen nymalet og træskærerarbejdet 'restaureret med sin oprindelige forgyldning'.³³ Prædikestolen blev restau-

reret 1898,¹³⁷ og det var antagelig i den forbindelse, at den blev rensat for maling.¹³⁸ Samtidig fik frise og postament de samme skriftsteder som nu (jf. ovf.), men placeret omvendt. Desuden må der være opsat en ny opgang, en ligeløbstrappe med spinkle, drejede balustre og mæglere med kraftige ringled (jf. fig. 57).¹³⁹ Ved J. Vilh. Petersens istandsættelse 1917 fornyedes opgangen. Det var arkitektens udtalte intention at give prædikestolen en trappe i en tilsvarende stil,²⁹ og trappen fik et lukket panel og mæglere med balusterformede halvsøjler, der muligvis har været inspireret af renæssancearbejder som f.eks. prædikestolen fra 1577 i Oure (Svendborg Amt).¹⁴⁰ Frise- og postamentfelternes forgyldte indskrift blev nymalet 1935, formentlig med samme rækkefølge som nu.³³ 1968 opsattes en ny opgang i form af en ligeløbstrappe (langs triumfmuren) af stål med trætrin. Den var tegnet af Ebbe Lehn Petersen, der 1997 atter forestod en fornyelse med den nuværende trappe.³⁵

Lydhimlen (fig. 79) er formentlig udført o. 1650 af billedskæreren Hans Nielsen Bang, Middelfart. Den lille, sekskantede himmel har glat frise med

kombinerede rombe- og cirkelbosser på hjørnerne. Listeværket er dels glat, dels tandsnitsprofileret, og kronlisten har pyramidebosser på undersiden. Mellem drejede hjørneknopper er tungede hængestykker med gennembrydning, hvis kontur omtrent ligner et kerubhoveds. I midten af det reliefskårne loft er en tolvtakket strålekrans i et sekskantet felt. Heromkring løber en bruskarok ranke, der slynger sig om en spinkel cirkel. Himlen står i blankt egetræ på nær de forgyldte profilknopper under hjørnerne. Idet loftet svarer til Hans Nielsen Bangs lydhimle i Assens Vor Frue (s.

Fig. 80. Stolestadegavl, 1918, tegnet af kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen (s. 6364). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Pew end, 1918, designed by Royal Inspector of Buildings J. Vilh. Petersen.*

2530), Indslev og Nørre Åby (begge Vends Hrd.), har Hugo Johannsen tilskrevet himlen til Bang.¹⁴¹ Den renaissanceprægede opbygning med tandsnitslister og fraværet af barokke flammelister, der ses på Assenshimlen fra 1670'erne (og i Indslev), peger på en datering tættere på 1650.¹⁴² Muligvis har himlen oprindeligt haft topstykker og figurer som de ovennævnte.¹⁴³ Tilsyneladende har den været nedtaget og genopsat, idet kirkesynet 1878 bemærkede, at der skulle anbringes en himmel over prædikestolen.³³ Nedtagningen kan måske have haft en sammenhæng med den 1812-14 påklagede utæthed i taget over prædikestolen.²⁸

†*Prædikestol?* Jacob Madsen bemærkede om sin visitats 1. dec. 1589, at han 'prædikede, stående midt i kirken'.²⁵ En eventuel forgænger for den nuværende prædikestol må da have været defekt eller fjernet.

†*Prædikestolsbeklædninger.* 1862 var prædikestolens overkant beklædt med sort fløj, 1869 udskiftet med rødt plys.³³ Den seneste beklædning var fra 1960.³³

†*Timeglas,* købt 1671 for 2 mark.²⁷

Stolestader (jf. fig. 80), 1918, tegnet af kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen.¹⁴⁴ Stolene er opstillet med henholdsvis 23 og 21 stader i nord- og sydrækken. De 110 cm høje, nygotiske gavle har stiliseret foldeværk i en slank fylding og antydning af en konsolfrise mellem to lave fialer, der er udformet som facetterede knopper. Der er udsavede vangeben, og ryglæn af sammenføjede profilbrædder. Staderne er sammenbygget med vægpaneler af lodrette brædder. Ved indgangen står to fyldingspaneler i nyrenæssancestil med en gesims profileret med karnis over kombineret tand- og savfrise. Stolegavlne har blå bemaling med mørklilla bund i fylding og friseprofiler. Sæderne er ligeledes blå, mens ryglæn og paneler er lysegrå. Bemalingen er fra 1997.

†*Stolestader.* 1) Nævnt 1665 da en mindre reparation fandt sted.²⁷ Jens Snecher (Snedker) forsynede 1669 den østligste kvindestol med paneler.²⁷ 1813 anførtes stolestaderne at være ramt af forrådnelse som følge af huller i taget, og det har da muligvis været nødvendigt med en hel eller delvis fornyelse.²⁸ I forbindelse med Krigsministeriets beslaglæggelse af kirken til brug som

ammunitionslager under 1. slesvigske krig blev stolestaderne 1848 fjernet fra kirken.²⁸

2) (Jf. fig. 57), udført 1852 som del af genindretningen af kirken efter rømningen under 1. slesvigske krig (jf. ovf.).²⁸ De 66 nye stolestader, hvoraf de forreste stod i korets vestfag,¹⁰² havde svungne gavle med roset og trekantfronton over dobbeltvolut samt brædderyglæn; ingen af dem havde låger.³³ Stolene blev 1908 betegnet som 'skrøbelige og meget ubekvemme' og kasseret 1918.²⁹

Præste- og degnestole i korets østlige hjørner er opsat før 1755 med brug af genanvendte paneler fra en (†)præste- og skriftestol 1581 (s.d.).¹⁰¹ Begge stole har gammelt plankegulv.¹⁴⁵ *Præstestolen* i korets nordøsthjørne (fig. 81) har en grundplan på 116×109 cm og en højde på 127 cm (rygpanelet). Den har glatte paneler i fronten og mod nordvæggen, mens lågen har en rektangulær fylding. Rygpanelet stammer fra den gamle (†)præstestol, ligesom det forkortede rygbræt (fig. 82). *Degnestolen* i korets sydøsthjørne har en grundplan på

Fig. 81. Præstestol i korets nordøsthjørne (s. 6365) med genanvendt panel og rygbræt fra en (†)præstestol 1581 (s. 6366). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Priest's chair in the north east corner of the chancel with re-used panel and back from a (†)priest's chair of 1581.*

Fig. 82. Rygbræt og del af formodet frontpanel fra (†)præstestol 1581 (s. 6366); nu i nyere præstestol (jf. fig. 81). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Back and part of presumed front panel from (†)priest's chair, 1581; now in a more recent priest's chair (cf. fig. 81).*

170×111 cm og en højde på 129 cm (rygpanelet). Her er tre paneler (fig. 83–85) genbrugt fra (†)præstestolen, idet kun sydpanelet og døren er nyere. Degnestolen har degnegraffiti fra 1600-tallet, den ældste daterede (med versaler): »iacobvs lavrentii (Jacob Lauritsen) 1644« i en skematisk fremstilling af Jerusalem med byporte (fig. 86).¹⁴⁶ Stolene er bemalet i to grå nuancer.

Præstestolen fandtes 1862 forsynet med et gardin.¹⁴⁷ Ifølge kirkesynet 1867 var stolene 'vansirende for kirken' og skulle erstattes af to nye 'af en med kirkens stil mere passende form'.³³ Sagen blev atter forhandlet ved det følgende syn, men der skete altså ikke videre.³³ Begge stole stod 1872 med en mørk egetræsådring.³³ Ældre farvelag blev muligvis afrenset 1918.⁸¹

(†)Præste- og skriftestol, 1581, signeret af Knud Snedker i Middelfart (jf. prædikestol), ombyg-

get til præste- og degnestole før 1755 (jf. ovf.). Fra stolen er bevaret panelværk med henholdsvis reliefskærne og glatte fyldinger foroven og forned, desuden et udsavet rygbræt. Frontpanelet kan muligvis have bestået af de 2×5 fyldinger, der nu er rygpaneler i præste- og degnestolene og synes at have sammenhørende udsmykning (fig. 82–83). Her læses indskrift med reliefversaler over store initialmajuskler (hvoraf de tre sidste har treblad i hjørnerne)¹⁴⁸: 1) »anno domini 1581« over et »A«, 2) »olvf persen« (Oluf Pedersen) over et »O« med drueklase(?), dernæst 3) »(ka)vBlun(d)« over et »B« og 4) »(s)ogenn« over et »P«. Mens majuskel-A'et formentlig er begyndelsesbogstavet til 'anno', er »OBP« antagelig initialerne for sognepræst Oluf Bang Pedersen (Oluf Pedersen Bang, o.1534–92).¹⁴⁹ I den femte fylding læses navne på kirkeværger sammen med snedkersig-

naturen: »hans lavrß oc lavrs hansen kiekevere tel k knvd snediker i melfar giode denne sol« (Hans Lauritsen og Laurits Hansen kirkeværgertil Kauslunde, Knud Snedker i Middelfart gjorde denne stol). Den nuværende degnestols front- og nordpaneler stammer antagelig fra præstestolens kortsider. Førstnævnte (fig. 84) har foroven en afskåret reliefindskrift: »[ego su]m via veritas et vite:¹⁵⁰ ioha(nnes) 14« (Jeg er vejen, sandheden og livet. Joh. 14,6), mens de to fyldinger henholdsvis en sol med ansigt og et rombeformet kassetteværk.¹⁵¹ Kassetteværket er gentaget på det sidste panel (fig. 85), hvis to andre fyldinger har en blomstervase og en nitakket stjerne; fyldingen med vasen kan muligvis oprindeligt have siddet i en låge.¹⁵² Frisen bærer indskriften: »vigilate et orate :lvce : 21 : ora et lab(ora)« (våg og bed, Luk. 21,36; bed og arbejde). Rygbrættet (fig. 82), der også oprindeligt har tjent som sådan, er blevet forkortet i begge ender og har nu et mål på 137×25,5 cm. Forkortelsen er først sket efter 1755, idet indskrifterne dette år endnu kunne

læses i deres fulde længde. Den nedre indskrift i to vandrette bånd kan derfor suppleres således: »[an]no mil(l)esimo qvi(n)gentesimo octvagesimo [primo ipso die Matthiæ Apostoli qvo tempore Olaus Bang gerebat off]jicivm pastorali¹⁵³ in medelfardia et [Causlund consumatum est hoc opus]« (År 1581 på apostlen Matthias' dag (24. februar), da Oluf Bang (Oluf Pedersen Bang) var sognepræst i Middelfart og Kauslunde, er dette arbejde udført).¹⁵⁴ Randskriften i brættets kronende halvcirkler består af forkortede sentenser, der har været fortsat på fem nu manglende halvcirkler, men som kan suppleres efter afskrifter: 1) »[BO]HVDO«, 2) »MHTGA«, 3) »HGVEDA«, 4) »VDMIA«, 5) »KTM[AS]«, 6) »[EBIVV]«, 7) »[QEAS]«, 8) »[SEGVA]«, 9) »[HGSES]«, 10) »[FDAMG]«. ¹⁵⁵ Et overbevisende forsøg på opløsning af forkortelserne blev allerede gjort af en af 1700-tallets anonyme antikvarer og gengives nedenfor i normaliseret form.¹⁵⁶ De tre første sentenser er hentet fra salmer i Hans Thomesens salmebog 1569, mens de næste seks er bibelci-

Fig. 83. Del af formodet frontpanel fra (†)præstestol 1581, signeret af Knud Snedker i Middelfart (s. 6366); nu rygpanel i degnestol (jf. fig. 84). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Part of presumed front panel from (†)priest's chair, 1581, signed by Knud Snedker in Middelfart; now back panel in parish clerk's chair (cf. fig. 84).*

tater og den sidste en formaning: 1) Behold os, Herre, ved dit ord,¹⁵⁷ 2) Mit håb til Gud alene,¹⁵⁸ 3) Hvad Gud vil, det sker altid,¹⁵⁹ 4) Verbum domini manet in eternum (Herrens ord forbliver altid, 1 Pet. 1,25), 5-7) Kommer til mig alle, som er besværede, Jeg vil vederkvæge eder alle sammen (Matt. 11,28), 8-9) Således elskede Gud verden, at Han gav sin enbårne søn (Joh. 3,16), 10) Frygt den almægtige Gud.

To *bænke* i koret (jf. fig. 17-18), 1918, tegnet af J. Vilh. Petersen.¹⁶⁰ Gavlene har ottekantet topstykke med en sol i fladsnit og fire sløjfer langs kanten. Vangestykkerne har kvartcirkulære udsavninger og håndstøtte, mens sædet hviler på

udsavede ben. Ryglænene svarer til stolestadernes. Gavle og sæder har blå bemaling, førstnævnte med mørklilla bund i ornament, ryglænene er lysegrå. Opstillet langs nord- og sydvæggen i korets vestfag.

†*Bænke*. I koret anbragtes o. 1858 bænke til korbørn og kirkesanger.²⁸ I våbenhuset stod 1862 en lang træbænk og to små.³³

Servante, o. 1900, en gråmalet blikcylinder på løvpoter, ca. 90 cm høj, med vaskestel af hvidlakeret jernblik.¹⁶¹ Står i våbenhuset.

†*Skab*. En skabslåge blev 1667 repareret og forsynet med en ny taskelås (dvs. en stor, bred hængelås). Allerede året efter fik 'skabet i kirken' en

Fig. 84. Degnestol i korets sydøsthjørne (s. 6365) med genanvendte paneler fra en (†)præstestol 1581 (s. 6366). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Parish clerk's chair in southwestern corner of chancel with re-used panels from a (†)priest's chair, 1581.*

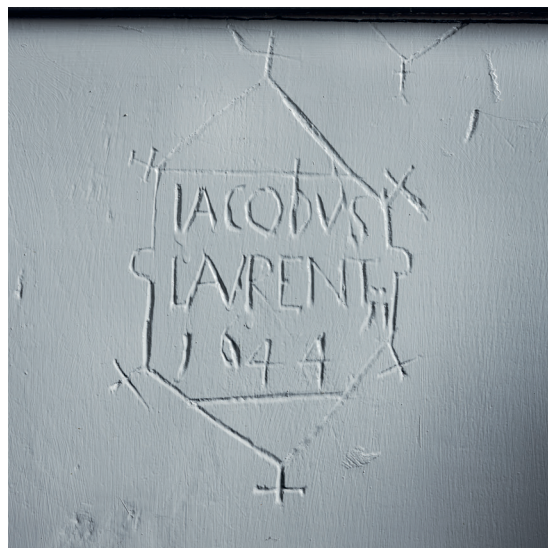
Fig. 85. Panel fra (†)præstestol 1581 (s. 6366); nu i degnestol (jf. fig. 84). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Panel from (†)priest's chair, 1581; now in parish clerk's chair (cf. fig. 84).

ny lås og nøgle samt to nye hængsler.²⁷ Reparationerne var rimeligvis en følge af plyndringerne under og efter Karl Gustav-Krigene 1657-60.

Pengeblokke. 1) (Fig. 87), 1500- eller 1600-tallet, en udhulet egeblok, ca. 68×29×29 cm, der er stærkt jernbeslået med lodrette og vandrette smedejernsbånd. Forsidens jernlåge er hængslet oventil og har lukke til †hængelås forned. Den er yderligere sikret med to kraftige, vandret hængslede beslag, der i hver sin side ligeledes har lukke til hængelåse. Den flade dækplade har et smalt pengeindkast. Blokken er opstillet i korets østfag ved døren til sakristiet. Den omtaltes 1862 som 'en kirkeblok med forsvarlige låse'.³³

Fig. 86. Graffiti på degnestol, »iacobvs lavrentii (deggen Jacob Lauritsen) 1644« i en skematisk fremstilling af Jerusalem, med rundbuede byporte tv. og th. (s. 6366). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Graffiti on parish clerk's chair: "iacobvs lavrentii (parish clerk Jacob Lauritsen) 1644" in a schematic representation of Jerusalem, with round-arched city gates left and right.

2) (Jf. fig. 47), 1968,¹⁶² et rammeværk i blankt træ, 85×22×20 cm, med svalehalesamlinger og et rektangulært pengeindkast på oversiden. Opstillet ved indgangen fra våbenhuset.

†*Pengetavle* af træ, omtalt i et inventarium 1673: »1 liden træ Taffle, at gaa om med.«²⁷ Det var muligvis den samme sorte trætavle, der er omtalt 1862, men var forsvundet 1913, da den ikke havde været til stede 'i mands minde'.³³

To *†pengebøsser* af blik til de fattige omtaltes tidligst 1862,³³ kasseret 1968.¹⁶²

Jernbunden *dørfloj* (fig. 89), 1489, udført af Anders Smed. Den 302×138 cm store floj består af tre 5,5 cm tykke egeplanker sammenføjet med false og holdt sammen af to tværrevler på bagsiden. På forsiden dækkes de to samlinger af smalle, indfældede jernskinner. Derover løber 11 (oprindeligt 12)¹⁶³ tværgående jernbånd og tre gangjern, alle med liljeender og dekoreret med riller og zigzagmønstre. Fladerne mellem båndene udfyldes af smedejernsprydelse: Foroven en rombebort, forneden en slank bølgelinje og derimellem 12 linjer minuskelindskrift med individuelt smedede, ca. 15-18 cm høje bogstaver. Som indledningstegn i hver linje er anvendt fir-

Fig. 87. Pengeblok, 1500- eller 1600-tallet (s. 6369). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Money box, 1500s or 1600s.*

Fig. 88. Låsekasse (med sekundære jernbeslag), detalje af jernbunden dørfloj 1489 (s. 6370, jf. fig. 89). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Lock chest (with secondary iron mounting), detail of iron-bound door wing, 1489 (cf. fig. 89).*

dobbelte spiralornamenter, der også optræder som skilletegn vekslende med højre- og venstre- vendte svastikaer med spiralarmer, mens triskeler (triquetra) optræder som afslutningstegn. Den daterende indskrift citerer ærkeenglen Gabriels ord ved Marias bebudelse (Luk. 1,28) og indskriver håndværkeren bag døren i et bønføllesskab med Maria: »anno d(omi)ni mcdlxxxix ave maria gracia plena dominus tecum s(ancta) maria mater gracia¹⁶⁴ mater anders smed bant meg beer for ha(m)« (I det Herrens år 1489, Hil dig Maria, fuld af nåde, Herren er med dig, hellige moder, Maria, nådens moder, Anders Smed bandt mig, bed for ham).¹⁶⁵ Det nederste tværbeslag har form af en bugtende slange (med tydeligt hoved og tvedelt hale). Dørringen har bredovalt greb med vinkelknækket ophæng, og dens plade er kvadratisk med fligede kanter. Nøglehullet indrammes af spiraler. Låsen på bagsiden sidder i et kraftigt træhylster på ca. 50×20×10 cm; et hul til riglen er bevaret i dørkarmen (s. 6338). Både træværk og smedejern har mørkebrun bemaling, formentlig fra første halvdel af 1900-tallet, på nær dørhåndtaget, der er sortmalet.¹⁶⁶ Der findes ingen ældre farvelag.³⁵ Døren hænger i oprindelige hængsler på sin oprindelige plads inden for skibets syddør, men er ude af brug.

Fig. 89. Jernbunden dørfloj fra 1489 med Mariahilsen, signeret af Anders Smed (s. 6370). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Iron-bound door wing from 1489 with Annunciation, signed by Anders Smed.

Døren er en af de 11 jernbundne, skriftprydede døre fra middelalderen, som er bevaret på Fyn.¹⁶⁷ Den må være udført af den samme Anders Smed, som har signeret den ganske lignende dørføj fra 1508 i Asperup (s. 6608), uden tvivl en håndværker fra Middelfart. Dørflojen blev 1892 fundet 'meget upraktisk til sit nuværende brug, alt for tung som den er'.¹⁶⁸ Dens funktion blev 1898 overtaget af en ny dørføj (jf. ndf.), og den blev sat i permanent åben tilstand.¹⁶⁹ Døren gennemgik en lettere istandsættelse 1995 ved Nationalmuseets bevaringsafdeling.¹⁷⁰

Andre dørfloje. Udvendige. 1) (Jf. fig. 39 og 105), 1962,¹⁷¹ i våbenhusets sydfacade, en rundbuet, dobbeltflojet revledør af blank eg, med udvendig beklædning af profilbrædder og fodliste. Flojen er tegnet af arkitekt Ebbe C. Norn, Horsens,⁶⁷ men håndtaget er muligvis fra o. 1918. 2) (Jf. fig. 28), o. 1990,³³ i tårnets vestfacade, en dobbeltflojet plankedør. Derover sidder et rundbuet, sprosset vinduesparti, der er indsat i forbindelse med udvidelsen af døråbningen 1945 (ved arkitekt Axel Jacobsen, Odense).¹⁷²

Indvendige. 1) (Jf. fig. 21), o. 1962, som den udvendige nr. 1, men enkeltflojet, fladbuet og uden fodliste; mellem kor og sakristi. 2) (Jf. fig. 47), 1997, en fladbuet fløj med fylding af glatte, lodrette brædder, grå bemaling. Tegnet af arkitekt Ebbe Lehn Petersen.³⁵ Mellem våbenhus og skib.

†*Dørfloje.* 1) Våbenhusets udvendige dørføj blev 1829-34 betegnet som 'uanstændig'.²⁸ 2) (Jf. fig. 46), o. 1834,²⁸ en rundbuet dobbeltføj, der 1913 fik flammet beklædning på ydersiden.³³ 3) 1898, en dobbeltflojet dør, i tårnets vestfacade, og herover et rundbuet vinduesparti med radiale sprosser (jf. fig. 43);³³ kasseret 1945.³⁵ 4) 1898(?), en fladbuet bræddedør med smedjernsbeslag, indvendig mellem våbenhus og skib; kasseret 1997.¹⁷³

†*Pulpitur*, tidligst omtalt 1682, da det forlød, at det havde stået ude af brug i 24 år, dvs. siden Karl Gustav-Krigene 1657-60. Pulpituret blev atter taget i brug 1682 »formedelst Meenighedens Tilvevt«, hvorfor der blev udført seks nye stole her-til.²⁷ 1723 fremgik det, at pulpituret benyttedes af 'ungdommen',¹⁷⁴ hvad der 1755 blev specificeret som unge mænd ('det unge mandkøn').¹⁰¹

Placeringen kendes ikke med sikkerhed, men har formentlig været kirkens vestende.¹⁷⁵

Orgel (jf. fig. 90), 2002, med ti stemmer, to manualer og pedal. Bygget af Carsten Lunds orgelbyggeri, Birkerød. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Gedakt 8', Octav 4', Octav 2'. Positiv: Gamba 8', Rørflojte 8', Gemshorn 4', Flojte 2', Sesquialter. Tremulant. Pedalværk: Subbas 16'. Cymbelstjerne. Manualomfang: C-g³, pedalomfang: C-f¹. Koblinger: II-I, I-P, II-P. Opstillet med østvendt facade og spillebord midt på orgelpulpituret (ndf.). Den rektangulære, tredelte facade er udført i blank eg efter tegning af orgelbyggeren.¹¹⁶

**Orgel* (jf. fig. 114), 1895, med fem stemmer. Bygget af Frederik Nielsen, Aarhus.¹⁷⁶ Disposition (C-f³): Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Flojte 4'. Svelle. Mekanisk sløjfevindlade.¹⁷⁷ Facaden havde stumme⁸⁰ prospekt-piber i tre felter, hvoraf det centrale var en rundbuet arkade, kronet af frise og korsbærende trekant-gavl, mens de flankerende, lavere felter var rektangulære. Facaden sad fremskudt midt i forsiden på et samtidigt †pulpitur (ndf.). Spillebord mod nord. Orglet blev finansieret ved indsamling blandt sognets beboere, efter man forgæves havde anmodet kirketiendeejereren om at anskaffe et.⁸⁰ Følgelig fraskrev kirkeejereren sig pligten til dets vedligeholdelse.³³ Orglet blev 2001 afhændet til Breivikbotn Kirke, Norge.¹⁷⁸

Orgelpulpitur (jf. fig. 90), 2002, i blank eg, tegnet af arkitekt David Lund, København, opstillet i skibets vestfag.³⁵ Dets bjælkelag hviler på fire stolper og er desuden indmuret. Brystningen udgøres af tætstillede, firkantede tremmer. I syd har pulpiturets forside et knækket tilbagespring af hensyn til døren fra våbenhuset, mens den i nord har et kurvet forløb af hensyn til vinduet. Opgang ad en ligeløbstrappe i skibets nordvest-hjørne.

†*Orgelpulpitur* (jf. fig. 114), 1895, i skibets vestfag.⁸⁰ Det indmurede bjælkelag hvilede på fire stolper, og brystningen udgjordes af fem centrale, kvadratiske fyldinger og ellers lodrette brædder i rammeværk. Der var opgang i skibets nordvest-hjørne. Pulpituret var ligesom *orglet opsat på initiativ af sognets beboere.³³ Fjernet 2002.

Salmenummertavler (jf. fig. 58), 1871, suppleret 1897 og 1904.³³ De svejfede tavler er indrettet til skydenumre og gråmalede med sort skriveskrift. Fem tavler (85×40 cm) har seks rækker og indskriften »Efter Prædiken«, mens en sjettede (88×45 cm) har fem rækker og overskrifterne »Ved Daaben« og »Ved Nadveren«. En *†salmenummertavle* svarende til den sidstnævnte, egetræsådet og med hvid skrift (uncialer og fraktur), findes i Mid-

delfart Museum (inv.nr. 1993/212x00001). Fem *†salmenummertavler* fandtes 1862.³³

Kirkestævnetavle (fig. 113), skænket 1857 af tidligere skolelærer Junius Hansteen Blumensadt.¹⁰⁹ Den svejfede tavle, 42×21 cm, har på den ene side gul fraktur på sort bund: »Lyses til Kirkestævne« og »Kauslunde Kirke« med rød skriveskrift. Den modsatte side (fig. 113) bærer med gul kursiv meddelelse om kirkegangskoner, dvs.

Fig. 90. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Interior looking west.

den rituelle introduktion af kvinder efter barsel: »Døren er lukket, fordi Præsten indleder Kirkegangskonen«. ¹⁷⁹ Ophængt i våbenhuset.

Maleri (fig. 112), udført o. 1950 af Niels Holmer Trier (1916–99), olie på lærred, lysmål 119×85 cm. Motivet er *Jesu fristelse i ørkenen*, nærmere bestemt den første fristelse, hvor djævelen foreslår at gøre sten til brød (Matt. 4,2–4). Maleriet er signeret »H. Trier« i nedre venstre hjørne og på lærredets bagside. Ophænge på tårnrummets sydvæg.

†*Hatteknager* (jf. fig. 57), på skibets sydvæg nævntes 1862. ³³

Lyskroner. 1) (Jf. fig. 57), 1892, leveret af kobbersmed P. Groth, Middelfart. ¹⁸⁰ Kronen har to kranse med henholdsvis syv og fem s-svungne arme, der har indre slyng og ender i små slangehoveder. Stammen er cylindrisk med kugleled, og hængekuglen har profilknop. Stammen har indgraveret datering »1892« og initialerne »NBF« for kirkeejeren Niels Basse Fønss. Kronen blev

ombygget til elektrisk lys 1917. ¹⁸¹ Den var oprindeligt ophængt i skibets østfag (jf. fig. 57) og fra 1918 i korets vestfag (jf. fig. 91), nu i tårnrummet. 2) (Jf. fig. 58), 1927, leveret af kunstmedefirmaet Knud Eibye, Odense, og skænket af sognepræst P. Kjærgaard og hustru. ³³ Kronen har otte arme i en krans, hver med lyseskåle i to 'etager' og delfiner som midterled. Derimellem pyntespir på muslingeskaller. Den øvre krans med svungne pyntearme har indgraveret versalindskrift: »Udført af Kunstmed Knud Eibye i Odense Aaret 1927«. Balusterstammen har stor hængekugle med frugtformet hængeknop og indgraveret giverindskrift med kursiv: »Skænket til Kauslunde Kirke Pinsen 1927 af Sognepræst P. Kjærgaard og Hustru Vibeke født Ringsted«. Ophængt i skibets østfag. 3) (Jf. fig. 58), 1945, leveret af firmaet Knud Eibye, Odense, ¹⁸⁰ og skænket af fru Kirstine Sørensen, Wisbechsminde. Kronen svarer til nr. 2, men er indrettet til elektricitet fra første færd. Hængekuglen har gi-

Fig. 91. Kirkens indre set mod øst. Foto Chr. Axel Jensen 1923. – *Interior of church looking east.*

Fig. 92. Klokke nr. 1, 1438, tilskrevet klokkestøberen Kort (s. 6375). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Bell no. 1, 1438, ascribed to bell founder Kort.*

verindskrift med versaler: »Skænket til Kauslunde Kirke af Fru Kirstine Sørensen Wisbechsminde Aar 1945«. Ophængt i skibets midterfag, 4) (jf. fig. 90), nyere, med 2×8 s-svungne arme, der har indre bladslæng. Ophængt i korets vestfag.

†*Belysning.* Før installationen af elektricitet 1917 (s. 6344) fandtes †petroleumlamper bl.a. ved prædikestolen og korbuen (jf. fig. 57). Den nye elektriske belysning 1917 omfattede tre †pendler med hvide, keglestubbformede skærme i skib (jf. fig. 91) og tårnrum, en 'ornamenteret' †lampe

ved prædikestolen, 'matte kuglelamper svarende til Røjleskov Kirkes' i koret samt lamper på orglet og en lampe i våbenhuset.¹⁸²

†*Ligbåre.* En ligbåre blev 1671 forstærket med en jernskinne og omtaltes to år senere som 'gammel'.²⁷ 1674 købte man en ny båre, som inklusiv transport (uden tvivl fra Middelfart) kostede 8 mark og 8 skilling.²⁷ 1718 manglede der to båre.¹⁷⁴

Klokker. 1) (Fig. 92), 1438, tilskrevet den antagelig nederlandske støber Kort.¹⁸³ Klokken har

Fig. 93. Klokke nr. 2, 1881, støbt af M. P. Allerup, Odense (s. 6376). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Bell no. 2, 1881, cast by M. P. Allerup, Odense.*

en diameter på 84 cm. Om halsen løber latinsk og plattysk minuskelindskrift mellem dobbelte lister (med kors som skilletegn): »anno d(omi)ni m cccc xxxviii iare na der bort xpi« (I det Herrens år 1438 efter Kristi fødsel). Der er tre lister ved overgangen til slagringen. Klokkenes hanke er af ualmindelig form, idet de er konkave på forsiden og afrundede bagtil. Der findes ingen klokkestøbersignatur, men klokken kan gennem indskriften og ikke mindst dennes indledningstegn, et trekantet skjold (2,7×2,7 cm) med en flakt ørn (fig. 115), knyttes til en gruppe på i alt 12 klokker i den sydvestlige del af det middelalderlige Danmark. Til gruppen hører en klokke i Dänischenhagen (Slesvig) fra 1435, som er signeret 'Kort'.¹⁸⁴ F. Uldall formodede, at støberen virkede i den nederlandske by Kampen (nær Zwolle), hvis byvåben svarer til det af støberen brugte indledningstegn (ovf.).¹⁸⁵ Ophængt i en slyngebom af eg fra 1993³³ østligt i klokkestolen

(s. 6340). Klokken hang også 1589 i tårnet.²⁵ Den fik 1682 en ny ring til kneblen, hvad der løb op i 120 mark.²⁷ Dens indskrift blev afskrevet 1755 sammen med †klokke nr. 1.¹⁰¹

2) (Fig. 93), 1881, støbt af M. P. Allerup, Odense, 96 cm i diameter.¹⁸⁶ Mellem halsens mæander- og palmetteborter løber støberindskrift med versaler: »Omstøbt 1866 1881 af M. P. Allerup Odense« og modsat kirkeejerens navn: »Niels Basse Fønss«. Der er to lister ved overgangen til slagringen. Ophængt i en vuggebom af eg med stålkonsoller fra 1993³³ vestligt i klokkestolen (s. 6340).

†Klokker. 1) Angiveligt fra 1493, omtalt 1755 som den største klokke og med en minuskelindskrift, der blev læst således: »Anno+ d(o)m(ini) + m+cccc+xciii Iar na der bort xti m+ dc+ ere+ uncer ienen+ m+ omes«. Idet legemet samtidig havde et relief af Maria med barnet, kan afskriften muligvis bero på en fejllæsning af: 'anno d(o)m(ini) m cccc xciii iar na der bort xti in de ere uncer leven m(aria) om(n)es(?)' (I det Herrens år 1493 efter Kristi fødsel til ære for vor kære Maria ...).¹⁰¹ Klokken er muligvis først anskaffet efter 1601, da en af kirkens to klokker blev afleveret ved klokkeskatten (jf. ndf.), men ophængt før 1673, da der atter hang to klokker i tårnet.²⁷ Klokken var 1832 revnet og blev 1834 sendt til omstøbning (jf. †klokke nr. 3).²⁸ Den havde en diameter på ca. 105 cm og en vægt på ca. 615 kg ifølge en vejning på Middelfart vejerbod 17. jan. 1834.¹⁸⁷

2) Omtalt 1589 som en af to klokker i tårnet,²⁵ afleveret ved klokkeskatten 1601, da dens vægt blev oplyst som 352 kg, dvs. der var tale om en mindre klokke.¹²⁰

3) 1835,²⁸ støbt af P. P. Meilstrup, Randers.¹⁸⁸ Klokken var allerede 1838 defekt og blev forsøgt repareret ved at save et stykke ud.²⁸ 1840 blev den betegnet som 'ubrugelig' og året efter taget ned med henblik på omstøbning (jf. ndf.).²⁸

4) 1843/44, støbt af M. P. Allerup, Odense.²⁸ Den havde 1866 fået en revne og skulle omstøbes (jf. ndf.).³³

5) 1866, formentlig støbt af M. P. Allerup, 96 cm i diameter.³³ Klokken var 1879 'løs' og året efter revnet, hvorfor den skulle omstøbes (jf. klokke nr. 2).³³

Fig. 94. Kisteplader og mindekrans fra \dagger kister i Basse Fønss \dagger gravkapel (s. 6377-80). Fra øvre højre hjørne og i urets retning ses kisteplader fra \dagger kisterne: 10) Niels Basse Fønss (1827-1907); 1) Antoinette Elisabeth Dorthea Ring (1776-1816); 4) Niels Basse Fønss til Hindsgavl (1793-1858); 6) Fanny Manon Georgine von Lowzow (1837-70); 5) Dorthea Frederikke Louise Wedel-Heinen (1796-1864); 2) Frederikke Louise Dinesen (1767-1833); 8) Marie Louise Charlotte Wilhelmine Wedell-Wedellsborg (1848-76); 11) Frederik Niels Basse Fønss (1862-1922), flankeret af udskårne våbener fra \dagger kisterne nr. 5 (tv.) og 6. I midten en mindekrans fra \dagger kiste nr. 10 (jf. ovf.). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Coffin plates and memorial wreath from \dagger coffins in Basse Fønss \dagger sepulchral chapel. Clockwise from the top right-hand corner, from the \dagger coffins of 10) Niels Basse Fønss (1827-1907); 1) Antoinette Elisabeth Dorthea Ring (1776-1816); 4) Niels Basse Fønss of Hindsgavl (1793-1858); 6) Fanny Manon Georgine von Lowzow (1837-70); 5) Dorthea Frederikke Louise Wedel-Heinen (1796-1864); 2) Frederikke Louise Dinesen (1767-1833); 8) Marie Louise Charlotte Wilhelmine Wedell-Wedellsborg (1848-76); 11) Frederik Niels Basse Fønss (1862-1922), flanked by carved arms from \dagger coffins no. 5 (left) and 6. In the middle a memorial wreath from \dagger coffin no. 10 (cf. above.).

GRAVMINDER

Oversigt. Der er ikke bevaret gravsten (eller epitafier) fra kirken, men der findes kisteplader fra 1800-tallet, ophængt efter rømningen af et \dagger gravkapel indrettet i sakristiet.

\dagger Gravsten. 1679 var stenene borte fra tre grave i kirken, men blev atter lagt tilbage i gulvet.²⁷

\dagger Gravkapel for slægten Basse Fønss. Mellem 1808 og 1816 lod kirkeejeren Niels Basse Fønss (\dagger 1858) sakristiet indrette som gravkapel (jf. s. 6336).¹⁸⁹

Kapellet rummede 11 kister, hvoraf den sidste blev indsat 1922. Det overgik 1925 til menighedsrådets eje (jf. s. 6336).⁶³ Kisterne blev 1983 fjernet og genbegravet på kirkegården (jf. s. 6380). De kendes fra en beskrivelse og oversigtsfotos fra kapellet ved museumsinspektør Erik Skov 1981.

Der er bevaret 11 kisteplader, som efter konservering 1997 er opsat i sakristiet.¹⁹⁰

Begravede: Antoinette Elisabeth Dorthea Ring 1816; Frederikke Louise Dinesen 1833; Johanna Augusta Catharina von Wickede 1842; Niels Basse Fønss 1858; Luise Wedel-Heinen 1864; Fanny Lowzow 1870; et unavngivet barn 1873; Marie Louise Charlotte Vilhelmine Wedell-Wedellsborg 1876; Fanny Basse Fønss 1890; Niels Basse Fønss 1907; Frederik Niels Basse Fønss 1922.

†Kister. 1) 1816, Antoinette Elisabeth Dorthea Ring, *1776, †17. aug. 1816, 1° g.m. sø- og landkrigskommissær Frederik Jørgen Fønss (1760-98), 2° g.m. generalkrigskommissær Johan Conrad Schuchardt (1764-1819). Den 233×121 cm store egetræskiste, der efterlignede en marmorsarkofag, havde svagt skrånede sider med påsatte ornamentter og kannelering på de lodrette ramstykker. Låget var fladt.¹⁹¹ Den rektangulære kisteplade af messing (jf. fig. 94), 24,3×19,6 cm, har snoet kant og indgraveret skriveskrift.¹⁹²

2) 1833, Frederikke Louise Dinesen, *19. sept. 1767, †23. aug. 1833, 1° g.m. Jacob Wedel til Kærsgård (1731-1807), 2° g.m. Albrecht Christopher von Heinen til Fraugdegård (1758-1814), 3° g.m. Frederik Julius Christian Castonier (1761-1838). Kisten, der muligvis var en egetræsådræt fyrretræskiste, stod på seks løvefødder af støbejern.¹⁹¹ Kistepladen af tin (fig. 96) har form som en skrifferulle, 34,5×21,3 cm. Personalier er anført med indgraveret skriveskrift, nu noget korroderet. Pladen er fremstillet i Liverpool, England, hvad der fremgår af stemplet »LIVERPOOLE« på bagsiden, hvor der også findes et uidentificeret mestermærke »JH«.¹⁹⁰ Desuden en kisteplade (jf. fig. 95) af jernblik, 33×25 cm, med to malede våbener, hvoraf det

Fig. 95. Kisteplader og -prydelser fra †kister i Basse Fønss †gravkapel (s. 6377-80). Nr. 2 fra oven: kisteplade, 1842, fra †kiste nr. 3 (s. 6379), Augusta Cecilia Maria von Wickede (1783-1842). Nederst et malet Castonier-våben, 1833, fra †kiste nr. 2 (s. 6378). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Coffin plates and decorations from †coffins in the Basse Fønss †sepulchral chapel. No 2 from top: coffin plate, 1842, from †coffin no. 3, Augusta Cecilia Maria von Wickede (1783-1842). Bottom, painted Castonier arms, 1833, from †coffin no. 2.*

Fig. 96. Kisteplade, 1833, fra trækiste nr. 2, Frederikke Louise Dinesen (1767-1833) (s. 6378). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Coffin plate, 1833, from trækiste no. 2 of Frederikke Louise Dinesen (1767-1833).

heraldisk højre tilhører slægten Castonier, mens det andet ikke kan erkendes pga. rustangreb.¹⁹³

3) 1842, frøken Augusta Cecilia (Maria) von Wickede, *(1783) i Lübeck, †(30. juni) 1842 på Hindsgavl,¹⁹⁴ hvor hun som guvernante gennem 22 år var 'de unges ømme opdragerinde'. Sortmalet egetræskiste i empirestil med rektangulær sokkel, halvrundt udadbuende sider og profileret låg; påsatte ornamenten af pibeler.¹⁹¹ Kisteplade af tin (jf. fig. 95), 21,9×16 cm, med påsømmet 1 cm bred messingkant med kuglestav. Pladen er bukket i en let vinkel i længderetningen og har (korroderet) indgraveret kursivskrift.

4) 1858, Niels Basse Fønss til Hindsgavl, *23. aug. 1793, †18. juli 1858, g.m. Dorthea Frederik-

ke Louise Wedel-Heinen (jf. nr. 5). Egetræskiste med højt, profileret låg samt udskårne engleho-

veder og palmetter.¹⁹⁵ Lille kisteplade (jf. fig. 94) af forsølvet messing, 19×17 cm, med indgraveret fraktur.

5) 1864, Luise Fønss født Wedel-Heinen (Dorthea Frederikke Louise Wedel-Heinen), *17. juli 1796, †10. apr. 1864, g.m. Niels Basse Fønss (jf. nr. 4). Egetræskiste med volutformede hjørnelin-

sener og lavt, profileret låg med udskåret våben, 12×9 cm, for Wedel-Heinen (jf. fig. 94).¹⁹⁶ Kistepladen (jf. fig. 94) svarer til ægtemandens (nr. 4).

6) 1870, Fanny Fønns født Lowzow (Fanny Manon Georgine von Lowzow), *2. juni 1837, †25. juli 1870. Egetræskiste i senempirestil, på låget en reliefskåret olielampe, olivengrene og et i træ udskåret von Lowzow-våben, 12×9 cm, som

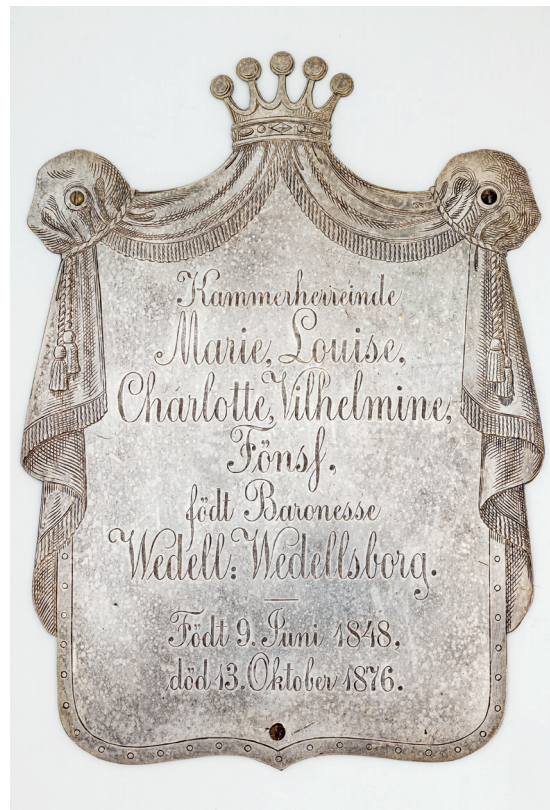

Fig. 97. Kisteplade, 1876, fra trækiste nr. 8 (s. 6380), Marie Louise Charlotte Wilhelmine Wedell-Wedellsborg (1848-76). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Coffin plate, 1876, from trækiste no. 8, Marie Louise Charlotte Wilhelmine Wedell-Wedellsborg (1848-76).

er bevaret sammen med kistepladerne (jf. fig. 94).

Kistepladen (jf. fig. 94) svarer til nr. 4.

7) 1873, en unavngiven søn af Niels Basse Fønss (jf. nr. 10) og Marie Fønss (jf. nr. 8), * og †7. nov. 1873. En lille barnekiste svarende til nr. 6. †*Kisteplade* af messing med (uspecificeret) indskrift.

8) 1876, Marie Louise Charlotte Wilhelmine Fønss født baronesse Wedell-Wedellsborg, *9. juni 1848, †13. okt. 1876. Egetræskiste med pålagte, udsavede palmetter på siderne og højt, profileret låg med opretstående, gennembrudt palmettefrise langs kanten. På den ene ende af låget et kerubhoved i relief og i den anden ende tilsvarende Dødens genius, siddende med slukket fakkelt foran tre søjler. Kisten stod på seks løvefødder.¹⁹⁵ *Kistepladen* (fig. 97) af forsølvet messing er formet som et skjold, 27,3×20 cm, med indgraveret, kronet våbentelt og personalia med skriveskrift.

9) 1890, Fanny Sophie Edele Basse Fønss, *1889, †19. okt. 1890.¹⁹⁷ Barnekiste af egetræ, uden kisteplade eller indskrift.¹⁹⁵

10) 1907, stamhusbesidder Niels Basse Fønss, *9. maj 1827, †30. dec. 1907. Kisten omtrent som nr. 6, men større. På tre af siderne var bladkrans og på fodenden en slange med halen i munden (evigheds symbolet ouroboros). Fladhvælvet låg.¹⁹⁵ *Kisteplade* (jf. fig. 94) som nr. 8, 27,5×20 cm, men med Fønssvåben under kronen. På kisten lå desuden en *mindekrans* (fig. 94) af sølv udformet som en krans af bøgeløv, 63,5×42 cm, med sløjfe, der har personalia med indgraveret skriveskrift, og som desuden anfører, at kransen er givet af børn, svigerbørn, børnebørn og »Børnebørnsbørn«. Kransen ligger på en pude af sort fløj, med grå, snoet kantbesætning, der har sløjfer i hjørnerne.

11) 1922, Frederik Niels Basse Fønss til Hindsgavl, *23. aug. 1862, †16. juni 1922. En enkel egetræskiste med profileret låg. Lille *kisteplade* af sterlingsølv (fig. 94), 14,5×2,4 cm, med indgraveret skriveskrift. Desuden ses lodighedsstempel og mestermærket »F.H.«, muligvis for F. Hansen, København.

†*Andre begravelser*. Kirkeregnskaberne fra 1670'erne og 1680'erne vidner om flere sunkne grave, der blev fyldt op og i enkelte tilfælde 'eftermuret'.²⁷

Fig. 98. Kirkegårdsmonument nr. 1 (s. 6380), af smedjern, o. 1921, over købmand Hans Frederik Christian Hansen (1836-1921), hustruen Emma Demant (1842-1922) og datteren, lærerinde Marie Demant (1868-1926). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Churchyard monument no. 1, of wrought iron c. 1921, to merchant Hans Frederik Christian Hansen (1836-1921), his wife Emma Demant (1842-1922) and their daughter, teacher Marie Demant (1868-1926)*.

†*Gravudstyr*. En kårde og en fane ('som gamle folk mindes at have hængt på en stang eller standard') hang 1755 i kirken og skulle efter sigende have tilhørt en general, der blev begravet i kirken. Ligeledes skulle en ophængt trompet have tilhørt en trompeter.¹⁰¹

Kirkegårdsmonument. 1) (Fig. 98), o. 1921, over købmand (Hans) Fr(ederik Christian) Hansen, *1836, †1921,¹⁹⁸ og hustru Emma Demant, *1842, †1922, samt datteren, lærerinde Marie Demant, *1868, †1926. Det ca. 190 cm høje smedjernsmonument er udformet som et træ med vandrette grene, der har palmetteformede ender med lancetblad. Grenenes oversider har tilsvarende, men mindre palmetter, og undersiderne hængende lancetblade. Tre hvidmalede blikplader (alle 21,5×18 cm) har sortmalet frakturskrift. De to øvre, en oval og en rektangulær plade, har personalia, mens den tredje rektangulære bærer et vers: »Glem din Harm/ hør den fjerne Larm/ af Himmerigs malmtunge Porte/ Nu er Luften sval/ over Jordens Dal/ og Himlen st(or aa)ben langt borte«. Monumentet stod på samme gravsted som nr. 2. Det blev istandsat 1970 og 1986.³³ Nu opsat i sakristiet.

2) O. 1958, over maleren Emilie Demant Hatt, (*24. jan. 1873, †4. dec. 1958), og ægtemanden, geografen (Aage) Gudmund Hatt, (*31. okt. 1884, †27. jan. 1960). Natursten af rødlig granit, ca. 72×28×25 cm, der har navne med påsatte bronzeversaler. Nordvestligt på kirkegården.

3) 1986, over slægten Basse-Fønss til Hindsgavl, opsat på fællesgrav i kirkegårdens sydøsthjørne efter genbegravelsen af 11 kister fra †gravkapellet i sakristiet (jf. s. 6377). Monumentet består af en ca. 1 m høj natursten af grå granit med indhugget versalskrift: »Slægten Basse-Fønss til Hindsgaul«. Stenen er hentet fra Hindsgavl mark.¹⁹⁹

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Kauslunde Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Odense Amt i almindelighed jf. også s. 52-54 samt 56-59. Henvisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933-, er angivet som DK, efterfulgt af betegnelsen for det pågældende amt; referencer inden for Odense Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet, København (RAK). *Danske Kancelli*. Christian II's registre 1513-23 (*DaKanc.* Christian II's registre 1513-23); Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager 1572-1650. B160-30 (Assens Provstis regnskaber 1637-38) (*DaKanc.* Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager B160-30); Fynske registre 1596-1660 (*DaKanc.* Fynske registre 1596-1660). *Lensregnskaber*. Hindsjavl lens kvittansiarumbilag 1597-1650 (*Lensregnskaber*. Hindsjavl lens kvittansiarumbilag 1597-1650). *Rentekammeret, Reviderede regnskaber*. Kirkeregnskaber: Regnskaber for Fyn

1662-1837. Assens provsti 1664-73 (*Rtk. Rev. Rgsk. Assens Provsti. Kirkegsk. 1664-73*). Kultusministeriet, 1. departement. Journaler 1851, 1865 (*Kultusministeriet. Journaler*).

Rigsarkivet, Odense (RAO). Bispearkivet. Indberetninger om kirkeejere og patronatsret 1695-1786 (*Bispeark.* Indberetninger om kirkeejere og patronatsret 1695-1786); Synsforretninger over kirker 1718-35 (*Bispeark.* Synsforretninger 1718-35); Vends Herreds breve 1806-71 (*Bispeark.* Vends Herreds breve 1806-71); Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-81 (*Bispeark.* Synsforretninger 1872-81). *Vends Herreds provsti.* Synsprotokol for kirker og præstegårde i Vends Herred 1803-61 (*Provstiark.* Synsprotokol 1803-61). *Kauslunde Sogn.* Regnskabsbog 1643-85 (*Kauslunde Sogn. Rgsk. 1643-85*). *Pastoratsarkivet.* Ministerialbog 1646 ff (*Pastoratsark.* Ministerialbog 1646 ff.); Embedskorrespondance 1869-1928 (*Pastoratsark.* Embedskorrespondance 1869-1928); Regnskab vedr. orgel 1895-1900 (*Pastoratsark.* Regnskab vedr. orgel 1895-1900). *Menighedsrådsarkivet.* Forhandlingsprotokol 1903-25 (*Menighedsrådsark.* Forhandlingsprotokol 1903-25); Korrespondance 1904-28 (*Menighedsrådsark.* Korrespondance 1904-28); Diverse sager vedr. regnskaber og formue 1913-29 (*Menighedsrådsark.* Div. sager vedr. regnskaber og formue 1913-29). *Middelfart pastoratsarkiv.* Ministerialbog 1709 ff. (*Middelfart pastoratsark.* Ministerialbog 1709 ff.). *Fynbo landsting.* Skøde- og panteprotokol

1646-1805 (*Fynbo landsting.* Skøde- og panteprotokol 1646-1805). *Hindsgavl godsarkiv.* Indkomne breve 1777-1843 (*Hindsgavl godsark.* Indkomne breve 1777-1843). *Den kgl. bygningsinspektør.* Sager vedr. kirkebygninger på Fyn 1915-25 (*Den kgl. bygningsinspektør.* Sager vedr. kirkebygninger på Fyn 1915-25).

Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. Kauslunde Menighedsråd. Synsprotokol 1862-2001 (*Menighedsrådsark.* Synsprotokol 1862-2001).

Det Kongelige Bibliotek (KB). Kallske samling. 377, 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og Lolland af sognepræsterne til generalmajor og hofbygmester de Thura (*Kallske saml. 377, 4°*). *Ny kongelige Samling (NKS)* 736, 4°. Nogle optegnelser om kirkerne i Fyn og deres oldsager (*NKS 736, 4°*).

Nationalmuseet (NM). Antikvarisk-Topografisk Arkiv (ATA). Manuskripter. C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyens Stift (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog)*. Begyndt 1853; Victor Hermansen, *Klokkeskatterne af 1526 og 1601. Notesbøger:* Søren Abildgaard II, 1762, 27. *Beretningsarkivet:* H. Hoffmeyer 1890 (klokker); Chr. Axel Jensen 1923 (kirkegård, bygning); Victor Hermansen 1923 (inventar); Erik Skov 1981 (gravkapel, kister); Torben Ernst, Torben Holst og Bodil Holstein 1995 (jernbunden dørfloj); Heimdal Arkæometri v/ Arne Jouttijärvi 1995 (jernbunden dørfloj); Jens Johansen 1997 (inventar); Rikke Plesner Jakobsen og Karen Stemann Petersen 1997 (kisteplader); Birgitte Larsen 2004 (jernbunden dørfloj); Karen Stemann Petersen (jernbunden dørfloj); anonym uden dato (altersølv). *Korrespondance.*

Tegninger og opmålinger. NM. N. P. Jensen o. 1900 (plan); Lehn Petersens Tegnesteue 1993 (plan); Mogens Vedsø og Christian Eliassen Vedsø 2022 (længdesnit og tværsnit af kor).

Litteratur. Herluf Lund, *Sprede træk af Kauslunde Kirkes historie*, Nørre Åby 1969 (*Lund*); Hugo Johannsen, *Kauslunde Kirke*, Kauslunde 2002 (*Johannsen*). Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktionen over Kauslunde Kirke*, Odense Amt. NNU rapport nr. 08, Nationalmuseet 2021 (*Hylleberg Eriksen 2021*).

Historisk indledning og omgivelser ved Lasse J. Bendtsen, bygningsbeskrivelse ved Kirstin S. Eliassen, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Lasse J. Bendtsen, orgler dog ved Kristian Lumholdt. Oversættelser ved James Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet september 2023.

¹ *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Kbh. 1938- 2. rk., IV, nr. 163 (1. apr. 1295).

² »Ottonien. ecclesie s. Nicolai in Kavslunde cum sua annexa eciam. s. Nicolai in Middelfart«. Per Ingesman,

Fig. 99. Skitse af kirken i biskop Jacob Madsens visitatsbog. I RAO. – *Sketch of the church in Bishop Jacob Madsen's Book of Visitations.*

Fig. 100. Skibets vestre gavlspejs (s. 6312), set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – West gable of the nave, seen from west.

Provisioner og processer. Den romerske Rota og dens behandling af danske sager i middelalderen, Århus 2003, 759.

³ »Regnskabsbog over Indtægten af Landehiælpen 1524–25«, *Danske Magazin* 4, II, 1873, 51.

⁴ Jf. note 15.

⁵ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, 1535-1765*, I-IV. Udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892-1955, II, 576-79 (15. juni 1686).

⁶ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. Skøde af 5. dec. 1687, tinglyst 1. febr. 1688.

⁷ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. Skøde af 28. marts 1698, tinglyst 29. juni 1698.

⁸ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. Skøde af 13. nov. 1719, tinglyst 15. nov. 1719; skøde af 22. dec. 1723, tinglyst 19. jan. 1724.

⁹ 1740 fra Anne Hansdatter Juul (1672-1752) og 1745 fra Anders Sørensens dødsbo. RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. Skøde af 30. april 1740, tinglyst 22. febr. 1741; auktionsskøde af 14. dec. 1745, tinglyst 26. jan. 1746.

¹⁰ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. Skøde af 23. marts 1746, tinglyst 29. febr. 1764.

¹¹ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. Skøde af 23. febr. 1785, tinglyst 25. jan. 1786.

¹² Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862-2001; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1903-25.

¹³ Kirken havde da ejendom i Svenstrup, Skrillinge, Kauslunde, Kærbyholm (Indslev Sogn) og i Vejlbj Sogn, hvor en tredjedel af en fæstegård før 1686 var mageskiftet for en gård i Kærbyholm. *Kronens Skøder* (note 5) II, 576-79 (15. juni 1686); jf. RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. Skøde af 23. febr. 1785, tinglyst 25. jan. 1786.

¹⁴ Jf. Ebbe Nyborg, »Kirke og sogn i højmiddelalderens by«, Søren Bitsch Christensen (red.), *Middelalderbyen*, Danske Bystudier 1, Aarhus 2004, 142-45.

¹⁵ Hr. Anders Nielsen nævnes 1448 blot som præst til Kauslunde. *Repertorium diplomaticum regni danici mediaevalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Mid-*

Fig. 101. Sojletromle (s. 6386, note 54), indmuret i våbenhuset vestmur. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Column drum walled into the west wall of the porch.*

delalderen, udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1894–1939, 1. rk., nr. 7763 (6. febr. 1448). Peder Tuesen (»petrus tuonis«), også kendt som Peder Farver, blev 1513 præsenteret for 'Kauslunde med sit anneks Middelfart' efter Henrik Kjeldsens fratredelse. RAK. *DaKanc*. Christian II's registre 1513–23 (også gengivet i *Samlinger til den Danske Historie*, I-II. Udg. af P. F. Suhm, Kbh. 1779–84, II, 2, 3, der dog anfører navnet »petrus Juoms«). Ved Søren Callisens præsentation for embedet efter fængslingen af Peder Tuesen o. 1520 var det omvendt Kauslunde, der omtales som anneks. RAK. *DaKanc*. Christian II's registre 1513–23 (også gengivet i *Suhm 1779-84* (ovf.), II, 2, 39). Se endvidere: G. Schovsbo, »Middelfart Kirke og Gejstlighed før Reformationen«, *Aar bog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter* 1937, 40–46 og Vilh. Lorenzen, »En Middelfartpræsts Trængsler. Fra Katholicismens sidste Dage i Danmark«, *Fynske Aarbøger* 1944, 266–273. Anneksforholdet fremgår også af *De ældste danske Arkivregistraturer* I–V, Kbh. 1854–1910, V, 973.

¹⁶ J. P. Trap, *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 5. udg. Kbh. 1953–72, XII, 405–06. Præstegården fra 1922 ligger noget sydligere i byen end kirken. NM. *ATA*. Indb. ved sognepræst P. C. Kjærgaard 1924.

¹⁷ *Danske Kirkelove* I–III. Udg. af Holger Fr. Rørdam, Kbh. 1883–89, I, 293, 410–411; II, 84, 527; Hans de Hofman, *Samlinger af publieque og private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve* I–X, Kbh. 1755–65, V, 404–405.

¹⁸ Aage Fasmer Blomberg, *Fyns vilkår under svenskekrigene 1657–1660*, Odense 1973, 514.

¹⁹ Evald Tang Kristensen, *Danske Sagn* I–VI, Århus og Silkeborg 1892–1901, IV, 118.

²⁰ RAK. *Kultusministeriet, 1. dept. Journaler* 1851. 24. febr. 1851, j.nr. 169; *Journaler* 1865. 25. febr. (R217) og 1. aug. 1865 (R905). Ifølge synsprotokollen tjente kirken fra foråret 1864 som »Oplagssted for Krudt«. Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862–2001.

²¹ Præsteindberetningen til Ole Worm nævner Kauslundes placering »paa allvejen«. *Præsteindberetninger til Ole Worm II. Indberetninger til Århus, Fyns og Lunde Stifter 1623–25*. Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Frank Jørgensen, Kbh. 1974, 99.

²² John Kousgård Sørensen (red.), *Danmarks Stednavne 14, Odense amts bebyggelsesnavne*, udgivet af Stednavneudvalget, Kbh. 1969, 227–28.

²³ Ifølge det originale matrikelkort 1805 udgjorde arealet da 5.600 m².

²⁴ Det inddragne areal var ca. 1½ skæppe, dvs. ca. 1.000 m². RAO. *Bispeark*. Synsforretninger 1872–81; Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862–2001.

²⁵ Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588–1604*, Odense 1995, 329.

²⁶ RAK. *DaKanc*. Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager. B160–30. Assens Provstis regnskaber 1637–38.

²⁷ RAO. *Kauslunde Sogn*. Rgsk. 1643–85.

²⁸ RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1803–61.

Fig 102. Niche i nordsiden af tårnrummet (s. 6320). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Niche in the north side of the tower interior.*

Fig. 103. Parti af tårnets sydmur med rest af murblending. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – View of the south wall of the tower with remains of bricked-up recess.

²⁹ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprotokol 1903–25.

³⁰ Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark.* Synsprotokol 1862–2001; Lund 19.

³¹ En flåge på den nordre køreports plads blev formentlig etableret ved opførelsen af kapellet o. 1909.

³² Jf. foto (B2136) i Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv.

³³ Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark.* Synsprotokol 1862–2001.

³⁴ RAO. *Bispeark.* Vends Herreds breve 1806–71.

³⁵ NM. *ATA.* Korrespondance.

³⁶ Ved en arkæologisk udgravning i skolen 1949 traf man, hvad der blev tolket som en ældre skolebygnings tomt og derunder en ældre byggetomt med stenbro. Ydermere fandt man en grube med bl.a. menneskeknoget, der blev opfattet som deponerede løsfund fra kirkegården. L. Petersen, »Interessante fund under og ved Kauslunde skole«, *Middelfart Social-Demokrat* 19. okt. 1949.

³⁷ *Johannsen.*

³⁸ NM. *Den kgl. Mønt- og Medaillesamling*, Fundprotokol nr. 84; jf. Keld Grønder-Hansen, »Dødemønter fra danske kirker og kirkegårde«, *Hikuin* 17, 159 (nr. 57).

³⁹ NM. *ATA.* Indb. ved Chr. Axel Jensen 1923.

⁴⁰ Døren kan ved en senere ombygning være flyttet lidt mod øst (jf. s. 6311). Dette kunne forklare, hvorfor nord- og syddøren nu ikke er placeret over for hinanden.

⁴¹ Den lå 1917, jf. beretning ved J. Vilh. Petersen, i gulvet inden for våbenhusets dør. RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprotokol 1903–25.

⁴² Iflg. Chr. Axel Jensen ca. 195 cm højt med underkanten ca. 200 cm over soklen. NM. *ATA.* Indb. ved Chr. Axel Jensen 1923.

⁴³ For en så tidlig datering taler dels, at overhvælvningen er ældre end den senere ombygning af koret, der lader sig datere til o. 1445 (jf. s. 6318), og dels de helstenshøje bueslag i skjoldbuerne.

⁴⁴ Østendens glatte kvadre kan være det romanske kors oprindelige hjørnekæder, der i givet fald blev nedta-

get i første fase af ombygningen. Fra det nuværende sakristis loft ses, at det romanske kors nordøsthjørne er erstattet af tegl (jf. fig. 8, jf. fig. 26).

⁴⁵ Et beslægtet arrangement kendes i forbindelse med tårnet i Gamborg Kirke (Vends Hrd.).

⁴⁶ Dens østre side er kraftigt behugget for at lette adgangen forbi altersranken til sakristidøren.

⁴⁷ Partiet omkring spærfoden i nordsiden (jf. fig. 24, s. 6312) er sandsynligvis bevaret fra den ældre gavl.

⁴⁸ Hoveder af tegl i hvælv har en række paralleller på Fyn, f.eks. Davinde (s. 3665), Rynkeby (s. 4420), Skamby (s. 5421).

⁴⁹ Dråbeformen er opstået ved, at dens nedre del følger oversiden af stikkene over den tvillingdelte åbning herunder.

⁵⁰ Dog ses stikket fra den østre højblænding over det senere opførte trappehus (fig. 103).

⁵¹ Den er formentlig delvist rekonstrueret efter fjernelse af en skorsten bag gavlspidsen, (jf. s. 6343).

⁵² Et savskifte herover er tilsyneladende af to skifter normalsten og må være væsentlig yngre.

⁵³ Det kunne f.eks. være rester af oprindelige kragbånd fra den ombyggede korbue (jf. s. 6316).

⁵⁴ I tilmuringen er nu indsat en lav, facetteret søjletromle af granit. Dens formål kan ikke bestemmes nærmere.

⁵⁵ Biskop Jacob Madsen angiver et vindue her på sin skitse (fig. 99).

⁵⁶ Tilsvarende rumdisposition kendes f.eks. fra Kalundborg Vor Frue Kirke (DK Holbæk 3104) og Voergaard. Mogens Vedsø, »Det middelalderlige Voergaard«, *Bygningsarkæologiske Studier* 1984, 31.

⁵⁷ Nuværende bund ligger ca. 2 m over korets gulvniveau.

⁵⁸ Beslægtet udformede skjulesteder kendes fra Kapitlhuset ved Roskilde Domkirke (DK KbhAmt 1450-52) og C. M. Smidt, *Roskilde Domkirkes middelalderlige Bygningshistorie*, Kbh. 1949, 170.

⁵⁹ RAO. *Bispeark*. Synsforretninger 1872-81; Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862-2001; NM. *ATA*. Korrespondance.

⁶⁰ RAO. *Pastoratsark*. Embedskorrespondance 1869-1928.

⁶¹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1903-25; Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862-2001.

⁶² Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862-2001; *Johannsen* 26.

⁶³ RAO. *Pastoratsark*. Embedskorrespondance 1869-1928; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1903-25.

⁶⁴ *Johannsen* 27.

⁶⁵ RAO. *Bispeark*. Vends Herreds breve 1806-71; Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862-2001.

⁶⁶ RAO. *Bispeark*. Synsforretninger 1872-81; Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862-2001.

⁶⁷ NM. *ATA*. Korrespondance; Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862-2001.

⁶⁸ I skibet er et stykke af væggen vest for døren udført af tegl, hvilket kan antyde en mulig flytning af døren lidt mod øst.

⁶⁹ Over dørens stik ses en ommuring, der ikke lader sig

Fig. 104-05. Våbenhusets indre (s. 6327). 104. Set mod nord. 105. Set mod syd. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Interior of the porch. 104. Looking north. 105. Looking south.

Fig. 106. Våbenhusets tagrum set mod nord med bl.a. dele af kalkevogn (s. 6345). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Loft of the porch looking north with parts of a limewashing carriage.*

forklare nærmere. På murens yderside, dvs. i loftrummet over våbenhuset, er det pågældende område ødelagt af en senere opsat skorsten (jf. fig. 106 og s. 6344).⁷⁰ *Hylleberg Eriksen 2021*. Der blev i alt udtaget 14 prøver som boreprøver fra korets, sakristiets, våbenhusets og tårnets tagværker. Alle de borede prøver er udtaget gennem splintveddet, som kun var bevaret på en af prøverne, men smuldret bort på de øvrige. Hverken de udtagne tre prøver fra våbenhuset eller de tre fra tårnet kunne dateres. To af de fire prøver fra korets tagværk kunne dateres. Yngste fuldstændig bevarede årring på 41581019 er dannet i 1430 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1445 e.Kr. Undersøgeren tolker, at denne datering også kan gælde for den anden daterede prøve fra koret (41581029). Tre af de fire prøver fra sakristiet kunne dateres. Yngste fuldstændig bevarede årring på 41580029 er dannet i 1503 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1518 e.Kr. Undersøgeren tolker, at denne datering også kan gælde for de andre daterede prøver fra sakristiet (41581019 og 41580039).

⁷¹ RAO. *Bispeark*. Vends Herreds breve 1806–71; *Provstiark*. Synsprotokol 1803–61.

⁷² RAO. *Bispeark*. Synsforretninger 1718–35.

⁷³ Betegnelserne varierer i litteratur og kilder, men de dækker sandsynligvis alle samme arbejdsredskab. Se *DK Odense 1935* og *DK Svendborg 307*.

⁷⁴ Hver gavl har på overliggeren monteret en (evt. to) trisser til at styre rebet (jf. ndf.), og på hjørnestolpen nærmest muren er to små hjul (jf. fig. 56) til at lette manøvrering og forhindre skader på facaden.

⁷⁵ Kalkevogne må have været almindelige og kendes bl.a. fra Skærup Kirke, Holmans Hrd., Vejle Amt samt Gørding Kirke, Gørding Hrd., Ribe Amt (Gørding Sogneblad, 2014, 7, 3). Flere er indleverede til museer, men lader sig vanskeligt identificere grundet forskellige benævnelser; nævnes kan: Museet for Thy og Vester Han Herred, genstandsnummer: 3040x0009, Nordjyllands Historiske Museum, genstandsnummer: SYM00583x0554 samt Give-egnens Museer, genstandsnummer: 2389Ax1990.

⁷⁶ Detaljerne ved de kendte vogne er forskellige, bl.a. har ikke alle kunnet skilles ad og nogle har de langsgående bjælker fastholdt af jernbøjler på siden af gavlenes hjørnestolper. En variant, hvor platformen hæves og sænkes med to taljetræk, kendes bl.a. fra Øster Hornum Kirke, Hornum Hrd. Ålborg Amt (<http://www.oster-hornum.dk/filesbase/KvaderstensmurRevideret31.pdf>).

⁷⁷ Prøvesamlet september 2023 med henblik på foto-
grafering.

⁷⁸ *Johannsen* 12.

⁷⁹ RAO. *Provstiark.* Synsprotokol 1803-61; Kauslunde-
Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark.* Syns-
protokol 1862-2001.

⁸⁰ RAO. *Pastoratsark.* Regnskab vedr. orgel 1895-1900.

⁸¹ RAO. *Menighedsrådsark.* Div. sager vedr. regnskaber
og formue 1913-29.

⁸² NM. *ATA.* Indb. ved Jens Johansen 1997.

⁸³ If. *Johannsen* 30. Præste- og degnestole fik en rosa
bemaling med hvidt eller gråt på udkæringerne, jf.
foto (B11090) i Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske
Arkiv.

⁸⁴ NM. *ATA.* Indb. ved Victor Hermansen 1923.

⁸⁵ Jf. foto (B781) i Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske
Arkiv.

⁸⁶ Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menig-*

Fig. 107. Kalkevognen (s. 6345) i brug o. 1966. Foto i Kauslunde-Gamborg lokalhi-
storiske Arkiv. – *The limewashing carriage in use c. 1966.*

hedsrådsark. Synsprotokol 1862–2001. Jf. foto (B11145) i Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv.

⁸⁷ Storfeltets profilramme er nyere.

⁸⁸ Et tilsvarende fliget ornament ses på et epitafium fra 1656 i Kolding (*DK Vejle* 780) og prædikestolen i Indslev (Vends Hrd.), begge tilskrevet Hans Nielsen Bang.

⁸⁹ Sml. s. 541 og 2293.

⁹⁰ Skriftstedet Joh. 8,12 har siden oldkirkens dage ofte ledsaget mandorlaer.

⁹¹ Det var malerens oprindelige forslag at udføre billedet som mosaikkunst, men det blev forkastet af Kirkeministeriet, muligvis efter anbefaling fra Kunstakademiets altertavleudvalg. Det var formentlig Erik Skov, museumsinspektør ved Nationalmuseet, der 1966 introducerede Lisbeth Andersen for menighedsrådet, idet han i forbindelse med en projekteret nystaffering af inventaret (jf. s. 6348) anbefalede farvesætningen udført af en erfaren kunstner, f. eks. malerinden Lisbeth Andersen'. NM. *ATA*. Korrespondance.

⁹² KB. *Kallske saml.* 377, 4°. Med Balslevtavlens datering kan det således ikke være rigtigt, når Danske Atlas oplyser, at Kauslundetavlen skulle være opsat 1691; Danske Atlas oplyser samtidig fejlagtigt, at Balslevtavlen er opsat 1553. Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas* I–VI, Kbh. 1763–81, VI, 1774, 642, 651.

⁹³ Jf. også NM. *ATA*. Indb. ved Victor Hermansen 1923 og *Johannsen* 22–24.

⁹⁴ Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang. Billedhugger i Middelfart«, *Fynske Minder* 1962, 230, 240; Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang«, *Weilbachs Kunstnerleksikon* 4. udg., Sys Hartmann (red.), I, Kbh. 1994, 167; jf. også *Johannsen* 22.

⁹⁵ Sven Arnvig, »Billedskæreren Hans Nielsen (Bang) og nogle samtidige billedskærere«, *Fynske Minder* 1966–68, 223–24.

⁹⁶ Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang og Jørgen Rasmussen. Et svar til Sven Arnvig«, *Fynske Minder* 1966–68, 230–31.

⁹⁷ 'Men hvorom alting er, så har Hans Nielsen ikke lavet denne altertavle. Træet og skæringen er helt anderledes end Hans Niensens sædvanlige materiale'. *Arnvig 1966–68* (note 95), 216–29 (citater fra s. 223).

⁹⁸ *Arnvig 1966–68* (note 95), 219–23; *Bencard 1966–68* (note 96), 232.

⁹⁹ *Bencard 1994* (note 94), 167.

¹⁰⁰ *Arnvig 1966–68* (note 95), 218.

¹⁰¹ KB. *Kallske saml.* 377, 4°.

¹⁰² NM. *ATA*. *Manuskripter*. Engelstof, 146–147.

¹⁰³ Dateringen '1691' i *Danske Atlas* (jf. note 92) kan muligvis vedrøre en nystaffering.

¹⁰⁴ RAO. *Bispeark*. Synsforretninger 1872–81.

¹⁰⁵ Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862–2001. Dens træværk blev af kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen 1917 da

også betegnet som 'blankt' og 'renset for farver'. RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1903–25.

¹⁰⁶ NM. *ATA*. Indb. ved Jens Johansen 1997. Jf. også foto (B7748) i Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv.

¹⁰⁷ Jf. Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks middelalderlige altertavler*, Odense 2010, 511.

¹⁰⁸ Ifølge præsteindberetningen 1755 levnede spor efter hængsler ingen tvivl om, at de tre fløje oprindeligt havde hørt sammen. KB. *Kallske saml.* 377, 4°.

¹⁰⁹ Karen Margrethe Christophersen, »Glimt fra Kauslunde Kirke og Skole«, *Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkivs medlemsblad* 1993.

¹¹⁰ Chr. A. Bøje, *Danske guld og sølvmedlemærker for 1870*, 4. udg. revideret og udvidet ved Henrik Jakobsen, Odense 2022, 465.

¹¹¹ Oplosning af navne if. *Johannsen* 26. En sammesteds anført oplosning af hustruens initialer som 'M(aren) J(ørgens) D(atter)' er plausibel, men har ikke kunnet bekræftes. Hans Nielsen Bangs første hustru Dorethe Thomasdatter var død før 1608, og 1630 omtales hans enke Karen. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551–1660*, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1885–2005, 2. okt. 1608; RAK. *DaKanc*. Fynske Register 1596–1660, 29. jan. 1630.

¹¹² Jf. også Finn Grandt-Nielsen *Fynsk kirkesølv*, Fynske Studier XII, Odense 1983, 15.

¹¹³ Fritz Schönwandt, »Hans Bang i Bogense, †1560. Med et afsnit om den ældre Bang-slægt i Vends herred«, *Personalhistorisk Tidsskrift* 1980, 39. Hans Nielsen Bang fik 1580 livsbrev på sognets kirke- og kongetiende og har rimeligvis endnu fæstet tienderne 1618. *Kancelliets Brevbøger* (note 111), 27. febr. 1580; RAK. *DaKanc*. Fynske registre 1596–1660. 2. juni 1619.

¹¹⁴ RAO. *Den kgl. bygningsinspektør*. Sager vedr. kirkebygninger på Fyn 1915–25; NM. *ATA*. Indb. ved Victor Hermansen 1923.

¹¹⁵ Jf. NM. *ATA*. *Fotoarkivet*. Hans Stiesdal 1955.

¹¹⁶ *Johannsen* 31.

¹¹⁷ J. P. Trap, *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 3. udg. Kbh. 1898–1906, III, 509. Auktionshuset Bruun Rasmussen formodede 1985, at der var tale om et billedskærerearbejde i ben. NM. *ATA*. Korrespondance.

¹¹⁸ RAK. *Rtk. Rev. Rgsk.* Assens Provsti. Kirkerøsk. 1664–73.

¹¹⁹ RAO. *Kauslunde Sogn*. Rgsk. 1643–85. Den brune Tmessehagel er ikke registreret under Middelfart Kirke (s. 2305).

¹²⁰ RAK. *Lensregnskaber*. Hindsgavl lens kvittansiarumbilag 1597–1650. Preben Bilds bilag nr. 21 12. marts 1602, jf. NM. *ATA*. *Manuskripter*. Hermansen, 37.

¹²¹ En synsforretning 1834 anfører, at 'alterfoden' (dvs. knæfaldet) burde forhøjes 'på begge sider hen imod præstens og degnens stole', da den var så lav, at man ikke kunne knæle på den. RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1803–61.

Fig. 108. Syvstager, 1986, udført af Bent Exner, Aabybro (s. 6356). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Seven-branched candelabra, 1986, made by Bent Exner, Aabybro.*

¹²² RAO. *Menighedsrådsark.* Korrespondance 1904–28; Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark.* Synsprotokol 1862–2001.

¹²³ Fonten er ikke nævnt i Ulla Hastrup, »Bemalede romanske døbefonte i det middelalderlige Danmark«, *Hikuin* 22, 1995, 7–26.

¹²⁴ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 109–110.

¹²⁵ RAO. *Menighedsrådsark.* Div. sager vedr. regnskaber og formue 1913–29. Den var da forsænket 18 cm i gulvet i forhold til nu, og kummen var 'næsten fyldt', formentlig med cement. NM. *ATA.* Indb. ved Victor Hermansen 1923.

¹²⁶ »Bogstaverne staar i en Cirkel i Bunden af Faddet 5 gange repeteret, omkring En Figur af Mariae Bebudelse, Hvor Engelen Sees at komme til Maria. Nogle vil meene at disse Bogstafver skulle Siige Maria var en Hellig Jom frue«. KB. *Kallske saml.* 377, 4°.

¹²⁷ Se s. 3754 (med s. 3782 note 107) og s. 4017 note 38.

¹²⁸ Claus Lüde van Bremen blev begravet i Helgafjell på Island. Hans gravsten findes nu på Islands Nationalmuseum (inv.nr. 6242/1912–17), jf. *Kirkjur Íslands*, 15, Reykjavik 2010, 117.

¹²⁹ Jf. foto (B782) i Kauslunde–Gamborg lokalhistoriske Arkiv.

¹³⁰ De indslåede rosetter har en diameter på ca. 0,8 cm.

¹³¹ Jf. også Roerslev med et helt tilsvarende fag med datering.

¹³² NM. *ATA.* Korrespondance.

¹³³ *Lund* 8.

¹³⁴ Tilskrivningen af Kauslundestolen til Knud Snedker ses tidligst hos Victor Hermansen 1923: »Stolen er sikkert af Knud snedker«, mens Olaf Olsen i Traps 5. udg. nøjes med at henføre den til »sa(mme) mester som prædikestolene i Roerslev og Føns«. NM. *ATA.* Indb.

Fig. 109. Porcelæn fra Bing & Grøndahl, fra venstre: alterskål o. 1875 (s. 6355), oblatæske o. 1875 (s. 6355), alterkande nr. 2 fra o. 1877 og nr. 1 fra o. 1856 (s. 6355). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Porcelain from Bing & Grøndahl. From the left: altar bowl c. 1875, wafer box c. 1875, altar jug no. 2 from c. 1877 and no. 1 from c. 1856.*

Fig. 110. Mestermærket »IT« for Jens Nielsen Theilgaard, Fredericia. Detail af sygesæt 1772 (s. 6355, jf. fig. 69). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Master's mark "IT" for Jens Nielsen Theilgaard, Fredericia. Detail of Communion set, 1772 (cf. fig. 69).*

ved Victor Hermansen 1923; *Trap 5. udg.* (note 16), XII, 405–06.

¹³⁵ Asperupstolens femte fag har den samme spinkle savfrise som på Kauslunde- og Roerslevstolene, ligesom der forekommer reliefskårne versalindskrifter i frise og postament. Kun Asperup- og Roerslev-stolene har nu reliefindskrifter, idet de er fjernet i Kauslunde og Føns.

¹³⁶ Det kan dog ikke udelukkes, at der er tale om en fejlagtig gengivelse af den skårne datering '1590'. *Danske Atlas* (note 92), VI, 651.

¹³⁷ *Trap 3. udg.* (note 117), III, 509.

¹³⁸ RAO. *Den kgl. bygningsinspektør*. Sager vedr. kirkebygninger på Fyn 1915–25.

¹³⁹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1903–25; *Den kgl. bygningsinspektør*. Sager vedr. kirkebygninger på Fyn 1915–25.

¹⁴⁰ RAO. *Menighedsrådsark*. Div. sager vedr. regnskaber og formue 1913–29; jf. også tegninger i NM. *ATA*.

¹⁴¹ *Johannsen* 18. Lydhimlen er hverken omtalt i *Bencard* 1962 (note 94), 230–56, *Arnvig* 1966–68 (note 95), 230–33, *Bencard* 1966–68 (note 96), 216–29 eller *Bencard* 1994 (note 94), 167.

¹⁴² Denne stilistiske datering finder også støtte i, at ingen lydhimmel omtales i kirkens specificerede regnskaber 1662–85. RAO. *Kauslunde Sogn*. Rgsk. 1643–85

¹⁴³ Jf. også *Johannsen* 18.

¹⁴⁴ Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862–2001; RAO. *Menighedsrådsark*. Div. sager vedr. regnskaber og formue 1913–29; jf. også tegninger i NM.

¹⁴⁵ Gulvet i degnestolen er muligvis fornyet o. 1809. RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1803–61.

¹⁴⁶ Desuden læses (ligeledes med versaler): »a seh(?) 165(3?)«, »an(d)reas severini 16«, »iacobvs lavrentii«, »iacobvs nicolai«, »lavrentivs pavli« og »NNS« samt »iacob«, »thomas« og »iohannes«, muligvis sammenhørende med årstallet »1667« i fyldingen nedenunder.

¹⁴⁷ Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862–2001. Ved sin afgang 1857 havde skolelærer J. H. Blumensaadt skænket en pude med sort fløjlsbetræk til præstens stol. *Christophersen* 1993 (note 109).

¹⁴⁸ Opmalingen af reliefindskrifterne er i flere tilfælde unøjagtig.

¹⁴⁹ Indskrifterne nr. 2–4 er stærkt slidte, og den nuværende opmaling er enkelte steder ukorrekt.

¹⁵⁰ Fejl for 'vita'.

¹⁵¹ Kassetteværket svarer til prædikestolsdøren i Asperup (s. 6602).

¹⁵² Jf. NM. *ATA*. Indb. ved Victor Hermansen 1923.

¹⁵³ Fejl for 'pastorale'.

¹⁵⁴ Suppleret efter præsteindberetningen 1755. KB. *Kallske saml.* 377, 4°.

¹⁵⁵ KB. NKS 736, 4°; *Kallske saml.* 377, 4°.

¹⁵⁶ »Beholt os H.Ved dit ord/ Mit Haab til G. Alleene/ Hvad G. Vil det sker altid/ Verbu. Dni manet in æt./ Kommer til mig alle I som/ Ere besværede ieg vil Veder/ qvæge Eder Alle sammen/ Saa elskte G.Verden at/ Hand gav sin Eenb. Søn/ Frygt d. Allm. G.«. KB. NKS 736, 4°.

Fig. 111. †Dåbsfad nr. 2, et Nürnbergerarbejde af messing fra 1500-tallet med Bebudelsesmotiv og sekundær indskrift for Claus Lüde van Bremen; stjålet 1985 (s. 6359). Foto i Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. – †*Baptismal jug no. 2, a Nuremberg work of brass from the 1500s with an Annunciation motif and a secondary inscription for Claus Lüde van Bremen; stolen in 1985.*

Fig. 112. Jesu fristelse i ørkenen, maleri o. 1950 af Niels Holmer Trier (s. 6374). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Temptation of Christ in the Desert, painting c. 1950 by Niels Holmer Trier.*

¹⁵⁷ »En Børnesang at siunge mod vor Herris Christi oc hans hellige Kirckis tuende Hoffuiftiender Paffuen oc Tyrcken etc.«. *Den danske Psalmebog (...)*, Kbh. 1569, f. 253r; ff. også *Den Danske Salmebog* nr. 337.

¹⁵⁸ Frederik II's valgsprog og salme *Den danske Psalmebog (...)*, Kbh. 1569, f. 278v.

¹⁵⁹ Fra begravelsessalmen »Huad min Gud vil det skee alletid«. *Den danske Psalmebog (...)*, Kbh. 1569, f. 341v.

¹⁶⁰ RAO. *Menighedsrådsark*. Div. sager vedr. regnskaber og formue 1913–29. Knud Lehn Petersen har 1924–25 gentaget bænkerne i Særslev (s. 5969), hvor der dog er tilføjet en kanneleret frise på gavlen.

¹⁶¹ Typen er velkendt, jf. s. 5124 fig. 53.

¹⁶² *Lund* 16.

¹⁶³ Der er tydelige spor efter et manglende bånd forneden.

¹⁶⁴ Vel fejl for 'gracie'.

¹⁶⁵ Mens præsteindberetningen 1755 (KB. *Kallske saml.* 377, 4^e) beskriver dørføjens indskrift, er den i Danske Atlas blevet forvansket til et helt andet indhold: »Paa Kirke-Døren staaer med Jern Bogstaver 1589 og disse Ord: Gak troefuld ind i JEsu Navn, Beed, siung og før din ævig Gavn.«. *Danske Atlas* (note 92), VI, 1774, 651. Dateringen 1589 fremgår også af *Hofinans Fundationer*

V (1760), 382 og RAO. *Topografica. Fyn i alm.* 3. Indberetninger til Jessen, Thurah og Danske Atlas 1743–1771. ¹⁶⁶ NM. *ATA*. Indb. ved Torben Ernst, Torben Holst og Bodil Holstein 1995.

¹⁶⁷ Foruden Kauslunde er bevaret døre fra kirkerne i Indslev 1465 (Vends Hrd.), Haastrup 1473(?) (Svendborg Amt), Søndersø 1483 (s. 6282), Stenløse 1489 (s. 3147), Vissenbjerg 1504 (s. 3418), Harndrup 1505 og Gelsted 1506 (begge Vends Hrd.), Asperup 1508 (s. 6608), Næsbyhoved-Broby 1512 (s. 2715) og Marslev 1533 (s. 4347). M. Mackeprang, »Fyenske jærnbundne Kirkedøre fra Middelalderen«, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1943, 1–30.

¹⁶⁸ Brev af 30. nov. 1892 fra sognepræst H. Hoffmeyer til provst Christopher Gleerup, hvori der desuden blev ytret ønske om at overdrage dørføljen til Nationalmuseet. NM. *ATA*. Korrespondance.

¹⁶⁹ NM. *ATA*. Indb. ved Victor Hermansen 1923; Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. *Menighedsrådsark*. Synsprotokol 1862–2001.

¹⁷⁰ Bl.a. blev nogle rustne søm udskiftet, ligesom der blev foretaget pletvis farveretouchering. I forbindelse med istandsættelsen udførtes naturvidenskabelige undersøgelser, der viste, at smedjernet sandsynligvis er fremstillet af stangjern importeret fra det centrale eller sydlige Tyskland. NM. *ATA*. Indb. ved Torben Ernst, Torben Holst og Bodil Holstein 1995; indb. ved Heimdal Arkæometri 1995.

¹⁷¹ *Lund* 6.

¹⁷² Den dobbeltfløjede fyldingsdør fra 1945 henligger nu på våbenhusloftet ligesom smedjernbeslagene fra ðdørføj nr. 4 (jf. fig. 106). NM. *ATA*. Korrespondance.

¹⁷³ NM. *ATA*. Korrespondance; jf. foto B2593 i Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv.

¹⁷⁴ RAO. *Bispeark*. Synsforretninger over kirker 1718–35.

¹⁷⁵ Jf. også *Johannsen* 16.

¹⁷⁶ RAO. *Pastoratsark*. Regnskab vedr. orgel 1895–1900; NM. *ATA*. Korrespondance. Disposition iflg. tilbud.

Fig. 113. Meddelelse om introduktion af barselskvinde, bagside af kirkestævnetavle fra 1857 (s. 6373). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Announcement of the churching of women, back of parish meeting board from 1857.*

Fig. 114. *Orgel (s. 6372), 1895, bygget af Frederik Nielsen, Aarhus, på samtidigt \ddagger pulpitur. Foto i Kauslunde-Gamborg lokalhistoriske Arkiv. – *Organ, 1895, built by Frederik Nielsen, Aarhus, on contemporary gallery.

For at reducere prisen skulle Gedakt 8', Fløjte 4' samt orglets mekaniske apparat bestå af brugt materiale.

¹⁷⁷ RAO. *Pastoratsark*. Regnskab vedr. orgel 1895-1900; NM. *ATA*. Korrespondance. En bræddekanal gennem skibets vestre gavltrekant (jf. fig. 10) har muligvis ført luft fra en blæser i tårnet.

¹⁷⁸ Den Danske Orgelregistrant.

¹⁷⁹ Tavler med meddelelse om introduktion af barselskvinder er sjældent bevaret, jf. dog også Stenlille (*DK Holbæk* 464).

¹⁸⁰ *Lund* 9.

¹⁸¹ RAO. *Menighedsrådsark*. Korrespondance 1904-28.

¹⁸² RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1903-25; Korrespondance 1904-28. Lampetten blev af Victor Hermansen beskrevet som værende i empirestil

(og med et sidestykke i Gamborg Kirke). NM. *ATA*. Indb. ved Victor Hermansen 1923.

¹⁸³ F. Uldall, *Danmarks Middelalderlige klokker*, Kbh. 1906, 168.

¹⁸⁴ De andre klokker findes i nabosognet Roerslev 1443 (Vends Hrd.), Vamdrup 1435 (*DK Ribe* 2665), Frørup 1439 (Svendborg Amt), Ubyby 1439 (*DK Holbæk* 1572), Sneum 1443 (*DK Ribe* 1830), Jernved 1444 (*DK Ribe* 3244) og Skrave (*DK Sjyll* 726). Gruppens tre sidste klokker er gået til ved omstøbning: Skt. Nicolai Kirke i Flensborg 1436, Alslev 1444 (*DK Ribe* 2023) og Ribe Domkirke 1447 (*DK Ribe* 518).

¹⁸⁵ *Uldall* 1906 (note 183), 166-171, jf. *Johannsen* 13.

¹⁸⁶ Hans Nyholm, *Kirkeklokker i Danmark*, Højbjerg 1996, 43.

¹⁸⁷ RAO. *Hindsgavl godsark*. Indkomne breve 1777-1843.

¹⁸⁸ Jf. brev fra Meilstrup dateret 10. apr. 1835. RAO. *Hindsgavl godsark*. Indkomne breve 1777-1843.

¹⁸⁹ Gravkapellet blev formentlig først indrettet efter Niels Basse Fønss' overtagelse af Hindsgavl 1808. Herregårdens tidligere ejere Christian Holger Adeler og Karen Basse Fønss blev hhv. 1801 og 1808 indsat i deres begravelse i Roerslev Kirke. KB. *Kallske saml.* 377, 4°; RAO. *Middelfart Pastoratsark*. Ministerialbog 1709 ff.

¹⁹⁰ NM. *ATA*. Indb. ved Rikke Plesner Jakobsen og Karen Stemann Petersen 1997.

¹⁹¹ NM. *ATA*. Indb. ved Victor Hermansen 1923; indb. ved Erik Skov 1981.

¹⁹² Kistepladen har muligvis haft kunstig patina med voks i fordybningerne. NM. *ATA*. Indb. ved Rikke Plesner Jakobsen og Karen Stemann Petersen 1997.

¹⁹³ NM. *ATA*. Indb. ved Erik Skov 1981; jf. Sven Tito Achen, *Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle*, Kbh. 1973, 586.

¹⁹⁴ Suppleret efter RAO. *Pastoratsark*. Ministerialbog 1646 ff.

¹⁹⁵ NM. *ATA*. Indb. ved Erik Skov 1981.

¹⁹⁶ NM. *ATA*. Indb. ved Erik Skov 1981. Det afviger dog fra våbenet trykt i *Achen 1973* (note 193), 496.

¹⁹⁷ RAO. *Pastoratsark*. Ministerialbog 1646 ff.

¹⁹⁸ Navnet suppleret efter RAO. *Pastoratsark*. Ministerialbog 1646 ff.

¹⁹⁹ *Middelfart Venstreblad* 7. apr. 1986.

Fig. 115. Indledningstegn for indskriften på klokke nr. 1, 1438, muligvis bymærke for den nederlandske by Kampen (s. 6376, jf. fig. 92). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Initial symbol for inscription on bell no. 1, 1438, possibly mark for the Dutch city of Kampen (cf. fig. 92).

KAUSLUNDE CHURCH

The church is built on a hill and is centrally placed in Kauslunde, which is about 5 km from the town of Middelfart. The parish (“parochia Kauæslund”) is mentioned earliest in 1295. St. Nicholas is mentioned in 1492 as the patron saint of the church, when the church in the town of Middelfart is mentioned (p. 2225) at the same time as an annexe church, while the opposite situation pertained c. 1520. Kauslunde became an independent parish in 1896. The church presumably already belonged to the Crown before the Reformation. In 1686 it was sold to private individuals and belonged to citizens in Middelfart until 1785, when it was acquired by the estate Hindsgavl. The church passed into freehold in 1913.

Building. The Romanesque church consisted of a nave and a substantially narrower (†)chancel with an †apse. †Apse, chancel and nave were built in raw fieldstone over a double footing (p. 6306, fig. 1). Several curved footing ashlar from the apse were re-used as footing beneath the sacristy (cf. fig. 40). The north door is bricked up, but its placing is visible both outside and inside (cf. figs. 4 and 9). The Romanesque south door is preserved, although rebuilt (cf. figs. 47 and 104). A tympanum (cf. fig. 7), which is now bricked into the west wall of the porch, presumably comes from the Romanesque, now rebuilt south door. There appear to be remains of a Romanesque window in the north wall between the eastern buttress and the midmost window. A similar window, now walled in with medieval bricks, can be seen east of the western window in the south side of the nave.

The interior of the church is in raw fieldstone. Both chancel and nave originally had a flat ceiling. The lower part of the side members of the chancel arch wall with a profiled footing is preserved, while the chancel arch as such is rebuilt in brick. The east gable of the original chancel has quite vanished, presumably in connection with

the lengthening of the chancel. The lower part of the chancel arch pediment of raw fieldstone is presumably partly preserved, but it must have been somewhat restructured in connection with one of the later medieval rebuildings. The west gable of the nave in raw fieldstone is preserved (fig. 10 and 100).

Hardly later than c. 1400, the Romanesque chancel was heightened by a couple of courses and furnished with a double-bevelled cornice (fig. 8). The heightening was probably done in connection with the installation of a †vault. Preserved from this overvaulting are pointed-arched, whole-brick deep wall ribs in the north and west (cf. fig. 12 and 22-23). The two ribs are borne in the north west by a straight-edged corner pier while the other corner piers have been changed by the later rebuilding of the chancel.

On the north side of the rebuilt Romanesque chancel (cf. above) is a trace of roofing (fig. 13), which must undoubtedly come from a †sacristy. The extension is clearly younger than the oldest rebuilding of the chancel, as the trace of roofing continues up over its secondary bevelled cornice. The sacristy must have been retained when the chancel was rebuilt in the Late Middle Ages.

In the Late Middle Ages, c. 1445, a chancel rebuilding was accomplished, the first part of which was an eastern extension of the width of the nave. The original chancel with apse must have been retained at first and only partly demolished in connection with the next phase, a moving of the south wall of the original chancel. The ashlar of the apse were not used in the rebuilding of the chancel, they only found a use later. At this juncture at the latest the decision was made to keep the north wall of the chancel and – not least – the relatively new sacristy on its north side. As a result of this the unusual solution was chosen with deep wall rib niches in the south side and at the eastern bay in the north (figs. 18-19). This configuration must have been

due to the wish to arrange the vaulting system of the chancel asymmetrically around the longitudinal axis of the church in two equally wide vault bays. The south wall, as mentioned above, was built in two phases (fig. 16). In the middle of the east gable there is a segmentally arched, bevelled †window in a pointed-arched blind arch (cf. fig. 15). On the south side one sees remains of large, segmentally arched windows above the present ones (cf. fig. 16). In the north side of the east bay on the inside one sees traces of a 132 cm wide window whose arch form cannot be identified (cf. fig. 17). There has very likely been a rebuilding of the chancel arch at the same time as the rebuilding of the chancel. With this change the arch and the top part of the side members were rebuilt in brick, while the arch was made pointed and adapted to the older wall rib on the east side of the wall (cf. above). In the east wall of the chancel there are three niches. The newly established chancel is covered over by two bays of rectangular cross vaults with straight-edged half-brick ribs. The vaults are borne partly by the older wall ribs in the west and north side of the west bay, partly by the deep wall rib niches in the south side and north side of the east bay. To bear the roofing two stretch walls were built in the loft. This arrangement is yet another result of the wish for symmetry in the roof construction. The chancel gable is recess-decorated (fig. 15). The chancel arch pediment has mainly been rebuilt in connection with the latest rebuilding of the chancel. On the east side the bottom part is in fieldstone – probably re-used from the original pediment. Somewhat south of the central axis is a segmentally arched door opening (cf. fig. 24) of brick. From the dendrochronological analysis of the roofing of the chancel as a whole it was evident that two of the four samples taken could be dated to c. 1445, which must indicate the major rebuilding of the chancel.

A tower narrower than the nave with a rectangular ground plan was built in the west (figs. 4 and 28–29). The tower is built in brick and rises through four floors with gables in east and west. In the west (fig. 28) the tower has a door which must have replaced the door indicated by Bishop

Jacob Madsen in 1589 (fig. 99). In the south is a segmentally arched window that was originally bevelled both outside and inside (fig. 29 and fig. 34), but the bevelling was partly hewn off when the eastern part of the window was covered by the later-built stairwell. The tower interior, which opens into the nave through a small, round-arched opening, has contemporary cross vaults with straight-edged half-brick ribs. Farthest west in the north and south wall there are small, segmentally arched niches (fig. 102), which may have had liturgical functions in connection with Baptism. The only opening on the lower intermediate floor is the secondary overdoor space, while an original †opening is farther to the west. The upper intermediate floor and belfry floor are decorated on the outside in the north, south and west by a complex recess decoration. The decoration on the south side has been completely covered by later facing. The eastern pediment (cf. fig. 44) has plain crests with slender low peaks and a high peak in the shape of a presumably rather cut down, diagonally placed pinnacle. The gable is decorated with three rising high recesses. The western pediment (cf. fig. 28) has a low and high peak as in the east and is decorated solely with a recess shaped like an equal-armed cross.

In Bishop Jacob Madsen's sketch (fig. 99) he indicates that the tower gables had pinnacles.

A stairwell (cf. fig. 29) has been added secondarily to the south side of the tower and placed far towards the east. On the south side near the western corner there is a segmentally arched door. The segmentally arched overdoor space has been broken through the south wall of the tower, which has been rebuilt here as far as the south east corner of the tower (fig. 36).

In the Late Middle Ages vaults were installed in the nave. The overvaulting of the nave is older than the porch, but later than the building of the tower, as the new roofing of the nave came to cover the eastern peephole of the tower. The three vault bays of the nave are cross vaults with straight-edged half-brick ribs. The vaults rest on pointed-arched wall ribs borne by double-bevelled vault piers; but there are segmentally arched, bevelled waterspouts in the eastern corners (figs. 33–34).

A porch was built in the Late Middle Ages outside the Romanesque south door. In the south gable wall there is an originally segmentally arched door in a pointed-arched blind arch. The interior of the porch has a flat board ceiling. The crenellated gable is recess-decorated (fig. 39). The porch must have been later than the procurement of the iron-bound door (cf. fig. 89), which bears the inscription "1489".

A sacristy (figs. 4 and 40) was built in the Late Middle Ages, probably around 1518, outside the whole of the north side of the lengthened chancel. No later than this the earlier †sacristy must have been demolished. The building has the character and size of a chapel, but there was only access to it by a door in the eastern part of the north wall of the chancel, not through an arcade, as one would expect if the room had been planned as a chapel. The footing of the sacristy includes some ashlar from the †apse, and the east and north wall have high recesses. In the midmost of these towards the east there are traces of a †segmentally arched window, the lower part of which has been destroyed with the installation of a door to the sepulchral chapel, and in the midmost towards the north there is a more recent window which has presumably replaced an original window there (cf. fig. 15). The west wall, which is strikingly thicker than the others, is quite without decoration, which may be because it includes remains of the earlier †sacristy, and the west wall is therefore faced on the outside.

The interior of the sacristy has been much affected by its later use as a sepulchral chapel with plain walls and a flat ceiling. As a sacristy it must be presumed to have had an original vault. The roof construction there, which must be contemporary with the construction of the building, and has been dendrochronologically dated to c. 1518, has a form and height (cf. fig. 53) such that there is ample space for a cross vault. Any such vault has disappeared at the latest with the furnishing of the space as a sepulchral chapel.

A single-bevelled, segmentally arched door gives access to the sacristy from the eastern bay of the chancel. The door was bricked up when the sac-

risty was used as a sepulchral chapel and was not reopened until 1958.

From the loft what one sees in the southwestern corner is a highly unusual vertically erected shaft (figs. 41-42). It is difficult to ascertain a purpose for this shaft, but there is no hint of openings in the visible part of the north or east wall, so it is unlikely that a staircase was part of the wall volume. Another possibility is a 'hiding place' that was accessible through a hole in the above-mentioned covering, or through a hatch down into the sacristy space. The crenellated north gable (fig. 40) is recess-decorated.

Furnishings. The oldest item in the church is the Romanesque font (fig. 73), which belongs to the very simple 'Højby type'. It has traces of paintwork (fig. 74).

From the later part of the Middle Ages comes a bell (no. 1) ascribed to the presumably Dutch bell-founder 'Kort', who may have been active in the city of Kampen. In the church there is one of the iron-bound, inscribed door panels common in western Funen (fig. 89). It is dated 1489 and bears a Marian inscription (the angel's salutation from Luke 1:28) and the signature of its artisan Anders Smed. From the Renaissance come two works by the cabinetmaker Knud Snedker in Middelfart. He has signed a (†)priest's chair from 1581, the panels of which have been re-used in more recent priests' and parish clerks' chairs (figs. 81-85), while the pulpit from 1590 (figs. 76-78) is an ascribed work like the pulpits in Roerslev and Føns, which resembles the signed pulpit in Asperup (p. 6598). A money box (fig. 87) is from the 1500s or 1600s. The altar set is an unstamped work from c. 1625 (figs. 67-68). The altarpiece is from the 1650s (figs 59-65) and has a counterpart in Balslev. It has been suggested that it is by the woodcarver Hans Nielsen Bang in Middelfart, but it cannot with any certainty be attributed more precisely than as a work from that city. From around the same time comes the pulpit's Auricular sound canopy (fig. 79), which on the other hand bears all the signs of having been made by the above-mentioned Hans Nielsen Bang. A Communion set for the sick (fig. 69)

was procured in 1772 from the goldsmith Jens Nielsen Theilgaard in Fredericia. It bears a copy of the inscription from an older †Communion set from 1618. A parish meeting board from 1857 has on its back an announcement of the churching of women (fig. 113). An earlier altar painting from c. 1862 has the Sermon on the Mount as its subject (fig. 66). The oldest of the hymn boards was set up in 1871. Around 1850–75 the porcelain factory Bing & Grøndahl supplied a wafer box, two altar jugs and an altar bowl (fig. 109). The younger of the two bells (fig. 93) was cast in 1881 by M. P. Allerup, Odense. The oldest chandelier was supplied in 1892 by the coppersmith P. Groth, Middelfart (the other two are from 1927 and 1945). The masonry Communion table was presumably built in 1898. The altar rail (cf. fig. 58), the pews (fig. 80) and the two benches were set up in 1918 after drawings by the Royal Surveyor of Buildings J. Vilh. Petersen, while a seven-branched candelabrum must have been pro-

cured a few years later. A free-standing painting, *The Temptation of Christ in the Desert* from c. 1950, is signed by Niels Holmer Trier (fig. 112). The large panel of the altarpiece has a nonfigurative painting from 1968 by Lisbeth Andersen (cf. fig. 59). In 1986 the goldsmith Bent Exner made the small Communion table crucifix with enamel images (figs. 71–72) as well as altar candlesticks (fig. 70), a set of seven-branched candelabra (fig. 108), a baptismal dish and jug (fig. 75). The organ with its ten stops was built in 2002 by Carsten Lund, Birkerød, and set up in a contemporary organ loft (cf. fig. 90).

†*Sepulchral chapel for the Basse Fønss family.* Between 1808 and 1816 the church owner Niels Basse Fønss of Hindsgavl (†1858) installed a sepulchral chapel in the sacristy. From the eleven coffins in the chapel which were removed in 1983 and reburied in the churchyard, a number of coffin plates are preserved (cf. figs. 94–97).